ד״ר נ. כיניל

מיין שטעטעלע בערעזנע
עירתי ברונה

מיין שטעטל

בערעזנע

זאמלונג פון זכרונות פון בערעזנער לאנדס־
לייט אין לאנד און אין אויסלאנד. — עדות
זאגן פון יחידים, וואס האבן זיך גערַאטעוועט
פון די הענט פון די מערדערישע היטלער־
לייט און זייערע העלפער. — באשרייבונגען
פון פארטיזאנער אין רוסישער פארטיזאנקע.

געזאמלט / געשריבן
רעדאגירט און אַרויסגעגעבן
ד"ר ג. ביגיל

מיט דער הילף פון בערעזנער לאַנדסלייט
קאָמיטעט אין ישראל. אַרויסגעגעבן מיט
דער שטיצע פון אונזערע לאַנדסלייט
אין דעטרויט, קאַנאַדע און אַרגענטינע.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

תלאביב – שבועות, תשי"ד

נדפס בישראל תשי"ד
געדרוקט אין ישראל 1954
Printed in Israel 1954

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

דפוס „המרכז", תל־אביב, טל. 66531

עירתי ברזנה / מיין שטעטעלע בערזנע

פון אינהאלט

זייט

אײנלײטונג 11
געשיכטע פון בערעזנע 15
די באפעלקערונג פון בערעזנע 16
פֿרנסות אין בערעזנע 19
די רבנישע דינאסטיע אין בערעזנע . . 21
שולן אין בערעזנע 31
פֿערזענליכקייטן אין בערעזנע 32
אָט אַזוי האָבן מיר געלעבט 47
ציוניזם און קולטור אין בערעזנע . . . 55
זכרונות און עדות זאָגן פון חברים . . 72
סוף פסוק 126
יזכור 132

חלק עברי

מבוא 136
תולדותיה של ברזנה 137
תושבי ברזנה ומלאכתם 138
השושלות החסידיות בוואהלין—ברזנה . . 140
פעילות תרבותית וציונית בברזנה . . . 145
הנה כך חיינו 147
מפרי עטם של בני ברזנה 150
זכרונות ודברי עדות של בני ברזנה . . 156
לזכר קדושי ברזנה 168
פעולות ועד ארגון יוצאי ברזנה משנת 1950 . 172
בערעזנער אין ישראל 181

ד״ר גרץ ביגיל האָט אין יאר 1950, אויף דער אזכרה, פאַרגעשלאגן אַרויס־געבן אַ בוך איבער בערעזנע. פון פאַרשלאַג צו מעשים. אין משך פון 4 יאָר איז אים געלונגען צוזאַמענצוטראָגן בילדער און מאַטעריאַל פון יחידים, טאָג ווי נאַכט נישט געזשאַלעוועט און אַליין געשריבן זכרונות, איבערזעצט, קאָריגירט פון חברים׳ס מאַטעריאַל, וואָס איז אַריינגעקומען צו אים — און אָט האָבן מיר אַזוי אַרום דערלעבט אַ לעבעדיקע מצבה אונזערע געפאַלענע, אַן עדות פון אַ לעבן וואָס בערעזנער יידן האָבן געפירט אין שטעטל בערעזנע, אַ הערליך, כשר, אַרעמטלעך לעבן, דערציאונג פון קינדער אין גאָטס גוטע וועגן, אַ לעבן פון האָפענונג און שטרעבן. זיין אַרבייט אין פאַראייביקן דעם אַנדיינק פון אונזערע קדושים וועט פאַרבלייבן לתהילה ולתפארת.

אונזער חשובער און געאַכטעטער רבי רב יוסעלע ראַבינוביץ און אונזער באַליבטע כלל־טוערין חנה גרובער פון דעטרויט, מיש., אַמעריקע, וועלכע האָבן אונז געהאָלפן מיט פּאָפיר פאַרן בוך און דוד מילער און זיין פרוי, צוזאמען מיט זיין פּאָטער לייביש מילער און פרוי און אייניקע בערעזנער פון קאַנאַדע, וואָס האָבן געהאָלפן מיט געלט און דערמעגליכט אַזוי אַרום דאס אַרויסגעבן דאס בוך, זיי אַלע וועלן אויף אייביק דערמאָנט ווערן לטובה.

און די אַלע, וואָס האָבן מיטגעהאָלפן הן מיט געלט הן מיט אַרבייט זאָגן מיר ישר כוח!

ארגון יוצאי ברזנה—וואהלין

חשובע לאונדסלייט !

נישט לייכט קומט אונז אָן אַרויסגעבן דאס בוך „מיין שטעטעלע בערעזנע". דאס בוך האָט געדארפט אַרומנעמען בערעזנע פון אַמאָל, די צייט פון דער פוילישער הערשאפט און נאכער די אַנאַרכיע־צייט — אָן אַ הערשער. דאן די רוסישע צוריק־הערשונג אויף בעלאָרוסיע. דאס אַריינגיין פון די דייטשן, די געטאָ און די פאר־ניכטונג פון יידישער בערעזנע. מיר האָבן זיך געווענדעט ניט איינמאָל צו די לאָנדסלייט סיי אַלטע ווי נייע עולים דורך בריף און אויף אַנדערע וועגן אום באקומען פון זיי באשרייבונגען איבער בערעזנע, אָבער זייער וויניק האָבן זיך אָפגערופן. ניט נאָר די אַלט איינגעזעסענע, נאָר אויך נייע עולים וואָס יעדער פון זיי וואָלט פאר זיך געקענט אַרויסגעבן אַ בוך פון זייערע איבערלעבענישן. כאָטש מיר ווייסן אַז פיל וואָלטן וועלן אַנטלויפן פון יענער צייט און זיך צוריק אָפילו אין געדאנק ניט אומקערן, אָבער ס׳איז אַ היסטאָרישע נייטוועניקייט, אַז אין דער יידישער געשיכטע זאָל אַלץ פארשריבן ווערן פון יעדער שטאָט און שטעטל, וואָס דער נייער עמלק האָט אָפגעטאָן דעם יידישן פאָלק, וויפיל קרבנות עס זענען געפאלן אין יעדן שטאָט און שטעטל פון די היטלעריש מערדער הענט. ווייל די דייטשע בארבארן האָבן פון שטענדיק אָן זיך אויסגעצייכנט אַלס מייסטער צו פארדעקן און פארווישן (אין אַ קורצער צייט נאָך יעדן קריג, וואָס זיי האָבן אַרויסגערופן) די שפורן פון זייערע בארבארישע טאַטן. דאָס מאָל האָבן מיר צו טייער באַצאָלט, אַ דריטל און מער נאָך פון יידישן פאָלק, דער וויכטיקסטער טייל פון פאָלק איז פארניכטעט געוואָרן דורך די דייטשע בארבארן מיט זייערע צוהעלפער פון אַנדערע פעלקער, זייענדיק אַליין פארשקלאַפט ביי די דייטשע פארכאפער. איבערהויפט האָבן זיך אויסגעצייכנט די אוקראַינער פאָגראָמשצ׳יקעס, אַמאָליקע פעטלורעווצעס, וואָס האָבן געגלויבט דורכן יידישן בלוט אַ פופן־מלוכה פאַר זיך שאַפן און אין דער אמתן האָט געשפילט אַ ראָל די שנאה פון שטענדיק אָן צו די יידן.

אַרויסגעבן דאָס בוך האָבן ניט געבוירענע שרייבער. עס איז אַ זאַמלונג פון פערזענלעכע זכרונות און אויפגעכאַפטע דערציילונגען פון נייע אָנגעקומענע, וואָס האָבן זיך אויף אַ געוויסן אופן גערעטעוועט אין לעצטן מאָמענט פון די מערדער, און גיבן איבער זכרונות איבערן געטאָ אין בערעזנע, איבער דער אויסרעטונגס־אַקציע, געהערט פון באקאנטע פויערים א.א.וו. מיר זיינען גרייט אויפנעמען יעדע

ריכטיקע קריטיק מיטן צוועק אויסצובעסערן. מיר בעטן, אונז אויך אויפמערקזאַם צו מאכן יעדע אומפונקלטיכקייט, ווי אויך וועלן מיר מיט פרייד אויפנעמען נייעס מאַטעריאַל וואָס אָנבעלאנגט אונזער שטעטעלע בערעזנע. און די אַלע וואָס האָבן אונז מיטגעהאָלפן מיט ראַט און טאַט, זאָגן מיר: אונזער בעסטן דאַנק!

מיר דאַנקען די אַלע, וואָס האָבן אונז אויסגעבאָרגט בילדער, פיל וואָס בא זיי איז דאָס געווען די אייניציקע זאַך, וואָס איז זיי געבליבן אַלס זכרון, ווי אויך די אַלע, וואָס האָבן זיך אָפגערופן אויף אונזער רוף און געשיקט מאַטעריאַל אין שריפט און בילד.

ד״ר ג. ביגיל

שטאט-פלאן פון בערעזנע

איינלייטונג

פּרעה, יון און רוים, גירוש ספרד, פּאָגראָמען אין אוקראינע, דאָס אַלעס איז אַ קינדער־שפּיל אַקעגן אושוויענצים און מאַידאנעק און אויסראָטונגס־אַקציעס פון פארויס פּלאַנירט. מער ווי אַ דריטל פון יידנטום איז פארשוואונדן. עס איז ניט נאָר אַ מאַטעמאטישער חשבון פון אַזוי פיל און אַזוי פיל יידן פארניכטעט. דער אומגליק האָט געטראָפן דעם זאָפטיקסטן און קערנדיקסטן טייל פון יידנטום. פוילן, ליטע און ווייס־רוסישע יידנטום, צענטרן פון רעליגיעזן, קולטורעלן און ווירטשאפטליכן יידישן לעבן. דער צענטער פון יידישער און אויך העברעאישער ליטעראַטור, פרעסע און קונסט, — דאָס אַלץ איז געגאנגען צוגרונד צוזאמען מיט כמעט זעקס מיליאָן יידן ,אייגנערעכנט קינדער און זויגלינגס וואָס זענען פארברענט געוואָרן אין די אויוונס, געוואָרפן געוואָרן אין די גרובנס לעבעדיקערהייט, אָדער געשאָסן באַם ראַנד פון אַ גרוב,, און אויף אַנדערע אופנים. אין די אַקציעס האָבן אַנטייל גענומען ניט נאָר די היטלער מערדער, נאָר אויך מיטהעלפער פון אַנדערע נאַציאָנען ווי אוקראינער, פאָליאקן און אַנדערע, וועלכע האָבן נאכער אַליין געפילט די מערדערישע האַנט פון די היטלעריסטן.

דאס יידנטום אין דער גאָרער וועלט וועט געדיינקען אייביק די פארלוירענע קרובים, און וועט ניט פאַרגעסן דאָס דייטשע מערדער פאָלק, וואָס האָט אין זיין גרעסטער מערהייט אנטייל גענומען און צוגעשוויגן די מערדערישע טאַטן קעגן יידישן פאָלק. כבוד דעם אנדיינק פון די יידישע קדושים, וואָס זענען געפאלן אויפן מזבח פון זייער יידישקייט. צו שאנד און צו שפּאָט זאָל אויף אייביק בלייבן אַזאַ מערדערישע און אומפארשעמט פאָלק, וואָס האָט אויף זיין געוויסן מיליאָנען אומשולדיקע קרבנות — דאָס דייטשע פאָלק. מיר וועלן אויך ניט פארגעסן די אַלטע פעלקער, איבערהויפט די קליינע פעלקער, ווי האָלאנד, שווייץ, שוועדן און נאָרווועגיען, און אויך אייניצעלנע מענטשן, וואָס האָבן זייער לעבן און אַפילו אומאָפּהענגיקייט געשטעלט אין קאָן און גערעטעוועט הונדערטער יידן פון מערדערישער האנט.

ד״ר ג. בייגיך

ד"ר נ. הרץ ביגיל

פּרעזעס פון „ארגון יוצאי ברזנה" זייט 1950

ד"ר גרץ (נפתלי) ביגיל אַ זון פון חיים ברוך און אסתר מירל ביגיל. געבוירן אין 1910 יאָר. כאָטש די צייטן זענען געווען זייער שווערע, האָבן די עלטערן אַלץ געטאָן פאר מעגלעך צו געבן די קינדער אַ גוטע דערציאונג, די בעסטע מלמדים און שולן. אָנגעהויבן בייַ חב יענקל עטילעס צו פיר יאָר און איבערגעגאנגען צו רבי הערשיל רבי לייביטשקעס. דאָרטן געלערנט רש"י און גמרא. נאכער געלערנט אַ צייט בייַ שטיינבערגן און דאן בייַם גמרא־מלמד משה מרדכי. עברית בייַם לערער יעקב אייזמאן. באזוכט דאן די שולע און גימנאזיע. צו 17 יאָר מאכט דורך איבא־צעוויטשער און קלאסעווער קבוץ און אין 1929 פארלאָזט בערעזנע נאָך ישראל

(דאן פאלעסטינע). אין בערעזנע פון פריער יוגנט טעטיק אין „החלוץ", אויך פירער פון „החלוץ הצעיר". גרינדער פון דער לעזע־זאַל נעבן תרבות ביבליאָטעק. מיט־גליד אין קאָמיטעט פון „התאחדות", מזכיר פון קרן קיימת, מיטגליד פון ועד פון „תרבות", טעטיג אין אַלע ציוניסטישע פאָנדן.

אין 35/36 יאר פארלאָזט ארץ ישראל נאך בעלגיען שטודירן מעדיצין און אין 1939 פארלאָזט בעלגיען צוליבן קריגס־אוסברוך און גייט איבער נאך שווייץ און דאַרטן ווערט טיטולירט אין 1941 דאָקטאָר מעדיצין. אין משך פון דער צייט פאר־עפנטליכט אייניקע ארבייטן און קערט זיך אום צוריק קיין ארץ ישראל אין 1945. דאן פאָרט אַלס פאָרזיצער פון אַ מעדיצינישער מיסיע נאָך עדן, צו העלפן די תימנער פליטים אין עדן. פון 1947, צוריק אין ישראל, וואו עד ארבייט אין אַ גרענעץ אָרט די גאַנצע קריגס־צייט ביז דער באפרייאונג פון ישראל פון אַראַבער. איצט שטאָט־ארצט אין תל־אביב און קינדער־ארצט אין ת ל־ג נ י ם אין רמת־גן. זינט 1950 פרעזידענט פון קאָמיטעט פון בערעזנער אין ישראל.

יזכור אלהים

את הנשמות היקרות, הטהורים הקדושים מקהילת ברזנה והסביבה, שנפלו על מזבח יהדותם על לא עוול בכפם בידי מרצחים טמאים. חי"ד.

געשיכטע פון בערעזנע

אין דער לעצטער צייט באקאנט אַלס בערעזנע—וואָהלין, האָט מען אין פריער־דיקע צייטן געפונען בערעזין און אין רוסיש בערעזוויע. דאָס שטעטעלע בערעזנע איז שוין באוואוסט נאָך אין דער פוילישער היסטאָריע, דאָרטן זענען געבליבן רעשטלעך פון מאזורן, פון פויליישער אָפשטאמונג. אין 1920־טן יאָר וועו די פאָליאָקן זענען אַריין אין ביעלאָרוסיע, האָבן זיך בא זיי דערוועקט די נאַציאָנאלע געפילן אוו זיי האָבן ווידער אָנגעהויבן ריידן פויליש אָנשטאָט דעם אוקראיניש ז׳ארגאָן. אין גלויבן זענען די מאזורן שטענדיק געבליבן קאַטאָליקן. זיי האָבן געהאט אַ שיינע קירכע אינמיטן שטאָט, וואו יעדן זונטיק אוו אָנדערע פייער־טעג זענען אָנגעקומען מאַסן מאָזורן פון דער אומגעגנד. פייערן די יומטובים ווי אויך אויף חתונות. פון צייט צו צייט זענען אָנגעקומען אין דער קירכע הויכע קאַטאָלישע גייסטליכע אוו דער פּריץ מאלינסקי פלעג קומען זיך באטייליקן אין די פייערונגען.

אין צייט פון כמעלניצקי, דעם יידן־פיינט, וועו זיינע קאָזאָקן האָבן שפּאצירט פון שטאָט צו שטאָט אוו מען האָט אויסגעראָט די מערהייט יידן אין דער געגנט, האָט ער אויך ניט דורכגעלאָזט בערעזנע אוו כמעט די גאנצע יידישע באפעלקערונג איז דאן פארניכטעט געוואָרן (בערך פופציק פאמיליעס).

אין 8 ־טן יארהונדערט אין אין בערעזנע שוין געווען אַ יידישע קהילה. אין יאָר 1765 זענען לויט אָפיציעלע אָנגאבן געווען 267 יידן אין בערעזנע אוו צוזאמען מיט דער אומגעגנט, האָבן די יידן געציילט 391, לויט אָפיציעלע מעלדונגען.

אין	1765	— 267 יידן,	מיט די פון דער אומגעגנט	391 יידן
״	1778	— 79 ״	״	148 ״
״	1784	— 105 ״	״	214 ״
״	1787	— 172 ״	״	277 ״

יידישע הייזער אין בערעזנע, אין 1764 — 48 הייזער
״ 1784 — 29
״ 1787 — 37

אין 1847 זענען אין בערעזנע געווען 1283 יידן, פון זיי: 598 מענער אוו 685 פרויען.

אין 1897 זענען בסך הכל געווען 4059 איינוואוינער, פון זיי: 2765 יידן און 1200 פּראָוואָסלאַוון.*

ווי די לעצטע גערַאָטעוועטע גיבן איבער, זענען לעצטנס געווען אין בערעזנע איבער 5000 יידישע איינוואוינער. זייער ווייניק פון זיי זענען געבליבן ביים לעבן, פון זיי אַ טייל, וואָס זענען אין די לעצטע דרייסיק יאָר אַוועק קיין ארץ ישראל אָדער אין אַנדערע לענדער און אין דער לעצטער צייט זענען געקומען אַ פּאָר צענדליק גערַאָטעוועטע פון היטלער מערדער, זיך אויסבאַהאַלטנדיק אין די וועלדער אין קעלט און הונגער, אַ טייל וואָס איז געווען אין דער רויטער אַרמיי, זייענדיק מאָביליזירט נאָך פּארן אויסברוך פון רוסיש דייטשן קאָנפליקט אין צווייטן וועלט־קריג. אַ קליינע צאָל פון בערעזנער יידן געפינען זיך אין אַרגענטינע, אמעריקע און קאנאדע, אייניקע זענען געבליבן אין רוסלאנד. זייער צאָל איז קליין.

אין ארץ ישראל געפינען זיך אַ צווייי הונדערט בערעזנער, אָנגעשלאָסן אין „ארגון יוצאי ברזנה—וואָהלין", אין וועמענס שפּיץ עס שטייט ד"ר הרץ (נפתלי) ביגיל.

די באפעלקערונג פון בערעזנע

די באפעלקערונג אין בערעזנע גופא איז באשטאנען פון יידן און פּראָוואָסלאַוון. אין די יידישע גאסן זענען געווען אַ פּאָר קריסטן, קאשובסקי דער פּעלדשער און פּוגאלסקי. אין שטאט האָט זיך אויך געפונען דער פּוילישער קסיאנדז, וועלכער האָט געוואוינט אין קאשציאל. אָבער אין עטליכע גאסן און שמאָלע געסלעך האָבן געוואוינט פיל קריסטן פון פּראָוואָסלאוונעם גלויבן. די געגנויע צאָל פון דער לעצ־טער צייט איז אונז ניט באוואוסט. די יידן האָבן לעצטנס געציילט ביי אַ פינף טויזנט איינוואוינער. די יידישע הויפּט גאסן זענען געווען די קאָמיסארסקע גאָס מיט אירע געמויערטע איין־ און צווייי־שטאָקיגע הייזער, די קאַרעצקע גאָס מיט אירע הילצערנע הייזער. אין מיטן דער רייע הייזער איז געשטאנען אַ קאָפּליצע מיט א שיינעם גארטן אַרום, דאָרטן זענען געשטאַנען פּארשידענע „הייליקע" בילדער פון ליינען (די יידן האָבן עס פשוט גערופן שמאָטעס) און די „הייליקע מוטער". יעדן יומטוב זייערן פלעגן זיך זאַמלען טויזענטער פויערן פון בערעזנע און דער סביבה, מען האָט אַרויסגענומען די אַלע בילדער און פאַרויס זענען גע־גאַנגען צוויי גלחים, איינער פון דער נייער שטאָט, „יוסעלע" האָבן אים די יידן נאָכגערופן (געווען, זעט אויס, אַ משומד) און דער גלח פון די ליפקעס. געקומען זענען זיי באגלייט פון זיירע דיאקאנס און פון די קלויסטערס געקומען ביז דער קאָפּליצע. די יידן זענען תמיד אָפּגעקומען מיט שרעק, מען האָט צוגעמאַכט טיר און טויער און די קינדער ניט געלאָזט אַרויס אין דרויסן. אָבער מיר געדיינקן ניט פון עקסצעסן קעגן יידן בא וועלכער עס איז צערעמאָניע. די זוקאווסקע גאס איז

---

* אַרויסגענומען פון דער ענציקלאָפּעדיע אין רוסישער שפּראך, פון יון המצולה, גזירות מימי חמלניצקי י"ש.

געווען אַ קליינע און ברייטע גאַס מיט אַ שטענדיקער קאלוזע אין מיטן, וואו חזירים האָבן זיך געריעט און געוואַרעמט אויף דער זון און געגעבן די יינגלאך אַ געלעגנ־היים זיך נוקם זיין אין זייַ מיט באווארפן מיט שטיינער און אַנדערע שקאַצעריייַען. די פאטשאוע גאס, וואו עס האָט זיך געפונען די פערטע ביבליאָטעק.

מען פלעגט דערציילן פארשידענע געשיכטן איבער דער קאַפליצע. אַלץ מעשיות, וואָס האָבן געווארפן אַ פחד אויף דער יוגנט אין די אַלטע צייטן דורכגיין דורך דער קאפליצע. ווידער בייטאג, פלעגן די חדר יינגלעך זאָגן זייענדיק פאַר דער קאפליצע: שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו, כי חרם הוא, און זיך אין זעלבער צייט צוהאַלטן אַ קנעפל פון ראַק...

די באציאונגען צווישן די יידן מיט די שכנים זענען געווען נאָרמאלע. די פויערן פון דער סביבה זענען געווען אַסך בעסערע און האָבן זעלטן אַרויסגעוויזן סימנים פון האַס. אַדער אָפלאכן פון אַ יידן, די שטעטישע זענען שוין געווען „מער אויפגעקלערט" און אַ זאָג טאָן פון צייט צו צייט „ז'יד" אַדער אַנדערע אויסרופן. די אַרימגעגנטיקע פויערן פלעגן קומען אין שטאָט און אייניקויפן אַלץ ביי יידן און פאַרקויפן פארשידענע סחורות און אויך זיך באשטעלן פארשידענע קלייידונג בא די יידישע בעלי מלאכות. אַנדערע פלעגן נעמען צו זיך אַ בעל מלאכה, מערסטנס שנייידער, וועלכע פלעגן נייען איבער דער וואָך און באקומען תבואה און אַנדערע זאַכן פאַר זייער אַרבייט. די צייט איז געווארן פיל ערגער ווען די פאליאַקן זענען געקומען קיין בערעזנע. די שטייערן זענען געשטיגן פון יאָר צו יאָר ווי אויך האָט מען אַנגעהויבן עפנען קריסטליכע קראָמען. דאָס לעבן איז געווארן אַביסל שווערער, אָבער דאָך האָבן זיך יידן אַן עצה געטאָן אין יעדער צייט.

י ר י ד י ם: עס פלעגן פאַרקומען פון צייט צו צייט ירידים, וואו פיל פויערן און פויערטעס זענען זיך צוזאמענגעקומען נאָך בערעזנע און מען האָט פארקויפט בהמות, חזירים און פערד. דער מסחר האָט געבליט און יידן האָבן געמאכט פרנסה. שוין אין גראבסקיס צייטן האָבן יידן אַנגעהויבן פילן, אַז די ערד ווערט שוואך אונטער די פיס, אָבער זייער ווייניק יידן אין פוילן האָבן באַשלאָסן אַוועקצוקאָזן פוילן, וואו מען איז געווען פעסט איינגעווארצלט און זיך לאָזן אַהיים... אויך ניט לייכט איז געווען אַנקומען נאָך ארץ ישראל. די רייכע האָבן זיך אָפגעהאלטן און די מיטעלע און אַרימע מאַסן האָבן ניט געקענט פריי פאָרן. ווען פוילן איז געווען פריי צום פארלאָזן, איז ארץ ישראל געווען צו מיט זיבן ענגלישע שילעסער. אָט אַזוי האָט ענגלאנד אַ שיינעם חלק אין דער פארניכטונג פון מיליאָנען יידן אין פוילן און פון אַנדערע לענדער...

געגרענעצט האָט זיך בערעזנע פון איין זייט מיטן סלוץ, אַ היבשער טייך, וואָס האָט פון צייט צו צייט איבערגעשטיגן די ברעגן און פאַרגאָסן גרויסע שטחים, צענדליקער קילאָמעטערס, אַוועקגעשלעפט גרעבליעס, אזוי אַנגעהאלטן אַ פאַר וואָכן און זיך דאָן וויידער בארוהיגט, זיך אומגעקערט צו זיין גרויס. ליינג אויס מזרח־מערב זייט, די ליידיקע פעלדער אויפן וועג קיין מאַלינסק, צפון זייט די נייע שטאָט, און די ליפקעס דרום צו. עטליכע גאסן מיט קאָמיסאַרסקע בראש.

צוויי גאַסן בריקירט, די איבעריקע זאַמדיקע, מיט הילצערנע קלאטקעס.

קיין געגויע דאַטן זענען ניטאָ, ווען בערעזנע האָט זיך אָנגעהויבן בויען, אָבער שוין אין כמעלניצקעס צייטן י"ש זענען געווען אַ 50 יידישע פאַמיליעס. די הייזער זענען געווען געבויט אויף די באַדנס פון גראַף מאַלינסקי, וועלכער האָט

קאַמיסארסקע גאַס אין בערעזנע

באקומען יעדעס יאָר פינף רובל אין גאָלד פאַרן באָדן. ער איז געווען אייגנער פון די רייבע מאַגאַזאַטן אין פוילן, פאַרמאָגט וועלדער און פאלווארקן. דער יונגער זון האָט מערסטנטיילס געלעבט אין פראַנקרייך, און ווי מען זאָגט, געווען אַ יידן־שונא און אפילו געשריבן אַ פאַמפלעט־בוך קעגן די יידן. די פארבינדונג פון בערעזנע מיט ראָוונע איז געווען מיט פערד און וואָגן דורך דער סטאַנציע מאלינסק. ביז אין יאָר 1927 האָט חיים לייזער דראכלער אַראָפגעבראַכט אַ רויטן אוטומוביל (פונקט ווי די אויטאָס וואָס פירן פלייש אין תל־אביב) און דאָן איז געקומען אַ סוף צו דער בעלי־עגלה'ריי אין בערעזנע. די בעלי עגלות האָבן מיט ווייטיק געקוקט אויף זייערע פערד, וואָס האָבן זיי געשפייזט מיט כבוד פון דור דורות, געפרובט פירן אַ קאַמף מיטן נייעם תקיף, עס האָבן ניט געהאָלפן קיינע קללות און סטראשונקעס. אייניקע בעלי־עגלות זענען אַריין אין שותפות מיט חיים לייזערן און אַפילו די פויערן, וואָס האָבן זיך געצלמט, זענענדיק אַ „שד" שטופט דעם וואָגן... האָבן זיך צוגעוואוינט, ווי אויך די צעבונטעווועטע פערד פון דער ערשטער צייט. בערעזנע איז געווארן מאַדערנע: אויס פערד און וואָגן, ס'לעבט דער אויטאָמאָביל.

ד"ר ג. ב.

פרנסות אין בערעזנע

ווי אין דער גאנצער אַרומגעגנד, אין שטעט און שטעטלעך, האָבן די יידן אין בערעזנע זיך פארנומען מערסטנטיילס מיט מסחר. אין דער ערשטער ריי האָבן זיך די יידן פארנומען מיט מאַנופאַקטור מסחר. פון די רייכערע סוחרים איז צו דערמאַנען מנחם און בנימין שמש, די ראַכמאַנעס, מאָטעלע חאמוט, דוד שיינבלום און פיל אַנדערע קלענערע סוחרים. זיי האָבן צוגעשטעלט פאַר די דאַרפס־גייער סחורות, וועלכע זיי האָבן פאַרקויפט די פויערן פון די דערפער און פאַר דעם געבראַכט פאַרשיידענע פראָדוקטן ווי קאָרן, וויץ און אַנדערע סאָרטן תבואה ווי אויך אייער, עופות, פעל און גריבעס און עס נאכער פארקויפט צו גרעסערע סוחרים. פיל יידן זענען געווען תבואה־העגדלער, ווי גרשון ליבערמאן, אליעזר ווייגשטיין, יאָסקע רעכט, חיים קופערשטיין, רבי יהודה פוליטשוק, ישראל סופר און אַנדערע.

פון ראכווארגער דערמאַנען: מיכל זוסמאן, הערשיל כץ, (הייגט אין אַרגענטינע), מאָטל מאלאוויצקע, מענדל קאנאניץ (קושעליק), ער איז געווען ניט נאָר אַ גרויסער סוחר, נאָר אויך אַ פאַרברענטער חסיד און שטענדיק זינגען אדיר במלוכה" ביים רבין. מענדל און אליהו קוטין און פיל אַנדערע קלענערע סוחרים פון די סחורות ווי פעל, גריבעס, חזיר־האָר, וואַקס, פוטערוואַרג, פעלכענס פון טכערלאך און בילקאלאך, האָזן.

פיל האָבן זיך פאַרנומען מיט האָלץ בראַנזשע און טארטאקן ווי רבי שוליע צימערמאן, וועלוויל וואקס, די בריידער האנדעלמאן, לייב קלייט ,שמוקלער, דאָן האָלץ־העגדלער ווי מאָטל בארדאלייי, רבי חיים ברוך ביגיל און עטליכע בראקערס ווי יצחק קוץ און שרייבער פון די ליפקעס.

לעדער בראנז'ע און שיכווארג אויסגעאַרבייטע: יהושע פליישאן, אהרון פליישאן, ביילע און ניסן סאפאזניק, פנחס לובלינער א.א.

אייזן בראנז'ע: די דייטשמאנס, פעל, גארינשטיין, ליטוואקעס. פיל האָבן געהאַט געווען גאָלאַנטעריע, ווי פיציע דיין, רבי נח בולבע מיט די קינדער, די שירזיקעס, בעבצוק און אַנדערע. זיי האָבן צוגעשטעלט אַלץ פאַר די שניידערס.

עס זענען געווען פיל קצבים, וואָס האָבן צוגעשטעלט פלייש פאר דער בערעזנער באפעלקערונג, צווישן זיי רבי מרדכי גוז, אהריל טורקוביץ, משה טורקוביץ, נפתולקע ליסאק, רבי אברמצע פוקס, געגדלער און כץ. נעבן זיי זענען געווען עטליכע שוחטים, יראי שמים, ווי רבי אליעזר שוחט און זיין זון שלמה ז"ל. רבי אברהם און מיכל פוקס, אַ זיידענער יונגערמאן, זייער געווען באליבט אין בערעזנע. הייגט פיל מלמדים ווי רבי משה מארימס, רבי יעקב עטעלעס, רבי אליעזר פייביש מעדווער, רבי קלמן דער מלמד, רבי הערשל, רב לייבישקעס, רבי משה מרדכעס,

דער באַרימטער גמרא־מלמד; דאן די לערערס ווי אליעזר שטיינבערג, כתבא רבה, רבי מאיר איצעלעס, רבי משה סמאלעס, פֿאַמעראניעץ, יוסף בן ציון ביגיל, מאַטקע גאנדעלמאן, דוד גלעזער א.א. רבי אהרון בראזא, רב דקהילה. דער בערזז־נער דיין, רבי לייביש לערנער, אַ גרויסער למדן און תלמיד חכם.

אַבער פיל יידן האָבן געלעבט פון אַרבייט, אַזוי זענען געווען סטעלמאכערס, שניידערס, קאוואלעס, שוסטערס און מולארעס, בלעכער און שלאָסערס, היטלמאַכער, דאַמען־שניידערס. דאן זענען געווען שמאטיארעס, וועלכע האָבן געקליבן שמאטעס און פארקויפט צו רב דוד שיינבלום און רב אשר פישמאן.

אַ קלעזמער משפחה איז געווען אין בערעזנע, פון זיי דריי פידל שפילער — מיכל שפילמאן, ברוך בילינקע, קלארנעטע, שפילמאנס זון, פידלער, דער אַלטער בילינקע מיט דער טרובע, דער אַלטער מיטן באַס און בירל דער פידלער, צו זיי חיים שמחה מיט דעם פויק. ניט געווען קיין יידישע חתונה אָן זיי.

די האָלץ בראנז'ע איז געווען זייער אנטוויקלט אין בערעזנער געגנט: מען האָט געטריבן קלעצער מיטן טייך ביזן וויייכסל און פון דאָרט קיין דאנציג. רב יהודיל שוחט איז געווען שטענדיק אין די וועגן. אין בערעזנע זענען געווען גרויסע ביוראָס פון די האָלץ סוחרים אין דער געגנט. נעבן בערעזנע איז געווען דער דאָרף מאקווין, זעקס ווערסט פון שטאָט און דאָרט האָבן זיך געפונען אַ פאָר יידישע פאַמיליעס. רב יענקיל שפין איז געווען דירעקטאָר פון דער פאפיר־פאבריק און זיין עלטערער זון אליהו איז געווען מייסטער טעכניקער. אָט אַזוי האָבן זיך געשפייזט קנאפע פינף טויזנט יידן אין בערעזנע.

אין בערעזנע האָט זיך געפילט אַ מאַנגל אין קרעדיט. געקומען שווערע צייטן. מען האָט אָנגעהויבן פארלאנגען צאָלן מזומן און אין 1924 (בערך) האָט זיך גע־גרינדעט די קאָאָפּעראציע־באנק מיט מאָטל מאלאוויצקי אַלס דירעקטאָר, געכמאן קאַסירער, רב לייביש ליבערזאָן, בוכהאַלטער און פאָרזיצער איז געווען רב נחום געגדלער. די באנק האָט געטיילט הלואות אויף ליינגערע צייטן און די קלענערע סוחרים האָבן געקענט אָפּכאַפן דעם אָטעם...

אָפילו אַ שדכן האָט בערעזנע געהאָט אָן אייגענעם, רבי גרשון דער שדכן האָט מען אים גערופן. קיין פיל שדוכים האָט ער ניט באוויזן אויספירן. און בכדי צוקלאפן צו דער פרנסה, האָט זיין ווייב צעגעהאנדלט מיט טעפ. עס זענען געווען אַ סך קלייטניקעס, וואָס האָבן פאַרקויפט מעל און אַנדערע עסנווארג פאר דער יידישער באפעלקערונג.

יריד פלעגן פאָרקומען פון צייט צו צייט און דאָס האָט אַריינגעבראכט אַן אויפלעבונג אין מסחר. אַבער דער היטלער אנפאל אויף דער געגנט האָט אַ סוף געמאכט צו אַלץ און אַלעמען.

ד"ר ג. ב.

די רבנישע דינאסטיע אין בערעזנע

פון הרב אהרלע פצניק (מתוך „יקוט וואהלין")

פונקצן קילאָמעטער פון דער באן סטאנציע מאלינסק אויף דעם וועג ראָוונע־ווילנע. אַ יידיש שטעטל ווי אַלע יידישע שטעטלעך אין דער געגנט מיט איר הויפט גאס און קלענערע געסלעך, די גרויסע שול מיט די קליינע בתי מדרשים און להבדיל אַ גרויסער מארק אין אַ רונדער פּאָרם מיט דער אופראוע אין דער מיט. האָט בערעזנע געהאט אירע יידן לערנער און בכבודיקע יידן. משכילים און אפּי־קורסים, בעלי טאקסע תקיפים און כלל טוער, אַפילו אירע אייגענע משוגעים... און דאָס יידישע לעבן איז זיך געפלאָסן ווי אַ רוהיק טייכל. די שולן זענען געווען פול מיט יידן, וואָס האָבן בא חלבנע ליכט געלערנט תלמוד אין אַלטע פאַרגעלבטע ספרים.

אַבער די יוגנט האָט זיך אַריינגעווארפן מיט פייער און ברען אין די מאָדערנע באוועגונגען, ציוניזם, סאָציאַליזם, תרבות און יידישע ליטעראטור, מיט ליבע צום פאָלק און זיין צוקונפט. און איצט געפינט זיך אפילו אַ מנין יידן אין בערעזנע, נאָך דער שחיטה פון די היטלעריסטן, ציען ווייטער די גאָלדענע יידישע קייט, וואָס איז איבערגעריסן געוואָרן מיט אַזאַ אַכזריות?!

בערעזנע איז באקאנט געוואָרן דער וועלט אַדאַנק דער רבנישער דינאסטיע, וואָס האָט זיך באזעצט אין שטעטל אָנהויב נייַנצענטן יאָרהונדערט. די גראָפן וואָס האָבן בעלי־באטעוועט מיט די באָדנס פון די יידישע שטעטלעך, איבערבלייבענישּ פון מיטל־אַלטער (תקופת ימי הביניים) האָבן געזוכט וועגן נאָך מער רייך ווערן, האָבן פריצים זיך באמיט אַרייַנצייַען רבנישע פאמיליעס און זייערע שטעט, ווייל די מאָסן האָבן דאָן געצייגן נאָך רבנים. דער חסידיזם איז דאָן געווען אין אויפ־גאנג. אַזוי האָט דער בערעזנער „פריץ" אַרויסגענומען רב יחיאל מיכל פצניק, וואָס איז דאָן געווען אין סטאָלין — פאָלעסיע, וואו דאָרטן איז געווען אַ באזונ־דערער חסידישער הויף, האָט אים געגעבן באָדן און געהאָלפן אויפבויען אַ הויז און פון רבי מיכעלע דעם בערעזנעם האָט זיך אָנגהויבן די בערעזנער רבנים־פאַמיליע.

רבי מיכעלע איז געווען דעם סטעפאניער מגיד'ס זון רבי דוד הלוי, אַ שילער פון מעזריצער מגיד, אַז אייניקל פון רבי דוד הלוי, דער בעל „טורי זהב" און איידים פון גרויסן חסידישן פירער רבי יחיאל מיכל, דער זלאצעווער מגיד. שוין זייענדיק אין סטאָלין איז רבי מיכעלע געזעסן יומם ולילה און געלערנט תורה אין שטאָטישן בית המדרש מיט זיין זון יצחק'ל, אַן איידעם פון רבי אהרון דער צער־

נאָבעלער. די רביצין איז געווען אַ קרעמערין און געשפייזט די פאַמיליע, אַז דער מאַן און זון זאָלן קענען זיך איבערגעבן צום לערנען. רבי יצחק'ל האָט געשם'ט פאר אַ עילוי און מען האָט אים זייער געאכטעט און ליב געהאַט אין צערנאָביל.

די בערעזנער דינאַסטיע האָט זיך ענטוויקלט שטארק אין צייט פון רבי יצחק'ל, וואָס האָט געשם'ט פאַר אַ צדיק און בעל מופת. אפילו קריסטן זענען געקומען צום רבין, איבערהויפט פון פאָלעסיע. אָבער די מערהייט חסידים זענען געווען פשוטע בעלי מלאכות, וואָס זענען בלינדערהייט נאָכגעגאַנגען זייער רבין און געגלויבט אין אים און איבערגעגעבן זייער גורל אין זיינע הענט. רבי יצחק'ל אין געווען אויסן אין שטעט און שטעטלעך און דערצויגן זיינע חסידים צו תורה און מעשים טובים און גרויס גלויבן אין השם יתברך. און וואָס עס האָט פאסירט צו אַ שמחה אָדער חלילה אַ צרה, איז מען געלאָפן צום רבין. זייענדיק צוזאמען מיטן רבין האָט יעדער פאַר־ געסן צרות און דאגות, מען האָט זיך דערהויבן צו עלית נשמות...

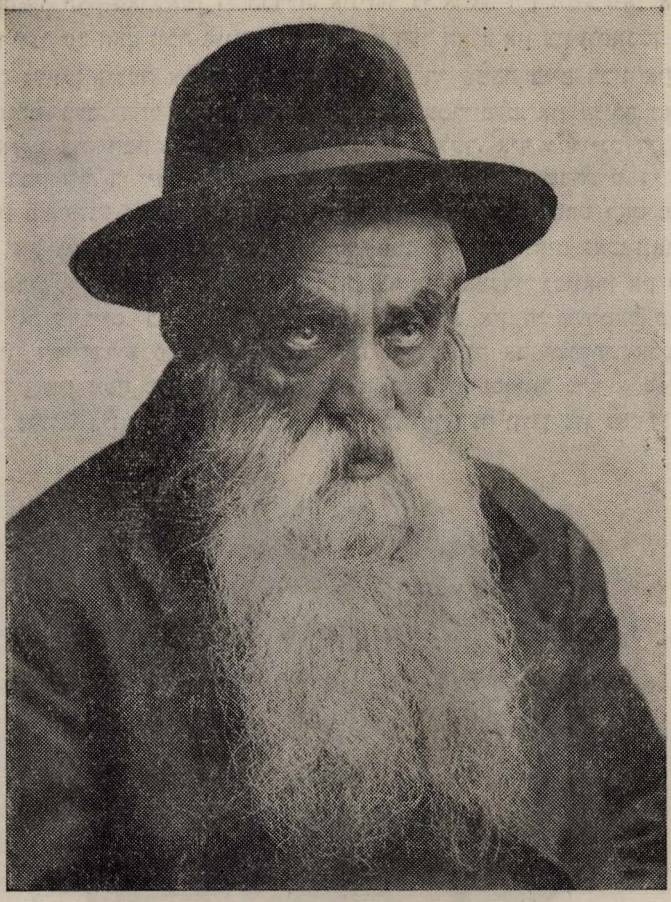
אין תרכ"ה איז רבי יצחק'ל נפטר געוואָרן און זיין זון רבי יוסעלע איז געזעסן אויף זיין פלאץ ניט מער ווי פיר יאָר. אָבער ענוג געווען פיר יאָר, אַז ער זאָל איבערלאָזן נאָך זיך פארשידענע וואונדער־געשיכטן. אויך זיין טויט האָט אַרויס־ גערופן גרויס בייפאל בא די חסידים. פיל זענען געווען די חסידים צו די ימים נוראים האָט ער זיי אַלעמען פארהאלטן אויף שמחת תורה און זיי געזאָגט: איילט זיך ניט, איר וועט קיין חרטה ניט האָבן. פאר נאכט שמחת תורה האָט ער גערופן זיינע זון און זיי אָנגעזאָגט ווי זיי זאָלן זיך אויפפירן. די גאנצע נאכט אין ער געווען מיט די חסידים און צו מאָרגנס איז ער געלאָפן אין מקוה, זיך אומגעקערט און אין בית המדרש האָט ער געהויכט זיין נשמה. אַלט געווען בס"ה 36 יאָר.

נאָך רבי יוסעלעס טויט האָט נאָך געלעבט די רביצין פערעלע און זיין עלטער־ זיידע רב אהרון צערנאָבעלער. דער עלטסטער זון זיינער איז דאן אַלט געווען אַכצן יאָר. רבי אהרון צערנאָבעלער האָט געהייסן אַז רבי שמואלקע, דער עלטסטער זון זאָל זיין רבי אין בערעזנע. ער האָט געפירט חסידות אין בערעזנע אין משך פון 49 יאָר. נפטר געוואָרן ענדע 1917־טן יאָר. געווען משפחה מיט דעם בעלזער רבין, וואָס איז געווען בארימט אין דער גאָרער וועלט. נאָך רבי שמואלקעס טויט איז אויף כסא רבנות אַרויף רבי יצחק'ל, דער עלטסטער זון. רבי נחומקע האָט זיך באזעצט אין דאָמבראָוויצע און רבי יוסעלע איז אַוועק און זיך באזעצט אין סארני.

רבי יצחק'ל האָט געהאַט פאַר אַ פרוי די רביצין חייהלה, וואָס האָט אָנגעפירט אַליין מיטן הויז. זי האָט אים געבראַכט צוויי זון און צוויי טעכטער. רבי אהרעלע האָט זיך באזעצט אין ראָונע און רב מיכעלע האָט אַ צייט שטודירט אין ירושלימער אוניווערזיטעט. קיינער איז פון די קינדער ניט געבליבן. רבי יצחק'ל האָט זיך שטארק באליבט געמאכט אין וואָלין און אין פאָלעסיע איז געזעסן אויף רבינס שטול פון סוף 1917 ביז ענדע 1939 און געהאט די זכיה ניט אַדורכמאכן די היטלער צייט.

פון דערזעלבער דינאַסטיע זענען אַרויסגעקומען די רבנים רבי חיימקה טויב־ מאן פון בערעזנע. וועגן זיי אין אַ באזונדערן אַרטיקל.

(איבערזעצט דורך ד"ר ג. ב.)

הצדיק רבי שמואלקע זצ"ל

ווי אַ געטרייער פאסטוך האָט ער געפיטערט דעם גרעסטן טייל פון בערעזנער און אַרומגעגנדע יידן, ביז פינסק, לוניניעץ און אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין וואַלינער געגנט. אַ נידריק ברייט־פלייציקער ייד מיט אַ גרוי־געלבלעכע באָרד מיט צוויי גרויסע ברעמען, פון וועלכע עס דרינגן אַרויס צוויי שארפע דורכדרינגליכע אויגן, אַנגעטון אין אַ זיידענער קאַפאָטע מיט אַ ברייטן גאַרטל מיט ווייסע הויזן האָט ער אַריינקומענדיק אין בית המדרש אַרויסגערופן גרויס כבוד און ליבע פון אַלעמען. אַלץ איז געשטאַנען מיט יראת הכבוד פאַרן צדיק. יעדן שבת זענען די חסידים געקומען צום רבינס טיש, און מוצאי שבת, נאָך די שלוש סעודות וואו יעדער האָט זיך געשטופט נאָך אַ כזית און אַ שטיקל געפילטע פיש, האָט דער רבי געמאכט בהרחבה די הבדלה און יעדערן געגעבן שמעקן די בשמים, אנשמירן מיטן

ווייז וואָס עֶר האָט פֿארלאָשן די הבדלה, אונטער די אויגן. זייז גוטע וואָך און ווער שמועסט ווער עס האָט זוכה געווען אַ דרוק מיט דער האנט און צוגעוואונשן אַ גוטע וואָך איז געווען זיכער אין אַ פֿרנסהדיקע וואָך. די שמחה ביים רבין אין שטוב שמחת תורה, דער תקיף במלוכה האָט די וועלט געטרייסלט, און חנוכה האָט מען זיך געאיילט צום רבין הערץ בענטשן חנוכה ליכטלעך. איך געדיינק די לעצטע טעג פון רבין ז״ל. די יידן האָבן תהילים געזאָגט אין אַלע בתי מדרשים. די לעצטע נאַכט איז בערעזנע ניט געשלאפן. רב אליהו פון דער נייער שטאָט האָט מיט זיין לויטערן קול געהילכט די תהילים קאפיטלעך און קהל האָט אים נאכגעזאָגט. און אַז דער צדיק איז נסתלק געוואָרן, איז אַ טרויער און יאמעריי געוואָרן אין שטעטל אויף אַ לאנגע צייט. בערעזנער יידן האָבן געגלויבט אין די ווערטער פון דער הבדלה ווי דער צדיק פלעג זיי מיט דבקות זאָגן: הנה אל ישועתי, אבטח ולא אפחד... און אין מעוז צור ישועתי, וואָס מען האָט יעדעס יאָר מיט אַ ספעציעלן נוסח געזונגען... איז עס מעגליך אַז אַזוי איז געווען דער ווילן פון גאָט?!

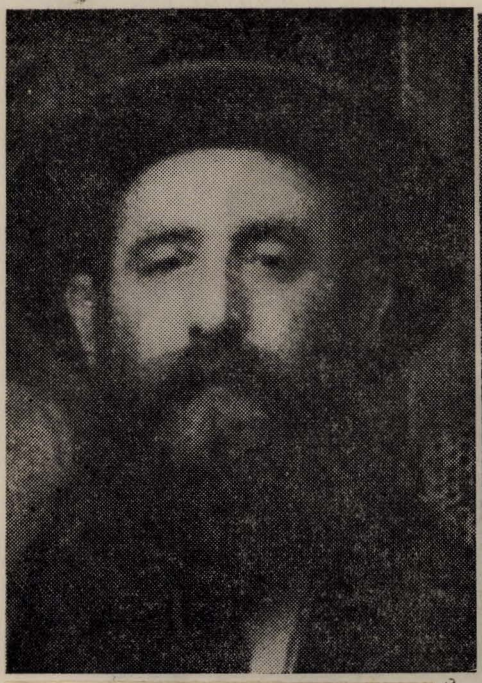

רבי יצחקל בן הרב הצדיק רב שמואלקע זצ״ל

נאָכן נפטר ווערן פון רב שמואלקען איז דער פאטער פון די בערעזנער חסידים געוואָרן רב יצחקל. אַ שיינער יידּ, אַ הדרת פנים מיט אַ שוואַרץ שיינער בארד,

רב אהרעלע בן הרב רב יצחקל זצ"ל

רב מיכעלע בן הרב רב יצחקל זצ"ל

הויך, ברייט, כולי הוד והדר. זייער באליבט געווען ביי אַלע חסידים. וועלטליך און פרום. זייענדיק בקי אין לאטיין און זיך אויסגעקענט אויף רפואות, זענען די יידישע מאַמעס געלאָפן צום רבי וויזן די רעצעפטן און פרעגן אַן עצה צו נעמען די רפואה. נסתלק געווארן נאָך פארן חורבן און אַזוי ארום ניט באדארפט אויסשטיין די צרות צוקוקון ווי עמך ישראל גייט צו גרונט. איבערגעלאָזט צוויי זין און צוויי טעכטער, אַלע אומגעקומען אין דער גרויסער שחיטה. רב אהרעלע האָט לעצטנס געוואוינט אין ראָווגע און שוין געהאט זיין בית מדרש מיט זיינע חסידים. אומגעקומען אין וואלד. איבערגעלאָזט אַ פרוי און צוויי טעכטער, אַלע אין ישראל.

פון דער רבנישער משפחה זענען אין ישראל דאָ די רביצין חאסעלע מיט אירע צוויי זון אהרעלע און מאָטעלע פערלאָוו. דער לעצטער איז געווען אין דער פאר־טיזאנקע און אויסגעצייכנט צוויי מאָל פאַר העלדישקייט קעגן די היטלעריסטישע מערדער.

ד"ר ג. ביגיל

הרב הג׳ מוה״ר הרב רב אהרון טויבמן זצ״ל

רבי אהרעלע בר׳ חיימקעס ז״ל

איז געווען אַ זייער באליבטער רבי מיט זיין פשטות, פאַלקסטימליכקייט און פרומקייט. מיט זיין גוטהארציקייט האָט ער זיך באליבט געמאכט ביי די חסידים. זיין עלטערער זון רבי לייבעלע איז נאָך אין פריער יוגנט אַוועק קיין ישראל און פארנומען אַן אנגעזעענעם פאָסטן אין דער סוכנות און דאן אין קרן קימת לישראל. אַ פעהיקער שרייבער, באטייליגט זיך איצט אין „הצופה״, אַרגאַן פון מזרחי. נאָכן טויט פון רבי אהרעלע האָבן חסידים באשלאָסן אַוועקזעצן אויפן כסא רבנות דעם מיטעלן זון רבי חיימקע, כדי מקיים זיין די משפחה. נאָך צוויי קינדער זענען געבליבן ביים לעבן און ביידע אין ישראל, רבי לייבעלע און פערילע, די פרוי פון הרב דרוביצער.

הרב רבי גדליהו ז״ל

(רב גידאלציע), דער זון פון הרב רבי חיימקע ז״ל ,דער יונגסטער פון רבי חיימקעס צוויי זון, איז געזעסן אויפן רבנים שטול אין בערעזנע (צוזאמען מיטן עלטערן ברודער רבי אהרעלע זצ״ל) איז געווען אַ גרויסער למדן, בקי אין ש״ס און פוסקים. זיינע חסידים זענען געקומען צו אים אויף ד״ת אוו אויף שאלות. האָט זיך אויס־געצייכנט מיט זיין דבקות אין יידנטום און ליבע צום פאָלק ישראל. די צרות וואָס האָבן זיך געמערט אויפן פוילישן יידנטום נאָך פארן צווייטן וועלט־קריג האָבן אים

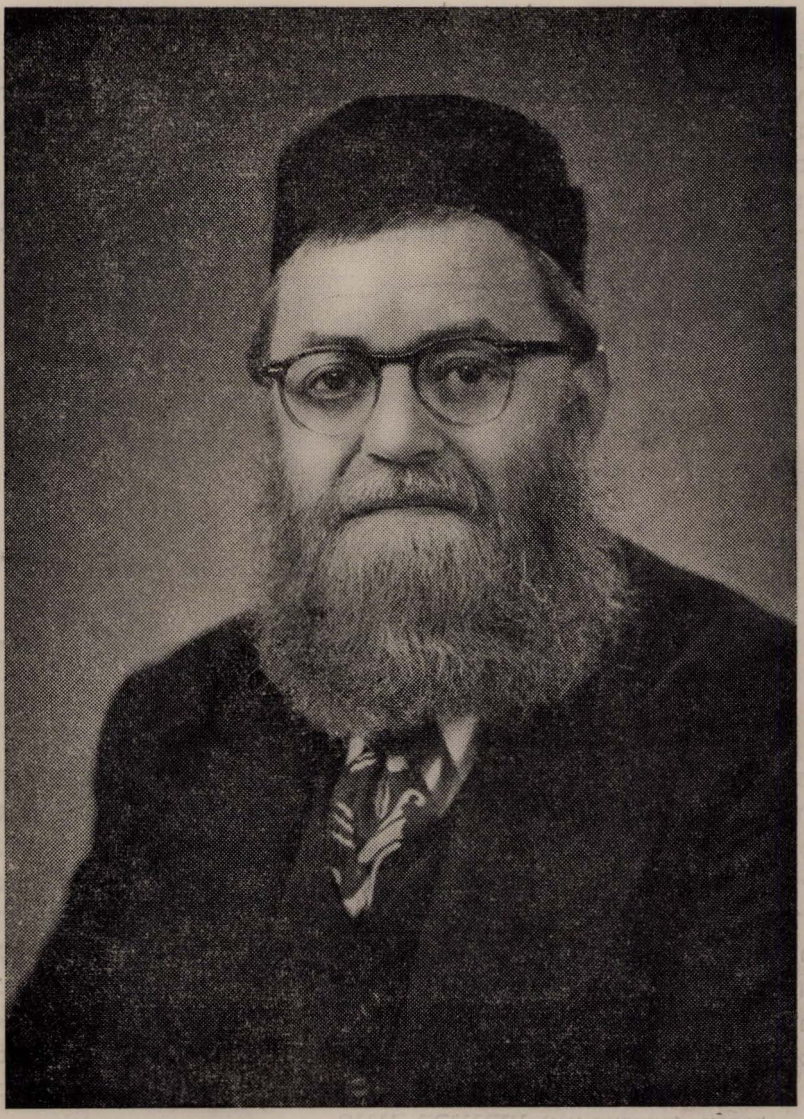

הרב הג׳ ר׳ גדליה זצ״ל

קראנק געמאכט. האָט זייער געליטן איבערן דרוק אויף די יידישע קהילות. געווען זייער טיכטיק אין אַלע צדקה אַנשטאַלטן און גמילות חסדים קאַסעס. פאר פסח איז ער תמיד אַליין מיטגעאנגען מיט קהל מענטשן פון הויז צו הויז און געזאמלט מעות חיטין, וויין לפסח פאר ארעמע. זיין חלום איז געווען עולה זיין קיין ארץ ישראל, לערנען לשמו און לעבן אפילו אין דחקות, אַבי פארלאָזן דעם ביטערן גלות, אָבער האָט ניט געקענט אַוועקלאָזן זיינע פרייַנט און חסידים. עס איז אפשר נגזר געווארן טרינקן דעם ביטערן טראָפן צוזאמען מיט דער בערעזנער קהילה און צוזען דאס בושעווען פון די דייטשן און רוצחישע אוקראינער. דער טרויעריקער סוף פון בערעזנער קהילה האָט אַ סוף געמאכט צו זיינע שטרעבונגען. זיין אָרט געפינט זיך אין ברודער קבר צוזאמען מיט זיינע חסידים. הי״ד.

פנינה רבינוביץ (זיין טאָכטער), ישראל

שמואלקע, זיין זון, איז געווען זייער אַ פייאיקער, אָבער געווען אַ פרייער אין דענקן. אָבער אַז ער איז מער עלטער געווארן, האָט ער זיך אומגעקערט צום מקור. האָט צוריק אָנגעהויבן אַרייַנקוקן אין די קליינע אותיות און נאכער געלערנט שוחטות. געהייראט מיט רבי אהרן בארא׳ס טאָכטער. געווען טיכטיק אין דער ציוניסטישער באוועגונג אין אַלע אירע אָפצווייגונגען.

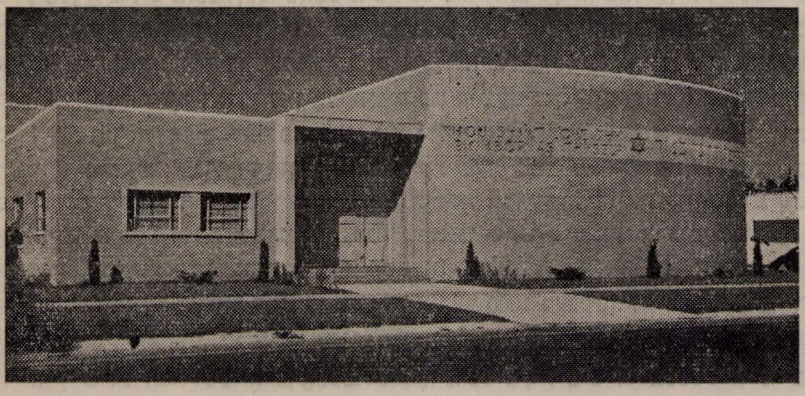
דער רבי הרה״צ הג׳ בנש״ק מוהר״ר בן ציון ראבינאוויץ שליט״א
ארעלער — בערעזנער רבי

בן האדמו״ר הרה״צ הג׳ המפורסם מוהר״ר משלם זוסיא זצ״ל מארעל
ונכד הרה״צ הג׳ המפורסם אדמו״ר ר׳ שמואל זצ״ל מבערעזנע
איז אַנגעקומען קיין אמעריקא בשנת תרפ״ו. אַבוואויל נאָך זייער יונג, האָט נישט

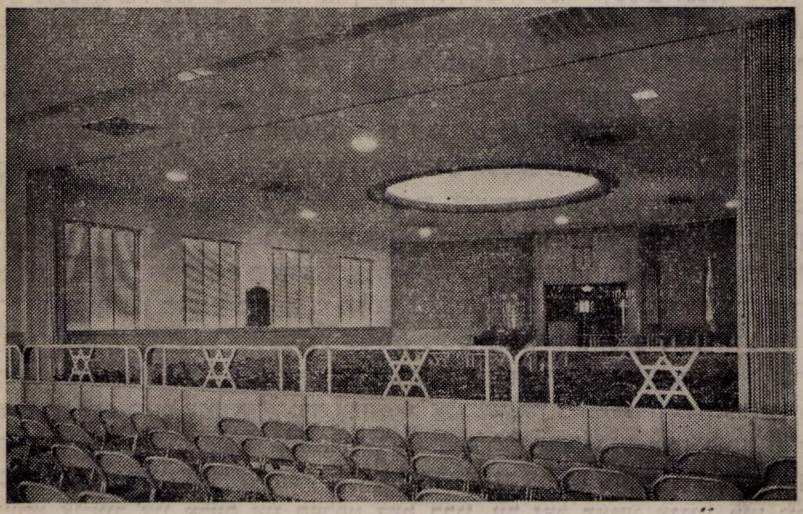
געגומען לאנג און אמעריקאנישע יידישע וועלט בכלל און די חסידישע וועלט בפרט האָבן גלייך אויסגעפונען וואָס פאַר אַ גרויסע פערזענליכקייט דער רבי איז, און זייענדיק אין ניו־יורק אַ פאָר חדשים האָט דער רבי שליט"א באקומען אן איינלא־דונג פון דעטרויטער יידנטום בכלל און פון דער חסידישער וועלט בפרט צו קומען פאר אַ באזוך. און די ערשטע וואָך זייענדיק אין דעטרויט, האָט דער רבי שליט"א באקומען אַ גרויס נאכפאָלגערשאפט מיט דעם פארלאנג זיך צו באזעצן אין דעטרויט. דער רבי שליט" האָט אָבער זיינע פריינד געשטעלט איין פארלאנג אויב צו בלייבן אין דעטרויט, איז נאָר דאמאלס ווען זיי וועלן אים העלפן צו גרינדן זיין אייגענע קהלה, ער זאָל נישט דארפן זיין אָפהענגיק פון קיינעם און ער זאָל דאס קענען פירן כדרך אבותיו הקדושים. דער פארלאנג איז גלייך נאָכגעגעבן געוואָרן און אַזוי אַרום האָט זיך געשאפן די גרויסע און שיינע הייליקע שוהל „בית שמואל" אויף דעם נאָמען פון רבינס הייליקן זיידן אדמו"ר הרה"צ ר' שמואל מברעזנא. עס איז קיין ספק נישט, אַז היינט צו טאָג איז פאָרעכנט די „בית שמואל" שוהל מיט איר אַרכיטעקטור אַלס איינע פון די שענסטע. קרוב צו 400 משפחות באלאנגען צו איר, 700 זיץ־פלעצער פארמאָגט זי. ימים נוראים דאוונען אין איר איבער 1000 מענטשן. די שוהל פארמאָגט אַ שיינע ביבליאָטעק, קרוב צו 3000 ספרים לומדישע, דרוש, ספרי חקירה ומדע ווי אויך פילע חסידישע, אַ פראַכטפולע מאָדערנע מקוה מיט די בעסטע אייניריכ־טונגען, אַ סאָשיאַל האַל צו פראוועז שמחות, אַ פרויען פאָריין, אַ חברה תהלים ומשנה, אַ חברה גמילת חסדים, צו העלפן די, וואָס דארפן אַ גמילת חסד אָן פרא־צענט. אייניקע מאָל דורך דעם יאָר ווערט געמאכט אַפילס צו העלפן נויט־באדערפ־טיקע און די מוסדות הצדקה וחסד און די ישיבות איבער דער גאָרער וועלט אַריין־געעכנט אַ גרויסער טייל פאר ארץ ישראל. דעטראָיטער יידנטום זענען שטאָלץ מיט זייער רבין און מיט דער קהלת בית שמואל, וואָס איז איר צווייק תורה ועבודה וגמילת חסדים. און חסידיש און צו דער זעלבער צייט אַ וויכטיקער פאקטאָר אין יידישן לעבן, אַ כוח וואָס מען מוז זיך מיט אים איבעראל רעכענען.

מען זעט ווי די השגחה העליונה האָט פארהיט אַז עס זאָל ח"ו נישט אונטער־גיין די גרויסע דינאסטיע פון וואנען דער רבי שטאָמט, וואָס זיין אָפשטאָם איז טשערנוביל, ליניץ, אפטא, קאָרעץ, מעזריץ, זלאטשעוו, סטעפען ולמעלה בקודש. ווען מען קומט אַריין צום רבין שליט"א אָדער אין בית שמואל שוהל, פילט מען, אַז מען געפינט זיך אין אַ הייליקער אַטמאָספערע. מען דערמאָנט אין די פריערדיקע דורות, ווען מען פלעגט באזוכן די אַלטע צדיקים זי"ע. דער רבי שליט"א איז אויך זייער אַקטיוו אין אַלע שטעטישע ענינים נישט קוקנדיק וואָס ער איז אַלע מאָל פארנומען, דאָך געפינט ער צייט פאר יעדן, האָט שטענדיק אַ גוט ווארט פאר יעדן איינעם. דעם רביס הויז איז תמיד אָפן פאַר אַלעמען און ביתו פתוח לרווחה. גרויס קרעדיט קומט אויך אונזער השובער רעביצן הרבנית הצ' ב"ק מרת סימא תחי' בת הרה"צ המפורסם ר' פינחס'ל מקאנטיקוזעווע. זי איז אַן אמתע עזר צום רבין, נעמט אנטייל אין אַלעס און העלפט דעם רבין, ער זאָל קאנען אנגיין מיט זיין הייליקער אַרבייט און זייער הויז אין אָן אמתער גן עדן.

דער פרעזידענט פון „בית שמואל" שוהל, ר' יצחק ראָזענבערג פון בערעזנע, האָט אַסך אויפגעטאָן און מיטגעהאָלפן אונזער חשובן רבי רב יוסעלע ראַבינאָוויץ און די פרעזידענטן פון ליידיס אקסיליער איז פרוי בעבקאק פון בערעזנע.

„בית שמואל" אין דעטרויט, געגרינדעט דורך הרב רבינוביץ פון דעטרויט

דער אינעווייניק פון בית־הכנסת „בית שמואל" אין דעטרויט

שולן אין בערעזנע

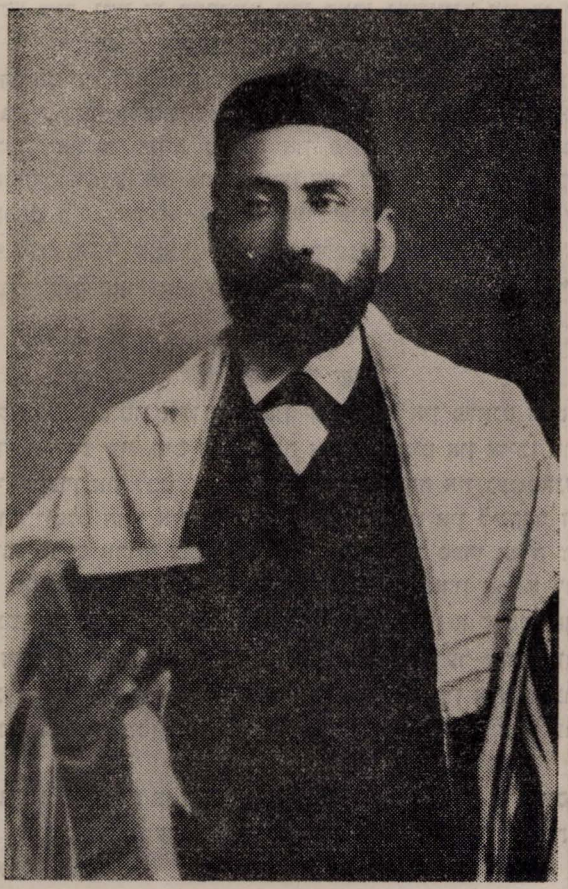
די גרויסע שול, וואו די מערהייט יידן האָבן געדאוונט אין די יום טובים ווי ראש השנה און יום כפור, איבערהויפט די חסידים פון רבי רב שמואלקע זצ"ל. צוויי בתי מדרשים פון די רבנים, די קאמערטשעסקע שול, וואו רב יצחק ביטשקעס איז געווען גבאי. דער אַלטער בית המדרש, וואו יידן פון אַלע שיכטן זענען געגאנגען דאַרטן דאוונען מנחה מעריב און פיל יידן, צווישן זיי מתנגדים, און סטאָלינער חסידים. דאָרטן איז אויך געווען דער בית המדרש פון די בעלי דרשערס. דער סטאָראַרעס בית המדרש. די שנייידער שול און בית אברהם שול ווי אויך אַ מנין אויף דער נייער שטאָט. יומטובים פלעגן די ציוניסטן מאַכן אַ באזונדערן מנין, וואו מען האָט פארקויפט מצוות און די גרעלט געזאמלט פאר פארשידענע קרנות.

די גרויסע שול

אויף שקאלנע גאס פון איין זייט און קארעצקע אין פראָנט האָט זיך אויפגעהויבן הויך די גרויסע שול מיט דער בימה אין דער מיט און אויבן אויף אַ רונדקע כיפה מיט די שטערן און לבנה אין דער מיט. אין מזרח איז געשטאנען דער עמוד וואו רבי יצחק יוסלס האָט אין ימים נוראים געדאוונט אין לינקער זייט, איז מען מיט הילצערנע טרעפ אַרויף צום ארון הקודש וואו פיל ספרי תורה מיט זילבערנע קרוינען און גאָלדענע גלעקלעך זענען געשטאנען אין ארון און אַ רויטער פרוכת האָט פאַרפוצט דעם ארון. ביים אַריינגאַנג איז געשטאַנען אַ קאַסטן פאַר ליכט, און רעכטס אין דער הויך איז געווען די עזרת נשים. אין דער שול איז אויך געווען קליינע שולכענס, אַ שניידער שול און אַ סטאָליער שול און אַ שוסטער שול. דאָרט האָט מען געדאוונט אין מיטן וואָך (די גרויסע שול איז געווען פאַר שבת דאוונען).

פון קלענערע שולן איז צו רעכנען: די צוויי רבנישע בתי מדרשים דער אַלטער בית המדרש וואו בעלי דרשערס האָבן יעדן שבת געפריידיקט. די בית אברהם שול אויף קאַמיסארסקע גאַס.

פערזעולעכקייטן אין בערעזנע

רב נחום ראובן גוטמן „דער מטיף" ז"ל

דעם ערשטן אָנזאָג פון השכלה, „עברית בעברית" און ציוניזם, האָט אין דער רבי־שער בערעזנע געבראכט מיט זיך דער מטיף ר' נחום ראובן גוטמן. אַ פלאַם־

פייערדיקער ייד מיט אויסערגעווייניליך אַראטאָרישע פעאיקייט, באוואפנט מיט פיל וויסן פון אַלטע און השכלה מקורות, און מיט אַ גרויסן גלויבן אין זיין שליחות זיינע דרשות האָבן געצויגן הונדערטער יידן ,עמך וועלכע זענען געזעסן וווי געמידט אין אַלטן בית המדרש אין די זומערדיקע שבת נאכמיטאגן און ווינטערדיקע בין השמשות און דורשטיק געטרונקן פון זיינע קוואלן.

נביאיש האָט געקלונגען זיין וואָרט. אָט וועקן זיינע רייד צו מעשים טובים. אָט מוסר־ען און שטראָפן, און אָט צוגיסן זיי זיך מיט ליבשאפט און טרייסט, גלויבן און האָפענונג. עס האָט אויסגעקלאפט די גרויסע שעה!

עס האָט ניט געהאָלפן דער באפעל פון די רבנים, מען זאָל די בתי מדרשים פאר אים פארשליסן. אונטער זיין השפעה גרינדעט זיך אַ בית ספר און אַ בית המדרש דורך אברהם גייער (דעם גביר וואקס אויידעם) מיט נאָמען „בית אברהם" און דער מטיף האָט זיין אייגענע בימה. אין נויט און אָרימקייט, פירט ער זיין השכלה און ציון אַרבעט אין די לעצטע צען יאָר פאר דער ערשטער וועלט מלחמה. און אָט קומען אָן די שטורמישע מלחמה טעג און ער וועדט אַלס היימלאָזער וואגלער פון אָרט צו אָרט. ווייט פון זיינע תלמידים און חברים אין אַ פרעמדער עלנט לעבט ער זיינע לעצטע טעג.

צו קאָפנס פון זיין טויטן־בעט שטייט נאָר דאס גרויסע גלויבן אין נצח ישראל און ארץ ישראל.

מעשי נסים און דורך געוואגטע העלדן־טאטן האָט זיך פון די פעטלוראָווצעס געריטעט דער אינציגער פון דעם מטיף'ס פאמיליע, זיין זון שמעריל (סעם) גוטמאן־גוטלין, וועלכער פארווירקליכט אין מעשים די תורה פון זיין פאָטער. אין צענטער פון ציוניסטישן לעבן אין לאָס אַנזשעלעס שטייט סעם גוטלין און זיין פרוי, אויך אַ וואָלינערין, בעסי. פארבונדן מיט א"י דורך קרן קיימת און בית תרבות וועלכער וועדט געבויט אין נתניה דורך זיינע מיטלען, דער מוסד וועט טראָגן דעם נאָמען פון זיין פאטער רב נחום ראובן.

י. ל. י.

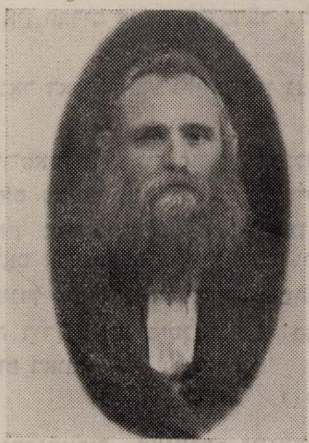
ר' אהרון בראָז. מיטל וואוקס, געל־האריק, מאגערער יונגערמאן, איז געווען אייגער פון די בכבודיגסטע מענטשן אין בערעזנע. רב, אויסגעוווילט אַלס שטאט רב, אַנערקענט אָפיציעל דורך רוסישער מאכט. אַלע יידישע ענינים וווי מעטריקעס, באשטעטיקונגען איז געווען אין זיינע הענט. בנעימותדיקער, איז ער געווען אָנגענומן ביי קהל, אָט אַ דין תורה, אַ שאלה א.א.וו. רב בראז האָט געהאַט אַ קול צום באוואונדערן. זיין דאָוונען פאָרן עמוד איז געווען אַ מייסטער זאך. זיין „ולמלשינים אַל תהי תקוה", „וכל המינים כרגע יאבדו", האָט אָפגעקלונגן אין שול מי ט אַזוי־טרויעריגן געזאנג. באליבט און געאַכט דורך אַלעמען.

רבי לייביש דער דיין איז געווען אַ גרויסער למדן און חריף, אַ ייד אַ פאָלקס־מענטש. זיין פרוי איז אומגעקומען דורך אַ בלאָנדזענדער קויל אין גאָס גייענדיק בעת די בענדעראָווצעס האָבן געבושעוועט אין שטאָט. רבי לייביש דער דיין איז געווען באליבט און געאַכטעט דורך אַלעמען. ער האָט אויסערן פיל לערנען

אינזינען געהאט די נויטבאדערפטיקע און געפירט וואגנעס האָלץ אין די אָרעמע הייזער, עס זאָל זיין מיט וואָס דערווארעמען די נשמה און צום קאָכן אַ ווארעם געקעכץ. געווען מחמיר אין שאלות, אָבער די אָרעמע האָבן געהאלטן, אַז ער איז מקיל ביי זייערער אַ שאלה. אויף דער עלטער גליטן זי אין משפחה זן פון די יידישע צרות.

רבי יצחק פצניק אָדער יצחק יוסלס פון דער רבנישער משפחה אין בערעזנע. ערשטער גבאי פון רבי שמואלקע, אַ מין הויפט פירער, ערשטער בעל תפילה אין בערעזנע. ימים נוראים און אַנדערע ימים טובים האָט רבי יצחק יוסלס אַריינגעבראכט אַ יומטובדיקע שטימונג שוין גלייך אין אַנפאנג פון דאוונען. אַ וואונדערבארער בעל קריאה. זיין כל נדרי איז געווען להפליא. אויך דער פריסטאוו אין יענע צייטן פלעג קומען הערן כל נדרי. ער האָט אויך אָנגעפירט מיטן רבינס הויז.

רבי חיים ברוך ביגיל, אַ זון פון אריה ליב ביגיל, האָט אין דער יוגנט געלערנט אין חדרים ווי אַלע יידישע בחורים אין יענער צייט. אַ שידוך געטאָן

חיים ברוך ביגיל ז"ל
נפטר נר שני לחנוכה תש"ט

אסתר מרים ביגיל ז"ל
נפטרה בא' אייר תש"י

לויטן רבינס ווילן מיט איינע פון די שענסטע און בכובדיקע משפחות אין פינסק, מיט רבי יעקב אליעזר גוטליב, אַ ברודער פון בארימטן הערצל דראשזנער, און בצלאל גוטליב פון סטאָלין. די אַלע דריי ברידער האָט מען געפונען די בערן, צוליב זייער למדות. רבי יעקב אליעזר גוטליב איז געווען אַ בערעזנער חסיד פון די ערשטע פון פינסק און קומענדיק נאָך בערעזנע אויף ימים נוראים, האָט ער אַ שמועס געכאפט מיטן צדיק רבי שמואלקע וועגן אַ בחור פאר זיין טאָכטער. און אַזוי איז אַרויס אַ שידוך. רבי חיים ברוך ביגיל איז געווען אַ שטארקער חסיד פון בערעזנער רבין און שטארק געגלויבט אין זיין בחכה. ווען רבי יצחק'ל ז"ל

איז געזעסן אויף כסא רבנות, האָט זיך רבי חיים ברוך אַרויסגעלאָזט פון צייט צו צייט פון זיינע מסחרים און אַוועק איבער שטעט און שטעטלעך אין דער אומגעגנט, אויפן צדיקס באפעל און געבראכט די חסידים דעם רבינס גרוס און גוטע בשורות. פאר׳ן רבינס הויף. „גלילה ״איז געווען זיין חזקה און „תקיף במלוכה״ האָט אויפ־ געקלונגען זיין קול אין רבינס הויז און ראש השנה און יום כיפור האָט רבי חיים ברוך געזונגן „אין קצבה לשנותיך״, כאָטש פיל „חזקים״ האָבן זיך געריסן צום זינגען. און שמחת תורה האָט רבי חיים ברוך אַנגעפירט מיטן אַרגאניזירן די הקפות און יעדן אויסגערופן מיט זיין טיטל און כבוד, ביז עס איז געקומען צו עמך האָט ער אַ זאָג געטון: אַלע יידן זענען מכבד לכבוד התורה! דריי מאָל געווען אין אמעריקע און געהאט די זכיה קומען נאָך ישראל אַסך יאָרן איידער היטלער איז געוואָרן בעלי בית אין פוילן. דערלעבט אַ גוט עלטער, נחת פון קינדער. זיין פרוי אסתר מרים ביגיל איז אין אַ יאר אַרום נאָך זיין טויט געגאנגען אין אייביקן וועג אין אַ גוט עלטער.

רבי זלמן לעווינבוק. אַ הויכער שיינער יד אַ לערנער און אַ בכבודיקער יד אין בערעזנע. אין שול איז ער געווען אַ בעל דעה און מיט זיין וואָרט האָט מען זיך געריכטן. בייטאָג פארטאָן אין מסחר אָבער אין אָוונט נאָכן דאָווענען האָט מען געלערנט אין אַלטן בית המדרש.

רבי משה מרדכי דיין. א גמרא מלמד, פון די גרעסטע לומדים אין בערעזנע און אַ מתנגד. עס איז געווען אַ כבוד צו זיין זיין תלמיד. די מאמעס האָבן זיך גע־ ריסן אַרייַנגעבן דעם זון צו רבי משה מרדכן אין חדר אַריין.

רבי דוד שיינבלום. מאנופאקטור סוחר. אַ ייד א לערנער. אַ בעל קריאה ביים רבין אין בית המדרש. פון די אַנגעזעענע יידן אין בערעזנע. אַלע קינדער אין דער ציוניסטישער באוועגונג און זיין עלטערער זון אליעזר איז געווען פון די ערשטע עולים קיין ישראל. יחיאל שינבלום ז״ל איז געווען איינער פון די טיכ־ טיגסטע ציוניסטן אין שטאט. דריי קינדער זענען אין ישראל. די איבעריקע זענען אומגעקומען דורך די דייטש־אוקראיניש מערדער. הי״ד.

רבי דוד פישמן. אַ סטאָלינער חסיד. געדאָוונט ביים רבין אין בית המדרש און אין אַלטן בית המדרש, אַ זייער הערליכער ייד. זיינע אַ טאָכטער און צוויי אייניקלעך זענען אין ישראל.

רבי גרשון ליבערמאן. געוועזן גרשון מיט די פיאות, ווייל ער האָט גע־ טראָגן זייער לאנגע פיאות. אַ סטאָלינער חסיד, געשטאנען שטענדיק לינקס פון עמוד און זיין דאוונען איז געווען א סטאָלינער, מיט אַ שאָקלעניש די גאנצע צייט. אַ פרומער ייד. זיין אַ זון, משה ליבערמאן, געפינט זיך אין דרום אַמעריקע.

רבי אידל שוחט, אַ האַלץ סוחר, תמיד אין די וועגן, אַ קלוגער ייד און אַ גרויסער סוחר. געווען אין ישראל אויף אַ באזוך ביי זיין טאָכטער אין רמת השרון און צוריקגעפאָרן קיין בערעזנע. געפאלן מיט כלל ישראל פון די מערדערי־העגט.

משה האנדעלסמאן אָדער משה דער אפטיקער. זיין פרוי יוכבד איז געווען פון קעלריכעס משפחה. משה גאנדעלסמאן איז געווען אַן אַלגעמיינער ציוניסט פון די ערשטע אין בערעזנע. טיכטיק אין דער ציוניסטישער אַרבייט און זיין הויז איז געווען אָפן פאר אַלע וואָס האָבן געהאַט אַן ענין איבער ציוניסטישע ענינים.

משה הנדלסמן ויוכבד אשתו

פון די רייכסטע און אָנגעזעהענסטע פאַמיליעס אין בערעזנע. זיין זון באָריס איז געווען אַ טיכטיקער פוטבאָליסט אין ספאָרט־קלוב אין בערעזנע.

פון די שוחטים איז צו דערמאָנען רבי אברהמצע פוקס און זיין זון מיכל, אַ זיידענער יונגערמאנצ'יק. רבי אלעזר שוחט, אַ ייד א למדן און כלל טוער, געווען טעטיג אין די הילפס־אַקציע פאר אָרימע, איבערהויפט מעות חיטים און יין פאַר נייטבאדערפטיקע. זיין זון שלמה איז געווען שוחט. דער שרייבער פייארבערג איז געווען אַ משפחה פון שלמקע שוחט.

רבי יהודה סאלאמאנדרע. פון דער נייער שטאָט. אַ הויכער, ברייט־פלייציקער, מיט צוויי אייזערנע הענט, מיט אַ הויך שארף קול, אָט דאָס איז רב יהודה פון דער נייער שטאָט. פון דאָרטן פלעגן רבי יהודה מאַכן אַ שפאציר דורך אַ שורה

גוישע הייזער געבויט פון קלעצער מיט אַ שטרויענעם דאַך, און ביי יעדעס הויז אַ הונט, וואָס דערשמעקט נאָר אַ יידישע קאַפאָטע גיט ער זיך אַ לאָז גרייט צום צעריסן... אָבער ניט אַזאַ ייד ווי רבי יהודה האָט מורא פאָר א כלב... די פויערן האָבן געציטערט פאָר זיין בליק. אַ זון פון אַ דאָרפס־ייד, געקומען נאך בערעזנע וועג אַ זיך פארהייראטעט מיט א שטעטישע און דאָ אַ קראָם פון תבואה געעפנט. די פויערן האָבן דערפילט, אַז רבי יהודה איז עפעס ניט ווי אַלע יידן, מיט אים זיך באראטן איבער זייער זיין און שניידן, אָבער אים אויך ליב געהאט פאר זיין ישרות. געוואוסט האָבן זיי, אַז זיין וואָרט איז אַ וואָרט. אַראָפנעמען אַ זאַק תבואה אונטערן אָרעם איז געווען ביי אים ווי אַ טרונק וואסער. מיט גוטן מיט גוטע האָט ער ניט איינמאָל מכבד געווען שיכורים און סתם יידן פרעסערס. אַ גנב געכאפט האָט ער אים אַליין באשטראָפט מיט מכות רצח און געלט שטראף און פארשפּאָרט דער מדינה אַ פּלאץ אין טורמע מיט עסן. פון די ערשטע צוֹ ראָטעווען פון שריפות. אַז מען האָט דערזען רב יהודן ביי דער שריפה, איז ליכטיק געוואָרן אויפן האָרצן. און שריפות פעלן ניט אין בערעזנע. אָמאָל אַ הויז, אָמאָל אַ גאָס און אָמאָל אַ האלבע שטאָט און נאָך מער. אח, אח, דערלאנגט! הערט מען יהודה'ס קול און עמערלעך וואסער ווערן אויסגעלייידיקט פונקט אין ריכטיקן פּלאץ. אַ יידיש הויז אָפּראטעווען, כאָטש דעם סקעלעט און פון דעם וועט אַ ניי יידיש הויז אַרויסקומען, מיט אַ מזוזה. ער ראָטעוועט פארבליבענע אין ברענענדיקע הייזער און קומט אָפּ מיט פארברענטע הענט און באקן. ער שלעפט מיט כוח אַ קוה וואָס עקשנט זיך איין און ווייל ניט אַרויס פון שטאל. און ווי אין פייער, אָזוי אין וואָסער: ער זינקט אין טיפעניש און געפינט דעם דערטרונקענעם, דרוקט די וואסער אַרויס און טרעט ניט אָפּ ביז ער דערזעט ניט לעבנס־סימנים.

און אַז רעקרוטן גרייטן זיך אַ הוליע טאָן און ראבירן יידישע קראָמען, קלייבט אויך רבי יהודה אייניקע חברה מיט שטאָלענע הענט און צודעם שטעקנס מיט שטיכן באשטעלט ביים שטאָט קאוואל און נאָך אַזאַ באגעגעניש, צולויפן זיך די גויישע העלדן אָוואו נאָר מעגליך.

געזעסן אַ יאָר אין קייטן אין ראָוונער טורמע, און מיינט איר פאר וואָס? פאר ראָטעוועט אַ יידישע טאָכטער פון שמד. אַז שפּרה די טאָכטער פון רבי שמואל, איינער פון די פיינסטע שטאט בעלי בתים איז שוין געווען אין קלויסטער ביים גלח אין די הענט, האָט רבי יהודה געצאטעוועט נעכט ביים קלויסטער און אים איז געלונגען זיך אַריינכאפן אין גלח'ס הויז צו פארמאכן שפרהן דאָס מויל און זי אַרויסשלעפּן פון דאָרט און זי איבערפירן אין אַ צווייטער שטאָט, און שפרה וואָס האָט שוין געהאט אַ נאָמען מרים, ניט מער און ניט ווייניקער, איז פארבליבן שפרה... זייענדיק אַ לערנער און פרומער ייד, איז ער געזעסן דער דריטער אין מזרח.

רבי הערשל בר' לייבישקעס, אַ שיינער, פרומער ייד, אַ למדן, פון די גוטע מלמדים אין בערעזנע. געהאט דריי טעכטער. געלערנט הונדערט מאָל די

גמרא ביצה שנולדה ביומטוב, ווייל ער האָט ניט געהאט קיין קדיש. אַרויסגעגעבן פיל תלמידים אין בערעזנע. זיין פרוי חיה איז געווען צדיקית אַ יידענע, געקענט לערנען.

בעריל קנאי. אַנהויבן הויבט ער אָן מיט זידלען און גייט איבער צו שילטן. וועמען? וועמען ניט? די ציוניסטן וואָס ווילן פאר זיך אַ באזונדערן מנין, דעם מטיף גוטלין וואָס האָט מספיד געווען ד"ר הרצל און געווייגט... קעגן דעם מלמד דעם ליטוואק, בקיצור און פון זידלען ביז הויבן הענט געדויערט ניט און אַזוי חאפט ער אַריין פעטש און... רוקט זיך אָפּ. פרנסה מאַכט ער אין די דערפער, אַ דאַרפס־ייד. עסן עסט ער ברויט מיט קארטאָפל, אַ ציבעלע, ווייל פון זייערע עסט ער ניט... און דאוונען גייט ער אַרויס אין דרויסן, ווייל אין הויז זענען אין די אויגן די איקאָנעס אָדער, ווי מען רופט זיי, „באז'ע מאטעס". און כאָטש ער איז אַ רגזן און נעמט זיך אָן גאָטס קריוודע, אַזוי איז ער אַ מרחם אויף אַרימע לייט, די הקדש מענטשן. פרייטאָג לויפט ער אַרום קלייבן חלות און שלעפט דעם זאַק אין הקדש אַריין, חלות אויף שבת!.. דעם אייגענעם זון איבערגעגעבן רשות, ווייל ער איז געווען אַ סאָציאַליסט. לכוזחילה האָט ער געפרואווט מיט געשרייען און געוואלדן, געזען אַז ס'העלפט ניט, האָט ער אים איבערגעגעבן צום איספראבניק. אין אַ צייט אַרום האָט מען דערציילט, אַז דער זון זאָל האָבן חרטה געקראָגן און בעריל האָט אָנגעהויבן טעהנען צום איספראוויניק, מען זאָל אים דעם זון אַרויסלאָזן, ער וועט ערב זיין, אַז ער וועט גיין אין גוטע וועגן, אָבער... מען האָט אים דורכגעטריבן און דאָס האָט אים דערדריקט און ער האָט שוין לאנג ניט אָנגעהאלטן. אַליין געוואָרן אַ הקדש־מאן...

די שקאליוקעס, שייקעוויצעס, שוליע צימערמאן, די קריצמאנעס, די קיילערס און קאגאנס משפחות האָבן זיך געערעכנט פאַר רייכע און אינטע־ליגענטע פאמיליעס אין בערעזנע.

שוליה צימרמאן ז"ל

רבי יעקב אלי. איז געווען אַ למדן און אַ כהן (כאלאדנא־כהן לאדוני...). שטענדיק אַריינגעשטודירט וועגן בית המקדש, ווי אַזוי ער איז געווען געבויט, און אַ נותן... מיט ברייטער האנט געגעבן. זיין כהן בענטשן איז געווען אַ לויטערער, זיין בא־הבה... און איי איי... איי. האָט לויטער געהילכט אין בית־מדרש.

יואל ושרה קלריך ז"ל

יואל און שרה קלריך. זייער ציל איז געווען געבן זייערע אַכט זין און טעכטער הויכע בילדונג. אַלעמען געשיקט אין גימנאזיעס און אוניווערסיטעטן. יואל און שרה קלריך זענען ניט געווען זייער רייך, נאָר האָבן פארמאָגט איידעלע נשמות. זיי זענען ביידע געווען אין זייער יוגנט יתומים.

רב אריה לייב ביגעלמאן. געבליבן אַ יתום אין גאָר יונגן עלטער. וואָס טוט מען אין בערעזנע מיט אַ יתום? מען לערנט אים אויס אַ פאַך, ער זאָל קענען זיך אויסהאלטן מיט זיין פאמיליע פון אַרבייט. אויסגעלערנט קאוואלעריי. קיין גרויסער ספעציאַליסט ניט געווען, אָבער די פויערן האָבן געשטראָמט צו אים אין קוזניע, ווייל ער האָט ניט באריסן. געווען אַ זייער אָרנטליכער. אַ הויכער מיט אַ שיטער בערדל, שטארקע הענט, געהאלטן אַלס ארבייטער אין קוזניע אַ שטומן, וועלכער האָט געלעבט ביי אים אין הויז. געווען אַ שטאַרקער חסיד און מיט ברייטער האנט געגעבן יומטוב געלט פארן רבין. יעדן פאַרטאָג, אַז די זון איז אויפגעגאנגען, האָט ער געזומען דעם טלית אין האנט און אין אַלטן בית המדרש

צום ערשטן מנין. ימים נוראים האָט ער געהאט זיין שטענדיקן פלאץ אין שול און מיין פאָטער ז״ל נעבן אים. זיין זון און צוויי טעכטער זענען אין ישראל, פון דער גאנצער פאמיליע. אויך עטליכע אייניקלעך און אין אור־אייניקל געפינען זיך אין ישראל. אַן אָרנטליכער האַראָפאשניק, אַ פרומער ייד. אָט אַזעלכע בעלי מלאכות זענען געווען אין בערעזנע.

וואלף טייטלבוים, אַן ערשטקלאַסיקער בעל מלאכה, אַ צעסלער. מערסטנס הייזער אין בערעזנע דורך אים אויסגעבויט. די יידישע הייזער זענען מערסטנס געווען פון האָלץ און ער האָט אַליין געפלאנעוועט און געבויט און אַרויסגעגעבן שיינע הייזער צום וואוינען. זיינע קינדער זענען געווען אין דער ציוניסטישער באוועגונג. זיין זון משה איז אין חדרה.

שמחה קלריך איז געווען דער ערשטער וואָס האָט זיך געלאָזט אין דער גרויסער וועלט מיט פינף און זיבציק קאָפיקעס אין טאַש אין עלטער פון 14 יאר. געווען אַ העברעאיש קענער און זיך אויסגעהאלטן פון לעקציעס. געענדיקט לוואָוער

הרב אליעזר פייביש מדווד

שמחה קלריך ז״ל

גימנאסיע. נאכער געלערנט אין מאָסקווער יורידישן פאַקולטעט און אַרויסגעשלעפט נאָך זיך זיינע ברידער און זיי מיטגעהאָלפן אין שטודיום. נאָר צוויי זענען געבליבן פון אַלע קינדער און ביידע אין ישראל.

רבי אליעזר מעדווד. אַ זון פון רב סענדער מעדווד פון בערעזניץ. זיך

פארנומען מיט הוראה. געווען אַ רעליגיעזער דערציער פון פיל תלמידים אין בערעזנע. אין 1925 עפנט ער צוזאַמען מיטן לערער וואָלף סמאלע אַ שולע, וועלכע פארוואנדלט זיך אין 1927 אין אַ „יבנה" שולע. גיט אויך רעליגיעזע לעקציעס אין פוילישער שולע פאַר יידישע קינדער ווי אויך אין דער תרבות שולע.

צום צווייטן מאל פארהייראט פאר ראסל פון די שארמוקעס. פון אַלע קינדער זענען געבליבן איינער אין רוסלאנד און איין טאָכטער אין אמעריקע און צוויי זון אין ישראל. איינער פון זיי איז טעטיק אין בערעזנער קאָמיטעט. געשטאָרבן אין עלטער פון 59 יאָר. די לויה איז געווען אַ פול באטייליגענדע פון אַלע שולן און פון דער גרעסטער טייל בערעזנער באפעלקרונג.

רב שמיליע צירעטינקער. אייניקע קילאָמעטער פון בערעזנע, אויפן וועג קיין מאלינסק האָט געוואוינט אַ יידישע פאַמיליע אין דאָרף טשערעטענקע. אין די אַלטע צייטן פלעגן אייניקע יידן באקומען אַ מין קאָנצעסיע אויף אַ קרעטשמע אין דאָרף. ניט תמיד זענען די דאָרפישע יידן געווען לומדים כאָטש הערליכע און פרומע יידן, ניט קוקנדיק וואָס זיי איז אויסגעקומען וואוינען מיט לויטער גויים. רב שמיליע טשירעטענקער איז געווען פון אַ גאנץ אַנדער שניט. ער איז געווען אַ פרומער און הערליכער ייד און אויך אַ לערנער. אַ פאַטריאָרכאלן אויסזען, איז ער געווען ענליך צום רבין רב שמואלקע ז"ל. און פיל האָבן געדאכט אַז עס איז דאָ צווישן זיי אַ משפחה נאָנטקייט. אין דער אמתן איז קיין משפחה קרובה'שאַפט טאקע ניט געווען, אָבער די אויפפאַסונג איבערן יידנטום איז ביי ביידע געווען די זעלבע. ביידע האָבן ליב געהאט דאָס פאָלק ישראל אהבת אמת. די מידות פון גוטהארציג־קייט איז אָריבער פון רב שמילין צו זיינע קינדער און קינדס קינדער. אַזוי איז דער זון ישעיה צירעטענקער געווען זייער אַ גוטער און הערליכער ייד. זיין הויז איז געווען אָפן פאַר אַלע דורכגייער אין דעם דאָרף. שטענדיק ביי דער גמרא. דאָס אָרימע קלייטל האָט אים געשפייזט און ער האָט געדינט גאָט ווי זיין הערליכער פאטער. חנה גראָבער, פון אַלע בערעזנער באקאנטע, האָט איבערגעירשנט דאָס גוט הארציקייט פון איר זיידן שמיליע צירעטענקער און מיטן גאנצן וועזן אָרייַנגעטאָן צו העלפן די נויטבאדערפטיקע און בכלל די אַלע וואָס וועגדן זיך צו איר נאָך הילף, און אַזעלכע פעלן ניט. אויסער דעם אנטלויפט זי פון כבוד און מאָכט ניט קיין וועזן פון איר געזעלשאפטליכער טעטיקייט בכלל.

שייליק זילבערשטיין. איז געווען איינער פון די יוגנטליכע וואָס האָט פיל בייגעטראָגן צו דער דערציאונג פון דער בערעזנער יוגנט ווי אויך טעטיג געווען אין דער ציוניסטישער באוועגונג און ציוניסטישע קרנות. געליבט און געאַכטעט פון אַלעמען. אַזון פון פאמיליע זילבערשטיין. געשטאָרבן פאר דעם גרויסן אומגליק פון פארניכטונג. די בערעזנער באפעלקערונג האָט באגלייט מאסנווייז איינעם פון אירע בעסטע זון אין בערעזנע.

יוסף בן ציון ביגיל. אַ רעליגיעזע דערציאונג האָט ער באקומען. צו 16 יאָר

איז ער איינער פון די סקאוט אַנפירער און מפקד הקן הצעיר. פּריוואט לערער פון עברית ווי אויך לערער אין שולן אין בערעזנע. טיכטיק אין דער ציוניסטישער באוועגונג. געאַכטעט פון יונג און אַלט. געפונען זיין טויט אין טייך סלוץ, זיך

יוסף בן ציון ביגיל ז״ל

שייליק זילבערשטיין ז״ל

באדנדיק אין אַ כמארנעם טאָג. וועז מען האָט אים אַרויסגעצויגן פון וואסער, האָט מען שטונדן וויז אים פּרובירט ראטעווען, אָבער ליידער איז ער געווען טויט. בערעזנע האָט אים געמאכט אַן אימפּאָזאנטע לויה און די יוגנט האָט געמאכט דעם ארון אויף איר רעכנונג. געווען באַשטעטיגט לעליה, אָבער ניט זוכה געווען זעהן ישראל זעלבשטענדיק, אַ ציל, וועלכן ער האָט זיינע יונגע יארן אַוועקגעגעבן דערפאר.

פנחס לובלינער. אַלע זיינע יארן אַוועקגעגעבן פאר דער ציוניסטישער אידיי. שוין זייענדיק פארהייראָט האָט ער זיינע געשעפטן איבערגעלאָזט און געקומען אויף זיצונגען. חבר פון התאחדות־גורדוניה, מורשה פון קרן קימת, אין ועד קרן היסוד, תרבות מיטגליד. ניטאָ איין פאַנד אָדער אינסטיטוציע וואו פנחס זאָל ניט זיין אין קאָמיטעט. איבערגעלעבט היטלערן. ליידער געהרגעט דורך אַ פויער שוין נאָך דער באפרייאונג פון בערעזנע.

משה בולבה. פון די ערשטע ציוניסטן אין בערעזנע. זייער טיכטיק אין אַלע ציוניסטישע קרנות, אין „התאחדות", טעטיק אין דער תרבות קאָמיסיע, וואָס האָט געשלעפט דעם יאָך פון אויסהאלטן די שולע. נאכדעם וויי ער איז אייניקע יאָר

געווען אין אַרגענטינע, האָט ער באשלאָסן עולה זיין קיין ישראל. קומענדיק אין לאנד, גייט ער אַריין אין אַ מושב ביי כפר תבור און זיין ליבסטע אַרבייט איז פאשן די שאף. די סביבה אָבער פון די חברים אין מושב איז אים פרעמד, קיינער פון אונזער געגנט, איז אים שווער זיך צוצופאסן צו רומענישע און אונגארישע עולים. ער פארלאָזט דאן דעם מושב און איצט געפינט ער זיך אין חיפה, וואו ער אַרבעט אַלס מזכיר אין דער הסתדרות. מיטגליד פון פארטיי מפא"י.

יחיאל שיינבלום. טיכטיקער אין דער ציוניסטישער אַרבייט אין בערעזנע. צוזאמען מיט משה בולבע, נפתלי ביגיל, פנחס לובלינער ז"ל אין תרבות קאָמיטעט ווי „התאחדות", קרן קימת און אַנדערע ציוניסטישע אָפצווייגונגען. קיין פריוואטעס לעבן אויסער ציוניסטישע אַרבייט אפילו ניט געווואוסט. הי"ד.

הערשל קיילער. זון פון באביל מאקווינער, איז אין יונגן עלטער געוואָרן אַ וויכטיקע פערזאָן אין בערעזנע. אין 1938 איז הערשל קיילער געווען וויצע־בורג־מיסטער. פארהייראט געווען מיט אַ טאָכטער פון די קלייטעס. אין צייט פון געטאָ האָט הערשל קיילער געפונען זיין טויט אין קאסטאפאלער געטאָ, וואו ער איז געקומען פארטרעטן זיין ברודער שלום קיילער (געפינט זיך אין לאנד), וועלכער האָט געארבייט אין קאסטאפאל.

מיכל פוקס. אַ זון פון אברהמצע דעם שוחט. אַ זיידענער יונגערמאן. ווי מען זאָגט: צו גאָט און לייט. בנעימותדיקער, רוהיקער, געלערנטער יונגערמאן איז

מיכאל פוקס ז"ל

ער געווען באליבט ביי אַלעמען אין שטאָט. אומגעקומען מיט זיין פאַמיליע דורך די רוצחים מיט כלל בערעזנער יידן. זיין ברודער מרדכי פוקס י.ל. געפינט זיך אין ישראל.

מאטל שפּעטריק. פון דער אַזוי גערופענער אַרבייטער אינטעליגענץ, אין קרייז פון זיינע עלטערע חברים ווי פייגע ליבערזאָן, פנחסוביץ און אַנדערע, ווי אויך פון זיין פאקאלעניע ווי פינציק שניידער, מאניש שוחט (געוועזענער ציוניסט, נאכער אַריבער אין דער קאָמוניסטישער פארטיי) האָט זיך שפּעטריק אַרויסגערוקט אין דער שפּיץ פון אַ קליינער גרופּע אַדאנק זיין פיל באלעזנקייט און קלארע פּאָליטישע אויפפאסונג און שטעלונג. נאָך אין גימנאזיע, האָט ער אָנגעהויבן זייַן רעוואָלוציאָנערע טעטיקייט און דער סוף איז געווען אַז ער מיט נאָך אייניקע פון גימנאזיע זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן פון שולע פאַר דער טעטיגקייט. אין צייט ווען די רוסן זענען געווען אין בערעזנע, איז ער געווען הויפט פון געזונדהייטס־אַמט אין שטאט. דאָס האָט פארשטענדליך אַרויסגערופן אַ שנאה ביי פיוואנסקי דעם דאָקטאָר, אַ קאַטאָליק, וועלכער האָט זיין פרצוף אַרויסגעוויזן אין צייט פון די דייטשן אין בערעזנע. שפּעטריק געפינט זיך איצט אין רוסלאנד.

יאסקע בילעצקי. איצט אין ישראל. געווען טיכטיק אין גדוד קרן קימת לישראל, אין „החלוץ" און אין לינקער פועלי ציון גרופּע. שטענדיק געטריי דער ציוניסטישער אַרבייט, ווי אַ ריכטיקער זעלנער אויסגעפירט די באפעלן פון קאָמאנ־דיר... יעקב אייזמאן, דער שטענדיקער וועקער און פריידיקער פאַר פארווירקליכונג. אויך אין ישראל גרייט שטענדיק דינען פאר געזעלשאפטליכע צוועקן. אויך טעטיק געווען אין ארגון יוצאי ברזנה.

אבצע פורמאן. איבערגעבענער חבר אין „התאחדות" ווי אויך אין אַנדערע ציוניסטישע אינסטיטוציעס. קירזשנער פון פאָך. פון די ערשטע דאן אין דער ציוניסטישער באוועגונג, כאָטש אין יענע צייטן זענען די בעלי מלאכות געשטאנען אין אַ זייט אַדער קעגן דעם ציוניזם, איז ער גלייך אַריין אין דער באוועגונג מיט לייב און לעבן. איצט אין דרום אַמעריקע.

דוד גאנדעלמאן. רעכטע האנט פון יעקב איזמאן, נאָכדעם ווי די לינקע פועלי ציון גרופּע איז געגרינדעט געוואָרן אין בערעזנע דורך יעקב איזמאן. מוניש שוחט איז אויך צוגעטרעטן צו דער גרופּע און נאכער אין אַ צייט אַרום אַוועק אין דער לינקער רעוואָלוציאָנערער גרופּע מיט שפּעטריקן אין דער שפּיץ. ז"ל.

יצחק גאנדעלמאן. פון די יוגנטליכע, דער טיכטיקסטער אין דער יוגנט־אַרגאניזאציע „גורדוניה". די גאנצע צייט געשטאנען אין שפּיץ פון דער אַרגאניזאציע און טעטיג אויף אַלע ציוניסטישע געביטן. איצט אין ישראל, אנגעשטעלטער אין „הסתדרות".

שעבסיל ראכלין. פון די ערשטע ספּאָרט טויער אין בערעזנע. צוזאמען מיט בארע גאנדעלמאן צונויפגעשטעלט אַ פוטבאָל גרופּע, וועלכע האָט אַריינגעבראכט

אין דער יוגנט אַן אויפלעבונג אין ספֿארט הינזיכט. בערעזנער יידן האָבן צוגעקוקט יעדן שבת צוערשט מיט פֿארדרוס (איבערהויפּט די שטארק אַרטאַדאָקסישע יידן), נאָכער מיט אינטערעס צו דער טעטיקייט פון דער גרופּע, אירע קרעפטן זענען געשטיגן פון וואָך צו וואָך און ראכלין אין געווען דער ראש פון דער גרופּע, וועלכע האָט אין אַ צייט אַרום געטראָגן דעם נאָמען „חשמונאי".

מיכאל ביגיל. מיטגליד פון „התאחדות", חבר אין „החלוץ", האָט ער אין אַ צייט אַרום געגרינדעט אַ „הכשרה" אין בערעזנע, וועלכע איז מיט דער צייט אַריבער קיין לאָדז און פון דאָרטן עולה געווען אין ישראל. דאָ אין לאנד אן איבער־געגעבענער אין דער ארבייטס־פארטיי מפא"י. אַ געווען חבר אין קאָמיטעט פון ארגון יוצאי ברזנה.

מאנ'ע קופליק. א שטיל רוהיקער פרומער ייד. איז זיך געזעסן גאנצע טעג אין שטוב אָדער אין קלייט, בעת זיין ווייב חיה שרה האָט אַנגעהויבן איר מסחר קאמף מיט הינדען. געלערנט האָט מאניע טעג און נעכט און ווי געזאָגט געווען אויסגעהאלטן מיט כבוד פון חיה שרה'ס פרנסות פין געווען און מארק מסחר. חיה שרה איז געווען אַ סוחרטע אַ יידענע. גואיש רעדן האָט זי קיינמאָל ניט אויס־געלערנט, אָבער אַ שלעפּ געטאָן אַ הין אָדער אַ האָן פון פויער, אַז יענער האָט זי צוריק ניט געקענט באקומען. קילקו זא פיוניק? טאָ נע פיוועז, שרייט דער גוי, טאָ קוריצא! זאָגט ער: ניכאי בודע קוריצא... (וויפל פארן האן? פרעגט זי און דער פויער שרייט: „ס'איז אַ הין! זאָל זיין אַ הין") אָט אַזוי שלעפּט זי דעם פויער אין געווען און אָפּגעצאָלט און לויפּט וווייטער. אָנגעטאָן אין אַ צען קליידער, איבערגעדרייט אויף דער לינקער זייט. איין שוך און איין קאלאָש, איין זאק אַ שוואַרצע, אַ צווייטע אַ וויסע, איינגעריסן אַ וועלט, געקעמפט מיט הינדען פאר יעדער הון אָדער הין, זי זאָל חלילה ניט אויסכאפן ביי איר.

משה וואקס. איינער פון צעירי מזרחי אין בערעזנע. געווען אין די פארטי־זאנער און געפאלן פון אַ דייטשער קויל אין וואלד. הי"ד.

יענקיל מאזעפקעס. דאלאי, דאלאי, געענדיקט מיטן קיסר, עס לעבט די רעוואָלוציע! יאנקל מאזעפקעס האָט זיך גלייך געשטעלט אויף דער זייט מיט די גרויסע, ס'הייסט באָלשעוויקן. דער עיקר, מען דארף זיך טיילן מיט די רייכע! חיה שרה איז רייך און וואוינט אין זיין געגנט, האָט יענקל דער גראף געמומען אַ לאָם און געגאנגען אויפרייסן די אייזערנע טירן ביי חיה שרהן, אָבער חיה שרה איז פון דער צווייטער זייט אַרויס און געמאָכט אַ מי שברך אונזער נייעם רעוואָלו־ציאָנער, אַז ער האָט זיך אָפּגעקילט און אַוועק וווייטער.

רחלקה די בלינדע. אַן אַרימע פרוי, אָבער קיין בעטלערין. רחלקה האָט זיך אירע הייזער, וואו זי קומט אַריין אָפּעסן אָדער אָפּטרינקען. ביי אונז האָט

רחלקה געהאַט איר טאָג צום עסן און טרינקן. זי האָט ליב געהאט טרינקן וואַסער מיט מילך, אָבער פון זאד! די וואסער האָט געדארפט זיין זאדיקע. איך האָב אינגל־ווייז שטענדיק צוגעקוקט ווי זי זופט די זאדיקע גלאָז וואסער מילך און געווואונ־דערט, אַז דער צונג אירער בריט זיך ניט אָפּ...

צונעמענישן אין בערעזנע

בערעזנע האָט אַ טבע געהאַט רופן איינער דעם אנדערן ניט ביים ריכטיקן נאָמען נאָר ביי אַ צונאָמען, וואָס מייסטער פון בערעזנע האָבן יעדן בערעזנער צור־געטאטשעט. פיניע קאנטאָר איז געווען אַ ייד אַ סוחר, אַ קלוגער ייד, נאָר ליב געהאַט זיך אַריינמישן איבעראל. האָבן אים חברה צוגעפאסט אַ נאָמען פאלאניק... אז רבי חיים סאפאזניק אזוי גערופן חיים ניסיכעס איז געקומען אויף שבת פון דאָרף וואו ער האָט געהאט אַ טערטאק, איז ער גלייך אַראָפגעפאָרן אין מארק אין שוך געוועלב, וואו זיין פרוי ביילע ניסיכעס מיט ניסיע סאפאזניק, זיין זון, האָבן געפירט דאָס געשעפט, דעם ערשטן שלום עליכם אָפּגעגעבן פיניע קאנטאָר, זיין שכן צום געוועלב. וואָס הערט זיך, רב פיניע? גייט מען אויף דער אסיפה? אָוודאי, ענטפערט פיניע. און וואָס וועלן מיר זאגן אויף דער אסיפה? פרעגט חיים? נאָר איינער, זאָגט פיניע געמיטלעך. וואָס יענער וועט זאָגן, וועלן מיר זאָגן פאר־קערט...

בכלל האָט בערעזנע אַלעמען גערופן ביים צונאָמען, אַזוי למשל: ניסעלע דער גראָף, יענקל גאָלד, דער מלך, דער אוצר, די גאנז, גאנער, אַלץ לויטן קול ביים עמוד. זאווערוכע (ביי אים די קאָפאָטע שטענדיק געווען אָפן און אין אַ ווינט — איז זי שטענדיק געווען צושפרייט). אַז בערעזנע טאטשעט אַזאַ איינעם צו אַ נאָמען, איז עס אויף קינדס קינדער. היינט מאזעפקע, דער שפיגל, דער האלבערגאָט, באק, באראָן...

ניסעלע נאפטולצעס האָט זיך אויך געלאָזט אין דער גרויסער וועלט אַריין, כ׳הייסט קיין אָמעריקע. אָבער בערעזנער יידן זיצן ניט לאנג אין אָמעריקע. אויך אַ מדינה. ניט קיין שבת, ניט קיין וואָך, — וועט אייך אַ בערעזנער ייד זאָגן וועגן אָמעריקע... אין אַ שיינעם זומער טאג איז ניסעלע נאפטולצייעס אַראָפגעקומען אין דער נידער אין בערעזנע — טאָק גלייך פון אָמעריקע, מיט אַ שווארצן גארניטער, אַ שטרויערנעם הוט און יעדן געענטפרט מעשה אָמעריקאנער יעס, הייסט עס יא. אָבער דער יומטוב מיטן שוואַרצן גארניטער האָט לאנג ניט אנגעהאלטן. ניסעלע האָט באמערקט אַז אין בערעזנע זענען דאָ צופיל הינט... האָט ער זיך געזומען אויסראמען די הינט פון בערעזנע. בערעזנער יידן זענען מיט אַן אמת שטארק צופרידן געווען פון אַזאַ ארבייט, ווייל עס איז אַ סוד פאר אַלעמען, אַז אַ בערעזנער ייד האָט פיינט געהאט אַ הונט שנאת אמת און צווישן אונז געזעט, אויך געציטערט פאר אַ הונט.

אט אזוי האבן מיר געלעבט

פון ד"ר ג. ביגיל

געווידמעט פרומעז

ביים ראנד פון רוהיקן און טיפן טייכל סלוץ איז זיך בערעזנע געלעגן ליינג אויס פון אַ רייע שטעטלעך — צווישן סארנע צוקאָפנס און לודוויפאָל צופוסנס, אַ פריי־לעכע און לוסטיקע שטעטעלע מיט אירע הילצערנע און געמויערטע הייזלעך און געשפייזט אַ קימה לן פון אַ פינף טויזנדיקע באפעלקערונג. (שוין אין 1897 האָט בערעזנע געציילט 2765 יידן (ילקוט וואהלין), האָבן זיך בערעזנער יידן געלעבט ווער אין ראסקאש... און ווער אין אַרימקייט (קיין מיליאָנערן זענען אין בערעזנע ניט געווען און אַפילו צו גאסט ניט געקומען...) האָבן רייכע יידן געגעסן ברויט מיט קויליטש און ווער ס'האָט אדורכגעמאכט די וואָך מיט אפיש קארטאָפל און קרופניק... אָבער אַז עס איז געקומען דער הייליקער ליבער שבת האָבן זיך בערעזנער יידן אַ לאָז געטאָן אין דער הקדש גאס — אין באד אַריין, און דאָרט זענען אַרעם און רייך געוואָרן גלייך... יידן האָבן געשוויצט, זיך געוואשן, געכאפט און געגעבן שמיץ אויף דער אויבערשטער באנק... דאָרט זענען ניט געווען קיינע מיוחסים... ווער ס'האָט געוואָלט מער פּארע האָט אַריינגעוואָרפן אין אויוון נאָך אַ פּאָר שפּאלעך און אַרויף סאָמע אויבן אָן אין ריכטיקן ברען... און נאָך דער מקוה — זיך אָפּגע־טאָטשט מיט אַ פּאָר ריינע שפּאלעך וואָסער, אַנגעטאָן אין אַהיים. אַריינגעוואָרפן זיך אין שבתדיקע מלבושים און יידן — אין שול אַריין!

די בערעזנער וויבער וויידער, האָבן זיך שוין פון דאָנערשטיק פארנאכט זיך אַריינגעוואָרפן אין די דייזעס און מילטערס — צוגרייטן ברויט אויף א גאנצער וואָך און חלות און קויליטשער אויף שבת. רייכערע משפחות האָבן געגרייט־טייג אויף שטראָדלס און קוכנס. אַ גאנצן פרייטאג טאָג האָבן די וויבער זיך גע־פּאָרקעט אין קיך, שוואָר געווען אַרויסקריכן פון די טעפ. געענדיקט מיט געפילטע פיש, ז'ארקויע, האָט זיך אַנגעהויבן אָן עסק מיט אַ יוך, הייבט קאָמפּאָט און אַנדערע געקעכץ. הייבט צוריכט מאָכן די שטוב אויף שבת און דאָ הויבט שוין אָן צו טונקלען... מ'דארף ליכט בענטשן און דאָ כאפט זיך ווער אַז קיין ליכט זענען ניטא — זענען בערעזנער קונדסן געלאָפן אין קראָם אַריין, געבראכט ליכט. האָט מאמענט אויסגעשפרייט אַ ריינעם טישטוך לכבוד שבת, אַוועקגעשטעלט אַלע

ייִכטער, וואָס זענען נאָך פון ירושה אין איין זייט פון טיש, און צוויי געפלאָכטענע קיילעטשער צוגעדעקט מיט אַ צודעק, אויסגעשפרייט די הענט און דריי מאָל פון אונטן אויף אויבן אַרומגענומען די ליכט און געמאכט די ברכה פון ליכט בענטשן. און מען האָט געמאכט שבת!

בערעזנער יידישע מיידלעך, שוין ערוואקסענע, האָבן זיך מיט שבתדיקע מלבושים, מיט אויסגעצוואגענע קעפּ, אַז די נאפט האָט זיך נאָך געהערט פון דער ווייטנס, האָבן שוין פרייטאג פארנאכט אָנגעהויבן שפּאצירן פֿאַרלעכווייז — ס׳האָט אין בערעזנע געהייסן: מעסטן די קלאטקעס (טראטוארן)... און געגריסט יעדן און דוקא אויף רוסיש: זדראסטוואיטי ,און מען האָט נאכער געקענט הערן נאָך אַנדערע אויסדרוקן ווי: פּאזשאלוסטא ס׳הייסט ביטע און ספּאסיבא, ס׳הייסט אַ דאַנק. דאָס האָט אין חברטע אָנגעבאָטן דער אַנדערער סעמעצקעס... אַזאַ מנהג געווען אין די קליינע שטעטלעך: קנאקן סעמעצקעס אים שבת.

האָבן ווי געזאָגט יידן געהאנדלט, געוואנדלט אין צוליב וואָס מיינט איר אוודאי, בלויז צוליבן שטיקל ברויט און פלייש? זענט איר זיך במחילה טועה, און נאָך ווי אַזוי! בערעזנער יידן האָבן נאָך פיל וויכטיקערע ענינים ווי אכילה גסה... אט דארף איינער אַ טאָכטער אויסגעבן צו לייט און בא ווערען אַ בן יחיד׳ל פון פאָניען אַרויסכאפן...

בערעזנער יידן האָבן געקערט וועלטן אַז זייערע קינדער זאָלן חלילה ניט איבערגיין אויף א לאו... ניט עסן פון פאָניעס קעסל... האָבן זיך בחורים געמאָרדעט וועט, נעכט ניט געשלאָפן, אַבי אַ סטראטשקע באקומען. מזל טוב! דער זון זעט אויס ווי אַ מת... אָבער פאָניען דינען וועט ער ניט. גאנץ אנדערש זענען די שקצים געגאנגען צום פריזעור: מיט געזאנג און מיט געטראנק... קיין גרויסע אַרבייט בא די חברה האָבן די מיליטערישע קאָמיסיעס ניט געהאט... די יידישע בחורים ווידער האָט מען געמאָסטן און געווייגן און מערסטנטייל האָט וועמען געפעלט צו דער הויך אָדער צום וואָג און מיט אַ פּאָר רובל אין אַ זייט זענען פיל יידישע בחורים געזעסן אין דער היים. פונדעסטוועגן זענען געווען פיל אָנדערע וואָס האָבן געדינט דעם קיסר די גאנצע מלחמה יאָרן ביז דער רעוואָלוציע.

און אַז ס׳האָט ווער געהאט אַ טאָכטער אויסצוגעבן, האָבן זיך שדכנים אַריינגעמישט (אין בערעזנע האָט מען אין יענער צייט וויניק ליבעס געשפילט) און מען האָט געמאכט חתונות, אויף אַלע יידן געזאָגט געוואָרן: די חתונות האָט מען גע־מאכט אַ פרייטאג טאג. שוין פון באטאָג, זענען זיך אויפגעקומען די הויפט מחותנים. דער חתן איז איינגעשטאנען אין אַ שכן׳ס הויז און די כלה בא אירע עלטערן. די כלזמרים מיט מיכל שפילמאן בראש האָבן פארנומען פלאץ און אט האָבן זיי אַ שפיל געטון אַ פרייליכץ און ס׳איז געוואָרן „ליהודים״. קינדער פון די גאסן האָבן זיך אַריינגעכאפט אין שטוב, אַ נאַש טון גוטע זאכן. פארנאכט צו האָט מען געפירט חתן כלה מיטן בערעזנער חופה־מארש צו דער גרויסער שול. דאָרטן איז דער שמש פון שול מיט די באהעלפער געווען גרייט. מען האָט צושפרייט די חופה און די מוטערס מיט דער כלה און די פאטערס מיטן חתן זענען געשטאַנען

אונטער דער חופה. מען האָט זיך דריי מאָל אַרומגעדרייט מיט דער כלה אַרום דעם חתן און נאַכער האָט דער חתן אָנגעטון דאס רינגל אויף דער כלה'ס פינגער זאָגנדיק: הרי את מקודשת לי כדת משה וישראל. מען האָט צובראָכן דאס גלעזל. און דאן צוריק מיטן זעלבן חופה מארש איבער דער הויפט גאס קאָמיסארסקע אויפן וועג צו אַהיים. קינדער זענען געלאָפן פאַרויס, נאכער די כלי־זמר, מיט חיים שמחה דעם פויקער בראש און דאן די חתן כלה און מחותנים. ביים טיר איז געשטאנען אַן אויסגעפוצט מיידעלע און געבענטשט חתן כלה אין עברית מיט מזל אין גליק און רייכטום. דאן האָבן באָבעס און זיידעס, מאמעס און גוטע פריינט געטאנצט אַ פריילאכן. פאר די אינגערע איז געווען דער שבת צו נאכט. שוין פון פרי נאָך ליכט בענטשן האָבן זיך מחותנים, גוטע פריינט, חברים און חברטעס און אפילו סתם באקענטע האָבן זיך אַ לאָז געטון אויפן טאנץ אָוונט, וואָס האָט זיך געצויגן ביז שפעט אין דער נאכט אַריין. ראָנדעס און קאדרעלן און מאָדערנע טענץ. יוגנט האָט געטאנצט און געפרייט זיך און זיך געוואונשן אין גיכן ביי אייערע... שפעט אין דער נאכט האָבן כלי־זמר געפירט חתן־כלה צו זיך אַהיים אונטער די קלאנגן פון אַ ספעציעלן ניגון.

אַז אַ בערעזנער ייד האָט זיך צוריקגעקערט פון שול, האָט ער אָפגעזאָגט אַ ברייטן גוט שבת און אַ זאָג געטון: אשת חיל מי ימצא, אַז די וועגט האָבן געציטערט און די פלוניתטע האָט זיך געפילט געהויבן... דער קידוש וויין איז געווען גרייט צום קידוש און געוואוסט האָט ער, אַז באלד וועט מען דערלאנגען געפילטע פיש, געזאלצן און געפעפערט — טעם גן עדן און געוואוסט האָט ער, אַז אין אויוון מיט ליים גוט פארשמירט, ווערט אויסגעפארטיגט אַ טשאָלנט, מיט אַ געפילטער קישקע און הייניט אַ פאטשע... אַז אַ מיתה משונה אויף גויים צו וויסן זיי וואָס אַ יידישער מאכל איז...

און אַז אַ יונג ווייבל איז געגאנגען צו קינד האָט זיך די באבע אַ וואש געטון די הענט און זיך צוגעגרייט אַרייַנברייַנגען דעם נייעם בירגער אויף גאָטס וועלטל. און אַז גאָט האָט געהאָלפן, מיט מזל אַ בן זכר... האָט מען פערהאנגען די בעט מיט ליילעכער (אַ סגולה קעגן אַ גוט... אויג) און פארהאנגן די שטוב מיט שיר המעלות'ן און ר' משה מאַרימס ז"ל איז אַראָפגעקומען מיטן חדר און אַ זאָג געטון שיר המעלותן... מען האָט געטיילט לעקאכלעך און נאָך אַזוינע גוטע זאכן פאר די קינדער. פרייט זיך קינדערלאך: אַ ייד איז געבוירן!

און חלילה וחס, אַז אַ פרוי איז געגאנגען שווער צוקינד, האָבן זיך אַלטע וויבער אַריינגעמישט: האָט מען געצויגן אַ לאָנגן שנור פון פיסל פון דער קימפע־טאַרנס בעט אזש בין צום הייליקן אַרט (פאָלג מיר אַ גאנג...) מען איז געלאָפן צום צדיק (צו וועמען דען וועט מען גיין?), מען האָט קברים געריסן, פארן ארון קודש מיט גאָט זיך אויסגעטהנעט און גאָט האָט זיך דערבארעמט און אַ קינד, אַ לעבעדיגס איז געבוירן. און אַז אַ קינד איז חלילה קראנק געוואָרן, איז די באבע צום רבינס שול געלאָפן, זיך דאָס הארץ אויסריידן פאר דעם רבונו של עולם, ביים אָפענעם ארון קודש האָט די באבע אויסגערעכנט אירע טענות: צו האָב איך חלילה

פארפעלט ליכט בענטשן אַמאָל? האָב איך ניט אָפּגעהיט אָלע דינים פון כשרות און טהרה, זיך דערמאָנט אַז דאָ שטייט זי פאר דעם וואָס לעבט אייביג, האָט זי געביטן דעם טאָן, און אַ קוואַל טרערן געגאָסן פון די אויגן און גלייך איבערגעבעטן דעם הייליגן גאָט וואָס שרעקט, אָבער... שטראפט ניט. און געלאָפן צום הייליקן צדיק: — פאר וועמען דען קען מען זיך אַזוי גוט אויסרעדן דאָס ביטער הארץ ווי פארן צדיק? און דער הארץ פריינט האָט געגעבן אַ ברכה און אַ רפואה דערצו און מיט גאָטס הילף איז דאָס קינד געזונט געוואָרן. אָבער אין בערעזנע אין אַזאַ פאַל האָלט מען ניט דאס קינד ביי זיך: מען פארקויפט דאס פשוט... איז גייט מען אַוועק צו רבי מאָטל דעם שלאָסער, ביי אים איז אַן ע"ה אַ פולע שטוב מיט קינדער, וועט זיין נאָך איינער, און רבי מאָטל באצאָלט אַ פאָר גראָשן און וועט דער טאָטע פון נאָך אַ קינד...

און איצט, ניטאָ שוין מער אַזאַ ליבע באבע, ניטאָ מער דער הארץ פריינט, אַוועק אַזאַ פרייליך, כשר און הערליך לעבן. מיר זענען פאריתומט געוואָרן און פארטרויערט אויפן גאנצן לעבן...

מאמעניו———

געווידמעט אונזערע הייליקע מאמעס

צו דריי יאָר האָסטו מיך אויף די הענט אין חדרל געטראָגן. געוואָלט דער זון זאָל אַ רב זיין, אַ גרויסער מענטש ביי יידן זיין. יעדן טאָג אַ טעפעלע יאָך און פלייש צוגעבראכט אין חדר, דאָס קינד זאָל חלילה קיין צייט פארלירן פון לערנען. און אַז דיין זון האָט חומש אָנגעהויבן לערנען, האָסטו לעקאָך און קוכן געבאקן, קרובים און גוטע פרייַנט אייַנגעלאדן אויף שבת לכבוד דעם גרויסן טאג. האָסט טרערן פון פרייד אויפן ליכטיקן פנים באגאָסן, אַז דיין זונעלע האָט געזאָגט די פרשה פון ויקרא.

אַז דיין זונעלע איז קראַנק געוואָרן, ביסטו צום הייליקן צדיק רב שמיליקל גאלאָפן, און מיט טרערן אין די אויגן זיך אויסגערעט דאָס הארץ. האָט דער צדיק זיין ברכה דיר געגעבן און אַ רפואלע דעם זון דערצו.

אַז כ'האָב זיך פארשולדיקט מיט שקאָצעריי, האָט דער טאָטע עליו השלום אויף זיין שטייגער מיר דרך ארץ געוואָלט לערנען און צו הילף דעם פאסיק געגומען, האָסטו מיט דיין שוואכן קערפערל זיך אַוועקגעשטעלט צווישן אונז און שמייכן ניט געלאָזט...

האָסט שוין פון דאָנערשטיק באטאָג די דייזע אין שטוב אַרייַנגעבראכט, דאס טייג אויף ברויט פאר דער גאנצער וואָך און לכבוד שבת חלות און קוליטשער געפלאָכטן. פיש און פלייש און טשאָלענט לכבוד דעם הייליקן שבת דעם גאנצן פרייטיק טאָג געקאָכט. און אַ טיש מיט אַ קלארן טישטאָך פארשפרייט, צוויי חלות אין איין זייט און אקעגן זיי פיר לייכטער, מעשענע, אָפּגעפוצטע, ליכט אין זיי געצונדן און דריי מאָל די הענט אויסגעשפרייט אַרום די ליכט און מקדש שבת געווען.

פאַר די ימים נוראים האָבטו צוויי גרויסע וואקסענע ליכט געגרייט. פלאקסענע פאדים האָבטו אין אַ בלעטל וואקס געקנאָטענע מיט שווייס און דיינע טערערן, עס זאָל הלילה אַ ליכט ניט אויסלעשן... יעדעס קינד — אַ ליכט אין שטוב. אַליין געקאָכט, געבאקן, געוואשן און צוגעטגעמאכט, און אין שווערע צייטן פארוקעס געמאכט, צושטייער אויף דער הוצאה. מ'דארף דאָך באלד דעם רבין באצאָלן שכר לימוד!

און שבת צונאכטס האָט אַפּגעהילכט דיין שטילער אַבער דייטליכער קול: גאָט פון אברהם, יצחק און יע—קוב, אַז דער ליבער שבת גייט אַוועק און די וואָך זאָל קומען אויף אונז מיט געזונט און פרנסה... וויפל טערערן האָבטו פארגאָסן און תעניתים געפאסט יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק, אַז די טאָכטער און זון זענען נאָך ארץ ישראל אַוועק און גאָט האָט זיך אויף דיר מרחם געווען און אַליין זוכה געווען מיט דער גאנצער פאמיליע אין ישראל אויסלעבן דיינע יאָרן אין לאנד וואָס האָבט אַזוי ליב געהאט.

ביינקעניש

געוויידמעט יוסף בן־ציון

עס ביינקט זיך אַזוי נאָכן אַלטן שטעטעלע וואו דאָס שטילע טייכל סלוץ פליסט רוהיק אַ גאנץ יאר, וואו יוגנט האָט די בעסטע יוגנט צייט פארבראכט. עס ביינקט זיך נאָכן חדרל, נאָך די פּינסטערע אַוונט, וועו מיט לאמטערנדיל אין האנט, האָבן תלמידים געזונגען: אלו ואלו מודים, אשרי מי שלא חטא... און די וואַרעמע היים ביים אַריינקומען פון פראָסטיגער גאס...

עס ביינקט זיך נאָכן אַלטן בית המדרישל וואו רבי יהודה פון דער נייער שטאט האָט הילכיג אויסגעשריגן: אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים... עס ביינקט זיך נאָכן פרייליכן אוֹן כשרן פסח, וואָס האָט זיך אַזוי לאנג געצויגן, פון פסח כשרן די געפעס מיט אַ געגליטן שטיין, דאָס וואשן די חמצדיקע כלים ביים אויפגעאָנגענעם טייך, היינט די צוויי סדרים מיט די געשמאקע פּאָלירציקעס צוגעברענטע אין די ליימענע טעפלעך און פול געפאקטע טאָשן מיט ניס און ניסלעך, היינט די נייע שיכעלעך און קאָסטיומעלעך.

עס ביינקט זיך נאָך די געזונענע שמאלץ און גריוון וואָס מאמעניו האָט — שא! ביי פארמאטכע טירן און פענסטער געפרעגלט, עס זאָל קיין ביזן אייג ניט אַריין. עס ביינקט זיך אַזוי נאָך אַביסעלע וואַרעניע פון פלוימען און פון ווייגשל, פון יאגעדעס און טרוסקאווקעס, אַליין געפרעגלט.

עס ביינקט זיך נאָכן רבינס בליק, ברכה און שיירים, עס בענקט זיך נאָך אַ בערעזנער חתונה מיט בערעזנער כלי־זמרים, נאָך אַ פריילאכן און א ראָנדע, נאָך אַ מצוה טאנץ. עס ביינקט זיך נאָכן רבינס טיש — אַ לחיים און שלוש סעודות. עס ביינקט זיך נאָך אַ פשוט אַבער הערליכעס יידישעס לעבן.

די קהילה אין בערעזנע

חיים אורעלעס (בולבע), לייזער שפירא, שמאלץ־קעלריך, דוידע הענדלער, משה גאנדעלסמאנס פאָטער, דער אַלטער וואקס, זיי האָבן אָנגעפירט מיט קהל ענינים. אין בערעזנע איז נאָך געווען אַ טאַקסע (לייזער שפירא אין געווען בעל טאקסע — אַזוי האָט מען אים גערופן.)

חברא קדישא

איינע פון די שענסטע אויפטוען פון די בערעזנער יידן איז געווען די חברה קדישא. כמעט אַלע אָנגעזעענע יידן פון שטאט זענען געווען מיטגלידער פון חברה קדישא. עס איז געווען ביי דער חברה אַ בוך, וואו אַלע חברים זענען געווען פאר־שריבן. איין מאָל אין יאָר איז פֿאָרגעקומען אַן אסיפה און דער ראש החברה מיין צייט איז געווען רב יצחק פעצעניק (יאָסילס). דאן פלעג דער ראש החברה איבערגעבן אַ באריכט דער טעטיגקייט פון דער חברה. אנפאנג דער אסיפה פלעג געמאכט ווערן אַן אל מלא רחמים די אַלע וואָס זענען נפטר געווָארן און נאָכן באריכט פלעג מען אויסווייזן אַ נייעם קאָמיטעט מיטן רבין אין שפּיץ און דאן האָט זיך אָנגעהויבן אַ סעודה כדת וכדין מיט ברָאנפן, פיש און פלייש און קאָמפּאָט. דאס גרייטן זיך צו דער סעודת מצוה איז געווען אַן אויסערגעווייניליכע. יעדער האָט מיט שמחה געגעבן זיין חלק אויף דער סעודה. דאן איז אין אַ צייט אַרום, בערך חנוכה צייט פאָרגעקומען אַ סעודה קטנה. די חברה האָט זיך פאַרנומען מיט כיבוד המת. געדאגעט אַז אַן אָרימער זאָל האָבן די לעצטע מלבושים, אַ שיינע לויה. כיבוד המת איז געווען אַ מצוה גדולה אין די שטעטלעך. דאס הערשער פאָלק האָט אָנגעהויבן מיט פארשוועכן די קברים און געענדיקט מיט פארשוועכונג פון לעבעדיקע. כבוד אונזערע זיידעס און טאַטעס. זאָל זיי די ערד געריגע זיין.

געווען אויך אַ לינת הצדק אין בערעזנע. העלפן אַ ליידענדן איז געווען פון די ערשטע פליכטן פון אַן אונזעריקן.

ביי דער געלעגנהייט דערמאָנען מיר וואָווע יענקל עטעלעס. אַליין געלערנט סטאָלעריי און זיך געשפּייזט פון מלאכה, ווי זאָגט מען אין בערעזנע: מלאכה — ברכה. אַ קאָפּ האָט וואווע געהאט אַ געניאַלן. אַן אויסערגעווייניליכן זכרון האָט ער געהאט, אָבער ספעציעל זיך אויסגעאיבט אין געדיינקן וועג ווער איז נפטר געוואָרן אין בערעזנע. אַלע בערעזנער האָבן זיך צו אים געוועגדעט וועגן טאָג פון יארצייט נאָכן פאָטער און מוטער. וואווע האָט זיך קיינמאָל ניט טועה געווען.

דער בית הקברות אין בערעזנע

אַלע מצבות זענען געווען פון האָלץ. בלויז אין דער מיט איז געשטאנען אַ ווייס געמויערטער אוהל פון די רבנים. די קברים זענען געווען באוואקסן אוך אויך באדעקט מיט גרינס, אָבער די פאמיליע מיט דער הילף פון די הקדש־לייט האָבן

אויסגעזוכט יעדן קבר און יעדער האָט אין תשעה באב זיך אויסגעשפרייט אויפן קבר און אויסגערעדט דאס הארץ. איצט איז פון דעם אַלטן בית הקברות געבליבן איין ברודער־קבר, וואו אַלע בערעזנער יידן מיטן אויסנאם פון געציילטע גערעטע־וועטע, האָבן געפונען די אייביקע רוה.

געזונדהייטס־וועזן אין בערעזנע

ווי אין אַלע שטעטלעך אין פוילן, איז ביז דעם לעצטן יאָר־הונדערט קיין דאָק־טוירים ניט געווען. אַ שפיטאל אַ גוויישער איז געווען, אָבער קיין יידישער דאָקטאָר ניט. דערפאר איז בערעזנע געווען רייך אין וווייסערינס און פעלדשערס. פאדשובסקי איז געווען אין בערעזנע באוואוסט און אויך צוויי ברודער שניפער, איבערהויפט לייכעלע דער רופא האָט מען אים גערופן. ער האָט זיך פארנומען מיט פעלדשעריי און אים פלעגט מען רופן צו קראנקע. ער האָט געשטעלט באנקעס געווינליכע און געהאקטע. געגעבן רעצעפטן און ווי מען פלעג זיך אַמאָל וויצלען, געשיקט קינדער אויף יענער וועלט... (אין יענע צייטן זענען די הילפס מיטלען געווען מינימאלע.) זיי האָבן געהאָלפן לויט זייערע מעגליכקייטן.

לעצטנס זענען שוין אַראָפגעקומען יידישע דאָקטורים אויך קיין בערעזנע ווי אויך אַ פוילישער דאָקטאָר פיוואנסקי, וועלכע האָבן געגעבן מעדיצינישע הילף דער באפעלקערונג. דער לעצטער, פיוואנסקי, איז אין דער צייט פון די דייטשן געווען אַ מיטאַרבייטער פון די דייטשן. די שנאה צו יידן האָט זיך אַנטפלעקט עפנטליך, אין איר פולן זין.

אין שווערע פאלן פלעגן מען אַראָפפאָרן קיין ראָוונע צו דאָקטאָר סעגאל, וועל־כער איז געווען באוואוסט אין דער גאנצער סביבה. געווען אַן אַלגעמיינער דאָקטאָר מיט גוטע פראקסיס.

בערעזנע איז אין אַלגעמיין געווען אַ ריינע שטעטל. אָפגעהיט ריינקייט אין שטוב לויט די דינים און מנהגים פון דורי דורות. די קינדער, איבערהויפט אינגלעך, מיט גלאטע אָפגעשערטע קעפלאך, ריין אָנגעטון אין וואָך און שבת. קיין קאנאלי־זאציע אין אין בערעזנע ניט געווען, אָבער קיין געשטאנענע וואַסער איז ניט געווען. אַלעס איז אויסגעגאָסן געוואָרן אין דרויסן און די ערד האָט אַלץ איינגעזאפט און איבערבלייבעכץ פון עסן און אַלע שמוץ האָבן די חזירים פון גאס אָפגערוימט יעדן מאָמענט. די גאסן האָבן יידן געריימט, יעדער איינער זיין האלב נעבן שטוב און נעבן די קראָמען האָבן די קרעמער געהאלטן ציכטיק. בערעזנע איז באמת געווען אַ שענעס, ציכטיגעס שטעטל.

אין צייט פון געטאָ איז די לאַגע געווען אַ טרויעריקע. די מענטשן האָבן אָנגע־וואירן זייער אויסזען. מען האָט זיי ניט דערקענט. די איינגשאפט, דער הונגער און די אומריינקייט האָט געגעבן אירע צייכנס. מענטשן אויסגעדאַרטע, באוואקסע־נע, פארלייזיקט און קראנק, דאָס איז געווען דער ציל פון יידן פיינט, די דייטשן: אויסהונגערן, דערנידריקן, פארפיניקן אַז דער טויט זאָל אויסזען אַלס אויסלייזונג.

שריפות אין בערזנע

בערזנע איז געבויט געווען פון האָלץ. בייַ די פויערן זענען די דעכער געווען פון שטרוי. אַ שוועבעלע און דאָס הויז איז פארטיק. די נקמה פון אַ פויער קעגן אַ פויער איז געווען אַמערסטן דורך פארברענען דאָס הויז און קליניע. די יידישע הייזער זענען געווען צוגעדקט מיט שינדלען און חלילה אַ שריפה איז דאָס הויז אַראָפּ גלאט. אַז די צייטן זענען געווען שלעכט, פלעגן בעלי מלאכות אַליין אונטער־צינדן און נאכער געהאט אהבייט ביים אויפבויען. אין 1908 איז אַזאַ שריפה געווען און בעלי מלאכות און די וואָס האנדעלן מיט האָלץ האָבן געמאכט גוטע געשעפטן. אַ האַלבע שטאָט איז דאן אַרונטער.

אין אַ צוועלף יאָר אַרום האָט ווידער אויסגעבראָכן אַ שריפה. כ׳געדיינק אַז די מאַמע לשלום האָט אַ זאָג געטון: חיים ברוך, ס׳נעצט... ס׳האָט געהייסן ס׳ברענט... מיין טאַטע לשלום האָט זיך ווי תמיד אַזוי דערשראָקן, אַז ער האָט מיט שווערייקייטן געפונען זיין אַנטועכץ און זיך געגומען שלעפן אין דרויסן דעם קאַסטן. אין בערזנע האָט מען געהאט אַזעלכע קופערטן מיט רעדלעך. דאָרט האָט מען געהאלטן דאָס ביסל אַרימקייט, ווי די מאַמע לשלום פלעג זאָגן. די מוטער ווידער איז געווען אין אַזעלכע פאַלן קאלטבלוטיק און אַ לויטערן קאָפּ אויף זיך. ווי אַ נאַטשאַלניק האָט זי געגעבן באפעלן: ברוך, פיר אַראָפּ דעם קאַסטן צו דער קוזניע. נעם מיט די קינדער און זאָלן זיי היטן די זאכן. זי האָט זיך אַ לאָז געטון צום שטאל אַרויסנעמען די קוה אין דרויסן. מיט גוטן, געדולדיק האָט זי אַרויסגעטריבן די קוה פון שטאל און דאָן די גענז פון בוידעם. אויפגעבונדן די בעטגעוואנט און ברוך, טראָג אראָפּ! אַזוי האָט מען אַלץ אַרויסגענומען פון שטוב אונטן צום טשעמערנא. דעם שכנס הויז איז אַרונטער, אָבער אונזער הויז איז געווען מיט בלעך צוגעדעקט און אַרויס מיט שלום.

ציוניזם און קולטור אין בערעזנע

פון ד״ר ג. ביגיל

די באלפור דעקלאראציע האָט אויפגעברויזט בערעזנע. מען האָט פאר שמחה געצינדן ליכט אין די פענסטער. דאס ביינקען נאָך אַן אייגן היימעלע, וואָס איז איינגעזאפט געוואָרן אין משך פון דורות, זאָגנדיק פון דור צו דור דעם „ומפני הטאינו גלינו מארצנו״ און „וקבץ נדחינו מארבע כנפות הארץ״, האָט זיך פלוצים אין אַ שיינעם טאָג די ג א ו ל ה אַ וויי‌ז געטון מיט אַ שטארקן ליכט, ביחוד פאר די אַלע יידן, וואָס פארשטייען אין די פינטעלעך און אויך די וואָס האָבן ניט אַלץ פארשטאַנען, וואָס זיי האָבן טאָג איין טאָג אויס געבעטן, האָבן פארשטאנען מיטן אינסטינקט, אַז די גאולה איז נאָנט, אָט האָבן מיר באלד אַ היים מיט אַלע גלייך, האָבן זיך בערעזנער יידן געזאָגט אין כאָר מיט אַלע יידן פון דער גאָרער וועלט. די באגייסטערונג איז געווען גרויס. צוויי זאכן זענען נויטיג: געלט און יוגנט... מען האָט געעפנט טייסטערס, מען האָט געגעבן גאָלד, רינגעלעך און אַנדערע צירונג. די יוגנט האָט זיך אָנגהויבן אָרגאניזירן. ציוניסטן זענען שוין געווען אין בערעזנע נאָך פאַר דער באלפור דעקלאראציע: דער לערער אליעזר שטיינבערג, שמואל זילבערשטיין און אַנדערע זענען געווען פון די חובבי ציון. דער ערשטער האָט געלערנט די בערעזנער יוגנט אין זיין בית ספר עברית. עס האָט זיך געשאפן אַ מועדון, וואו די יוגנט האָט זיך געטראָפן אין די אָוונטן. מען האָט דיסקוטירט, געזונגען ציוניסטישע לידער (מאניע ראכמאן, משה גאנדעלמאן, משה בולבע, פנחס לובלינער, מרים פעצענ‌יק, שינבלום, יהודית קיילער, רודיע בייגעל און פיל פיל אַנדערע האָבן אָנגעהויבן אַ ציוניסטישע טעטיגקייט און זיך אָנגעהויבן גרייטן עולה זיין קיין פאלעסטינע (ווי מען האָט דאן גערופן די היינטיקע ישראל).

די ערשטע עולים קיין ארץ זענען געווען: לייקע שוחט, יהודית קיילער, ל. טויבמאן, אליעזר שיינבלום, פיציע דיין מיט זיין פרוי (די לעצטע האָבן זיך צוריקגעקערט אין אַ צייט אַרום, האָבנדיק שוועריקייטן ביים איינאָרדנען, אָבער קיין שלעכטס קיינמאָל ניט אַרויסגערעט אויף ארץ ישראל), מרדכי שרייבער, רודיע בייגעל. יעדעס מאָל ווען איינער איז עולה געווען קיין ארץ ישראל, האָט מען קראָמען פארשפארט, די אַרבייט געוואָרפן און געגאנגען באגלייטן דעם גליקליכן, וואָס אַלע האָבן אים מקנא געווען די זכיה פון עולה זיין. מען האָט געזונגען לידער אויפן וועג און מיטבאגלייט ביז אונטערן שטאָט און מען האָט געקענט זען ביי פיל

א קבוצה פון „כפירים" מיט דער אנפירונג פון יוסף בן ציון ביגיל ז"ל

„התאחדות" אַרגאניזאציע אין בערעזנע — אין דער מיט: פנחס לובלינער ז"ל

פן די באגלייטער טרערן אין די אויגן. איך געדיינק וועז אין 1929 יאר בין אין עולה געווען, איז די מערהייט יוגנט און עלטערע פון שטאָט און אַלע שכנים פון גאַס געווען אַרום שטוב און מיטבאגלייט ביז אונטער שטאָט, אַלע האָבן אַנטייל גענומען אין דער געשעענוש. די יוגנט און החלוץ האָט געמאכט באנקעטן וואָס

האָבן געגעבן סאטיספאקציע פאר דער טעטיקייט און זיך געוואונשן זיך נאָך טרעפן אין ארץ.

די ציוניסטישע באוועגונג וואָס איז אין אַנהויב געווען אַן אַלגעמיינע, האָט זיך אַנגעהויבן פונאנדערטיילן אין פארשידענע אָרגאניזאציעס ווי: כללים, התאחדות צעירי ציון, צ.ס. און נאכער לינקע פועלי ציון מיט יעקב איזמן און דוד גאנדעלמאן און מאניש שוחט אין דער שפיץ. דער לעצטער איז נאכער אַוועק לינקס, און געווארן אַקטיוו אין דער קאָמוניסטישער גרופע, מיט מאָטל שפעטריק אין דער שפיץ.

די ערשטע ציוניסטישע יוגנט באוועגונג איז געווען די סקאוט גרופע געגרינדעט דורך וועלוויל ליטוואק, חיים רוזנבערג, משה זוסמאן, יחיאל שיינבלום אין יוסף בן ציון בייגיל ז"ל וואָס האָט אָנגעפירט מיט אַ גרופע פון כפירים. די סקאוט אָרגאניזאציע האָט געציילט 90—100 יוגנטליכע. די כפירים האָבן געציילט ביי אַ 60 יונגע קינדער (8—9), וואָס האָבן באקומען אַ ספּאָרטיווע דערציאונג. מען האָט די סקויטן דערצויגן צו לעבן לויט געוויסע כללים (דברות) ווי ניט רויכערן, ניט טרינקן קיין שארפע משקאות א.א.וו.

די צווייטע ציוניסטישע פארטיי איז געווען „התאחדות" און די אַקטיווע טוער אין דער פארטיי זענען געווען פנחס לובלינער ז"ל, משה בולבע, נפתלי בייגיל א.א. ווי אויך אַ יוגנט אָפּטיילונג פון התאחדות, אַזוי גערופן „גורדוניה", וואו יצחק גאנדעלמאן (היינט אין חיפה) האָט אַרויסגעוויזן אַ געוויסע טעטיקייט.

פועלי ציון „צ.ס." מיט יעקב ברזילי בראש

„השומר הצעיר", פון די ערשטע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאניזאַציעס אין בעסאַראַביע

שפעטער איז געווען זייער טעטיג אין דער „התאחדות" אבצע פורמאן, דער ערשטער פון די בעלי מלאכות, וואָס האָט זיך אַנגעשלאָסן אין דער ציוניסטישער באוועגונג. צו באמערקן אַז זיין שטוב איז געווען אָפן פאר די אַלע וואָס האָבן מיטגעאַרבייט אין דער באוועגונג. ער האָט פארלאָזט די אַרבייט אין מיטן און זיך פארנומען מיט מיטהעלפן די אַלע וואָס האָבן געברויכט זיין הילף.

דער העברעאישער לערער יעקב אייזנמאן (היינט ברזילי, אין תל־אביב) איז געווען איינער פון די טיכטיקסטע אָרגאניזאטאָרן אין דער פועלי ציון צ.ס.

די פוט־באָל גרופע „חשמונאים" מיט ש. רוכלין בראש

זיין רעכטע האנט איז געווען דוד גאנדעלמאן ז״ל, די ביידע צוזאמען מיט מאניש שוחט האָבן זיך נאכער אָפּגעשפּאלטן און געשאפן די לינקע פּועלי ציון גרופּע אין בערעזנע. דער חבר אייזמאן איז אויך געווען דער וואָס האָט דערצויגן די יוגנט פון בערעזנע צו כּארווירקליכונג, דערצויגן צו חלוציזם, געלערנט עבֿרית, פּראָפּאגאנדירט מען זאָל אין טאָג טעגלעכן לעבן רעדן עבֿרית. אַזוי האָבן זיך די זיצונגען פון דעם קאָמיטעט פּאר ״תּרבות״ געפֿירט אין עבֿרית, אַדאַנק דער השפּעה.

אין אַ צייט אַרום האָט זיך געגרינדעט דער השומר הצעיר, וועמענס חברים האָבן זיך רעקרוטירט פון דער פּריערדיקער סקאוט אָרגאניזאציע, וואָס האָט זיך אויך געפֿונען ״השומר״, אָבער האָט ניט געהאט דאן די אויסגעשפּראָכענע פּאָליטישע

״מפּקדה״ פון דער רעוויזיאָניסטישער אָרגאניזאציע

ליניע פון היינטיקן ״השומר״, היינט צו טאָג די מפּ״ם אין ישראל (מפּלגת פּועלים המאוחדת — אַריינגענומען אויך אַנדערע קליינע גרופּירונגען וויַ פּועלי ציון שמאל). די אַקטיוע טוער פון השומר הצעיר זענען געווען: סיומקה פעלדמאן (היינט ניר אין ישראל) צבי לובלינער — דער הויפּט פירער, שמואל קאנאניץ, אברהם האנדלסמאן א.א. (צבי לובלינר געפינט זיך היינט אין קיבוץ נגבה און פּארנעמט אַן אָנפירנדע פּאָזיציע אין קיבוץ און אין מרכז פון מפ״ם אין לאנד).

אין בערעזנע האָט אויך עקזיסטירט אַ קאָמוניסטישע קליינע גרופּע, אין דער שפּיץ פון וועלכע עס האָבן זיך געפונען: פּינחסוביץ, מענדל בינדער, ליבערזאָן פּייגע, מאָטל שפּעטריק, מוניש שוחט און אנדערע. זיי האָבן געפירט אַ קולטורעלע

טעטיקייט, וועלכע האָט זיך געקרייזט אַרום דער פּרץ ביבליאָטעק, וועלכע האָט געצויגן זייער פיל לעזער. די ביבליאָטעק איז געווען זייער רייך אין ביכער און דאָרטן איז אויך געווען אַ לייענ זאַל. ס׳זענען פאָרגעקומען דאָרטן קעסטל אָוונטן און רעפעראטן און פון צייט צו צייט האָט דער דראמאטישער קרייז ביי דער פּארטיי געגעבן פּארשיידענע פּאָרשטעלונגען צווישן זיי: טוביה דער מילכיקער, די כשוף־מאכערין, מירעלע אפרת א.א. צו דערמאָנען: ביילקע יוז, פּיניע כאווערס, פּייגע ליבערזאָן א.א. צומאָל האָט פּאָרגעשטעלט דער דראמאטישער ציונישטישער קרייז (סאנציק קאגאן, ראָזע יוז) צוזאמען מיט דעם יידישיסטישן קרייז.

דאס קולטורעלע לעבן אין בערעזנע

ענדע פון ערשטן וועלט קריג האָט די דערקלערונג פון דער באלפור דעקלאָראַציע ניט נאָר געבראכט צו דער אויפלעבונג פון נאציאָנאלן געוויסן אין יידנטום, נאָר אויך געבראכט צו אַן ענדערונג אין דער דערציאונג פון דער יידישער יוגנט (אין דער ערשטער רייַ פון וויַיס־רוסישן און פוילישן יידנטום). אויב די מערהייט פון דער יוגנט האָט פון איין זייט אָנגעהויבן מיטן טראדיציאָנעלן חדר פונם דרדקי מלמד, גייענדיק ביזן גמרא מלמד, און וועג ציענדיק וויַיטער אין די ישיבות, האָבן זיך אין יענער צייט שוין אויפגעשפּנט מאָדערנע שולן סיי דורך איינצעלנע העברעער אָדער קבוצות פון לערער, וואָס האָבן שוין אָנגהויבן אונטערריכטן אין

א גרופּע יוגנטליכע אין בערעזנע אין יאר 1935

דער העברעאישער שפּראך, עברית בעברית, ווי אויך אַנדערע מאטעריאלן. פיל עלטערן האָבן געזומען ספּעציעלע לערער פון עברית פאר זייערע קינדער. אין די יאָרן 1917/18 האָבן זיך שוין געפּונט דאָ און דאָרט תרבות שולן און אין אַ צייט אַרום, נעבן די שולן — קינדער גארטנס (גני ילדים). אַ גרופּע ציוניסטישע טוער ווי שמואל זילבערשטיין, משה בולבע, וועלוויל ליטבק, נפתלי בייגל, מיט דער הילף פון אַנדערע חברים האָבן געגרינדעט אין בערעזנע די תרבות שול (דער ערשטער שליח פון תרבות איז געווען ש. רוזנהאק — היינט אין ארץ). די ערשטע פארשפּרייטער פון עברית אין בערעזנע זענען געווען די לערער אליעזר שטיינבערג — פון די ערשטע חובבי ציון, משה סמאלע, בן ציון בייגל, דער לעצטער האָט אויך געגעבן העברעאישע שטונדן אין חדר פון רבי אליעזר פייוויש מעדווועד. דער הויפּט פריידיקער און פארשפּרייטער פון דער העברעאישער שפּראך איז געווען דער לערער יעקב אייזמאן (היינט ברזילי, אין תל־אביב), דייגקער און מארקסיס־טישער פילאָזאָף, פערפאסער פון פיל פילאָזאָפישע מאמרים איבער קאַנט, העגעל און פערפאַסער פון פילאָזאָפישע ווערק ווי „קנט כפשוטו" און לעצטנס „מחקר מקורי על האינסופי והסופי"). דאן צו דערמאָנען רבי זלמן לעווינבוקס איידעם, פאָמעראניץ. אפילו די עלטערע יידן פון בערעזנע האָבן גאנץ גוט פארשטאנען עברית. עס זענען אפילו געווען אייניקע לעזער פון „המליץ" און נאָכער די „הצפירה" פון ווארשע. ביי דעם ועד פון „תרבות", די וואָס האָבן געטראָגן דעם יאָך פון דער שולע (אויפזאמלען די געלט פאר די לערער צאָלן שכר דירה, פירן די פארשריי־בונג פון די שילר), האָט זיך געשאָפן אַ חוג דוברי עברית. די בערעזנער יידן האָבן מוותר געווען אויף אומזיסטן שול פון דער רעגירונג און געגעבן די קינדער אין דער „תרבות"־שול, כאָטש זיי האָבן מיט גרויס שווערקייט געצאָלט דעם שכר למוד. עס האָבן אַנגעהויבן קומען לערער געשיקט פון דער צענטראלע „תרבות", צווישן זיי: מנחם גאָלדבערג מיט זיין פרוי, מוגילבסקי, פּעקער, פרומער און דאן חומסקי און דער בערעזנער לערער מאָטקע גאנדעלמאן, וואָס האָט אינצווישן געענדיקט דעם סעמינאר. די לערער האָבן געליטן פון מאנגל. ניט יעדן מאָנאַט האָבן זיי באקומען די געהאלט. די עלטערן האָבן ניט יעדעס מאָל געקענט באצאָלן צו דער צייט פיל מאָל האָבן די קאָמיטעט חברים פארלייגט זייערע אייגענע פאר גראָשן כדי צו באצאָלן אַ לערער חודש געלט, אָבער קיין קינד האָט מען פון שולע ניט אַרויסגעשיקט צוליב געלט. די „תרבות"־שולע און דער גן ילדים האָבן געהאט אַ גרויסע ווירקונג אויך אויף דער ציוניסטישער טעטיקייט אין שטאָט. די עלטערן האָבן מיט כבוד אויפגענומען די חברים פון גדוד קרן הקימת. מען האָט אין זעלבער צייט זיך אויסגעשטעלט פאר אונז מיט די דערגרייכונגען פון די קינדער אין עברית א.א.וו. ניט געווען דאָס הויז וואו אַ קינד האָט געלערנט אין „תרבות", וואו די בלויע פושקע זאָל האָבן געפעלט.

אַ שפּראכן קאמף פאָר און קעגן עברית איז פאָרגעקומען אויך אין בערעזנע, איבערהויפּט פון די בעלי מלאכישע קינדער (אין אַ צייט אַרום זענען פילע בעלי מלאכישע קינדער געווארן ציוניסטן און פארקערט, פיל סוחרישע, ווי מען האָט

זיי דאן געפונען, בעלי בתישע קינדער זענען געווארן מארקסיסטן). ניט אײנמאל האבן זיך אַראָפגעכאפט קיין בערעזנע בונדיסטישע רעדנער, וואס האבן אַרויסגערופן

„אַרט״-שולע אין בערעזנע, געגרינדעט אין 1931 דורכן יתומים קאָמיטעט

דעם צאָרן פון די ציוניסטן און אַזוי ווי אַלע רעדנער האָבן שטענדיק געפרייזדיקט זייערע געדאנקן אין שול, האָט זיך די שול ניט איינמאָל פארוואנדלט אין א שלאָג פלאץ.

אין בערעזנע האָט זיך געעפנט דאן אַ פרץ שולע, וואו די קינדער פון די אַזוי גערופענע יידישיסטן האָבן געלערנט.

בערעזנע האָט פארמאָגט צוויי לעזע־זאלן, איינע נעבן דער פרץ ביבליאָטעק און אַ צווייטע געגרינדעט דורך דער איניציאַטיוו פון נפתלי בייגל ביי שפירא איף קאָמיסארסקע. דאָרטן זענען אויך פאָרגעקומען קעסטל אָוונטן און פארשיידענע רעפעראטן פון די „תרבות"־לערער און אַנדערע חברים. צוויי דראמאטישע קרייזן

העברעאישער קינדער־גארטן אין 1934

זענען געווען אין בערעזנע, אייניר נעבן דער פרץ ביבליאָטעק און איינער אַ ציוניסטישער, וועלכע האָבן יעדער פאר זיך אָדער צוזאמען געגעבן אפט פאָרשטעלונגען אין יידיש, אייניקע פון זיי האָבן אַרויסגעווויזן טעאַטראַלע פעאיקייטן. עס זענען ניט איינמאָל אַראָפגעקומען טרופן פירער וועלכע האָבן מיט די דראַמאַטישע קרייזן פון שטאָט געגעבן גוטע פאָרשטעלונגען, וואס האָבן זיך איבערגעחזרט פיל מאָל און געצויגן גאנץ בערעזנער יוגנט פון אַלע ריכטונגען.

דער „מאָמענט" איז די ערשטע צייט געווען די איינציקע פארשפרייטעסטע צייטונג אין בערעזנע, פארשפרייט דורך פיניע שניידער מיט זיינע שוועסטער. נאטירליך האָבן די ציוניסטן זיך באמיט אַראָפברייננגן די ציוניסטישע צייטונג, דעם „היינט". נפתלי בייגיל האָט אַראָפגעבראכט די צייטונג און זי אַליין אויך פארשפרייט צווישן ציוניסטישע מיטגלידער. שפעט אין די אָוונטן, אין רעגן און

בלאָטעס, האָט ער אָפּגעווארט די וואגנס אָדער דעם דראכלער אוטומאָביל כדי אָפּנעמען די צייטונג און זי פארשפרייטן צווישן די חברים. די „וואָלינער שטימע" איז אויך געווען פארשפרייט אין בערעזנע און נפתלי בייגל האָט פון צייט צו צייט געשריבן קאָרעספאָנדענציעס פון בערעזנע.

ניט נאָר די יוגנט האָט געהאט אירע קולטורעלע טעטיגקייט. די בערעזנער יידן האָבן געהאט אַ חברה משניות, א חברה תהלים, אַ חברה קדישא און איך געדיינק נאָך ווי יעדעס יאָר האָבן זיך די חברה קדישא אויפגעקליבן אין רבינס בית המדרש און רבי יצחק יאָסלס האָט שטייענדיק אויסגערעכנט אַלע אַלטע חברים וואָס זענען אין משך פון דער צייט נפטר געוואָרן, אויסגערעכנט די מעלות פון יעדן און דאָן די אַלע פון לעצטן יאָר, נאָכער האָט מען געפראָווען אַ סעודה, וואָס יעדער מיטגליד האָט געגעבן צושטייער און פון דער סעודה איז נאכער געווען אין א צייט אַרום אַ סעודה קטנה. עס איז אויך געווען אַ הילפס־טעטיגקייט ווי „גמילת חסד", אַ ביקור חולים, אַלע פאר פסח האָט מען געזאָרגט אויף מעות חיטין פאָר אָרימע. יידן אין בערעזנע האָבן ניט נאָר געקלערט וועגן זיך, נאָר אין זיענן געהאָט די אַלע וואָס לעבן אין דחקות. הכנסת כלה, הלוית המת האָבן די בערעזנער יידן אָפּגעהיט פונקט ווי שמירה מצה ביי די פרומע יידן.

ווי גערעדט שוין, איז ביי דער „תרבות" ארגאניזאציע געווען אַ „תרבות" ביבליאָטעק, וואָס האָט אַרויסגעגעבן אַממערסטן העברעאישע ביכער צום לעזן, אָבער אויך אין יידיש. פינסקער, ליליענבלום, ביאליק, שניאור, טשערניכאָווסקי און אַנדערע שריפטשטעלער האָבן פארנומען דעם אויבן אָן פון די שראנקן. די ביבליאָ־טעקער זענען געווען: געגדלער, שמואל טויבמן ז"ל און אַנדערע, אַלע שלא על מנת לקבל פרס (אַלע אָן געהאלט).

די פּרץ ביבליאָטעק, אין הויז פון אפרים ליטבאק, פאטשטאווע גאס, איז געווען אין אַ גאַנץ גרויסער זאַל וואו ליינג אויס די וועגן זענען געשטאַנען בריייטע שאפעס מיט ביכער אין יידיש. אַלע קלאסיקער ווי מענדעלע, שלום עליכם, פרץ, שלום אש, אנ־סקי און אַנדערע ווי אויך איבערזעצונגען פון דער וועלט ליטעראטור, אַזוי רוסישער, פראנצויזישער, ענגלישער א.א.וו. די יוגנט האָט מיט דורשט געשעפט פון דעם רייכן קוואַל, וואָס די ביבליאָטעק האָט פארמאָגט. די ביבליאָטעקער איז געווען איינע פון די רייכסטע פון אַלע שטעטלעך אַרום. די ביבליאָטעקער פינחסאָוויץ און פייגע ליבערזאָן האָבן מיט אַ גענויטער האָנט געפירט די לעזער, געקענט יעדן לעזער. זייער אָנגעזאפטקייט מיט דער אַלגעמיינער ליטעראטור האָט זיי דער־מעגליכט דערציהען אַ דור פון לעזער. די „תרבות" ביבליאָטק האָט ניט געקענט קאָנקורירן מיט אַזאַ ביכער רייכטום. די ציוניסטישע טוער זענען געווען פארנומען מיט פיל וויכטיקע ענינים ווי געלט זאמלונגען, „החלוץ" און אַנדערע אויפגאבן און די זעלבע כלל טוער זענען כמעט איבעראל געווען פארנומען, אַזוי אַז דאָס צוקומען צו נייע ביכער הן אין עברית הן אין יידיש איז געווען אַ קלענערע. פיל ציוניסטן האָבן זיך אָפּגעהאלטן פון גיין באָרגן ביכער אין דער פרץ ביבליאָטעק, דאָך זענען געווען אַזעלכע, וואָס האָבן ניט געקענט מוותר זיין אויף אַ גוטן יידישן

פון רעכטס צו לינקס: מונס בורקע, פינחוסאוויץ, א. אפשטיין, ש. פרידמאן, מ. כאץ, מ. בורד, ר. פרידמאן, י. בינדער, ש. צערנאטע, י. פיוועז, ב. גאנדעלמאן, ה. שניידער, מ. בינדער, ד. פרעס, פ. ליבערזאָן, ב. צערנאטע־בהר"ל, ג. ליבערזאָן, ר. פיוועז, ב. ראכמאן ר. טייטלבוים.

בוך און האָבן דאָך עובר געווען אויף אַ „לאו" און אָנגעהויבן אויסבאָרגן דאָרטן ביכער. די צוויי ביבליאָטעקן שוין אַליין פאר זיך זענען עדות פון אַ רייך קולטורעל לעבן פון שטעטל בערעזנע.

די קליינע בערעזנע האָט ניט נאָר פארמאָגט רבנים, שוחטים און דיינים ווי תלמודיסטן, נאָר אויך (אמת ניט פיל און אָן קלינגנדע נעמען פון שרייבער און דיכ־טער) באגאבטע קרעפטן, וועלכע האָבן באַרייכערט די יידישע און העברעאישע ליטעראַטור און פילאָסאָפיע. אַזוי האָט דער בערעזנער לערער יעקב אייזמאן, איצט ברזילי, אַרויסגעגעבן אייניקע פילאָזאָפישע ווערק ווי „קאנט כפשוטו", „מחקר מקורי על האינסופי וסופי" און אַנדערע ווערק און פיל אַרטיקלען איבער העגעל, און איצט גרייט ער צו אַ בוך אויף דער טעמע: „הגל כפשוטו". אין אַמעריקע געפינט זיך אונזער ליבער אהרעלע פעצעניק, וועלכער פארנעמט זיך מיט זשורנאליסטיק, אונזער חשובער לייבעלע טויבמאן, איצט יונתן, וועלכער פון פריער יוגנט נאָר האָט זיך באטייליקט אין „השילוח" אין צייט פון אחה"ע, און איצט שרייבט פון צייט צו צייט אין „הצופה". בן־ברוך באטייליקט אין „וואָלינער שטימע", נאכער אין ארץ אין דער טאג־פרעסע, און אויך אין אויסלאַנד זייענדיק, געשריבן אין אויס־לענדישע פרעסע. מיר געבן אייניקע לידער פון שמחה קעלריך (עקסטראקטן) און אַ פאָר זאכן (פון פיל) געשריבן פון בן־ברוך און „אישים", געשריבן פון לייבעלע יונתן. אונזער ליבער חבר צבי לובלינער, אנגעזען אין דער פארטיי מפ"ם, איז אויך טעטיג אין דער פארטיי פרעסע, דויד גלעזער (היינט אין יעזור) געווען טיכטיק אין דער „לאגער פרעסע".

שנאה...

פון בן־ברוך

צוויי פעלקער צוויי ברודער באדן זיך אין בלוט
איינער דעם אנדערן מיט מעסערס עס שטעכט...
שטייט אין זייט דער דריטער און... לאכט!
איין פאַלק פארקנעכטעט דורך פרעמדע
דאס צווייטע צוזייט און צושפרייט...
צוויי פעלקער, צוויי ברודער האסן זיך אויף טויט!...
ג'יט דער דריטער איינעם אַ גלעט,
דערשרעקט זיך דער צווייטער אַ שרעק...
לאכט דער דריטער אין הויפן: ס'איז נאָר אַ אַנהויב, און ניט קיין עק.
צינדט איינער ליכט פאַר שמחה,
וואַרפט באַמבעס דער צווייטער פאַר כעס,
זייט דער דריטער צווישן צוויי פעלקער
— — — שנאה און האַס.

(געשריבן 1940)

קרן קימת לישראל אין בערעזנע

דאָס זאמלען געלט און פארשפרייטן די בלויע פושקע אין יעדן יידישן הויז איז געווען איינע פון די וויכטיקסטע אויפגאבן פון דער בערעזנער ציוניסטישער יוגנט. דער מורשה פון ק.ק.ל. איז געווען פון צייט צו צייט אַן אַנדערער טוער, אַבער מען דארף איבערהויפט אונטערשטרייכן די גרויסע טעטיגקייט פון אַרגאניזירן די גאנצע אַרבייט פון קרן קיימת דורך דעם חבר יעקב אייזנמאן. אין הויז פון יהודה אריה בייגיל ז"ל, דאָרט איז געווען דער קלוב פון „החלוץ" און אַלע אַנדערע אַרגאניזאציעס ווי „פרייהייט" און פועלי ציון צ.ס. דאָרטן האָט זיך די יוגנט געזאמלט אין די אָוונטן און דער גדוד פון קרן קיימת האָט זיך געטיילט מיט דער אַרבעט. יעדעס פאַרל האָט באקומען אַ טייל גאסן פאר דער זאמלונג אַדער אַנדערע אַקציעס און מיטגעבראכט פולע פושקעס מיט געלט. ווי געזאָגט, איז די הויפט זאַך געווען אַריינדרינגען אין יעדן יידישן הויז און אויפהיינגען אויבנאָן די בלויע פושקע. די אַרבייט איז געפירט געוואָרן מיט ווילן און די דיסציפלין אוז געווען גרויס. מען האָט זיך פרייוויליק אַרויסגעשטעלט צו דער אַקציע. יעקב אייזמאן, יחיאל שיינבלום, משה בולבע, פנחס לובלינער, מוניש שוחט נ. בייגיל, דבורה לובלינער, אַבציק פורמאן זענען זייער טיכטיק געווען אין קאַמיטעט און אויסער אים פאר ק.ק.ל.

בערעזנע האָט אויך פיל זיך באשטייערט פאר קרן היסוד. עס זענען געקומען פארשיידענע שליחים פאר קרן היסוד, אַבער איינער פון זיי, הרב דינס, האָט שטאַרק

אויסגענומען מיט זיינע דרשות אין אַלע בתי מדרשים, אפילו מענטשן מיט קעגנע־רישקייט צום ציוניזם זענען געקומען הערן דעם בארימטן רעדנער, וואָס האָט שטארק אויסגענומען אויך ביי די רבנים. (זיינע דרשות זענען געווען פול מיט הנ"ך קענטשאפט און גרויס ליבע צו ארץ ישראל). ד"ר ג. ב

גדוד פון קרן קיימת לישראל אין בערעזנע

„החלוץ" אין בערעזנע

אין 1917/18, נאָך דער באלפור דעקלאראציע, האָט זיך געגרינדעט דער „החלוץ". די באוועגונג האָט געהאט פאר אַ צווועק אַריינבריינגן אַן איבערקערעניש אין לעבן פון דער יידישער יוגנט, פארוואנדלען די קעסט־קינדער פון טאטנס טיש, די ישיבה בחורים און סתם ליידיקגייער אַדער נייע סוחרים קאנדידאטן אין פשוטע אַרבייטער. דער „החלוץ" האָט זיך געשטעלט פאר זיין צווועק, צוגרייטן די יידישע יוגנט נאָך אין חוץ לארץ צו דער גרויסער און הייליקער אויפגאבע: בנין הארץ. די יוגנט האָט געדארפט זיך צוגרייטן פיזיש און גייסטיש נאָך פארן עולה זיין קיין ארץ ישראל. די יידישע יוגנט אין פוילן און אַנדערע לענדער האָבן זיך מיט פייער און ברען אַ לאָז געטאָן אין די פויערן געגנטן לערנען ערד ווירטשאפט. פיל אַנדערע האָבן אָנגעהויבן זיך לערנען פאַרשיידענע פאַכן (וואָס מיט אַ צייט צוריק האָט מען זיך געשעמט מיט דעם). אַנדערע זענען אַרויס אין די גאַסן ווערן

„החלוץ" אין בערעזנע אין די יאָרן 28—1927

האָלץ־העקער און אַנדערע מלאכות. אָט פונקט דאָס זעלבע האָט פאסירט מיט דער יידישער יוגנט אין בערעזנע. יידישע אינגלאָך וואָס האָבן אין לעבן קיין האק און זעג ניט געהאלטן, האָבן זיך פארוואנדלט אין האָלץ העקער און אַנדערע בעלי מלאכות. וועט ס׳האָט זיך אָנגעהויבן לערנען פאַר אַ מאָלער און וועט אַ בוי מייסטער און סטאָלעריי. די ערשטע צייט האָט זיך אָנגעפאנגען אַ שטרייט צווישן עלטערן און קינדער (אַ שניידערוק אָדער אַ סטאָלאר וועסטו זיין ?!) אָבער לאנגזאם, לאנגזאם האָבן די עלטערן שלום געמאכט מיטן געדאנק: מלאכה—ברכה האָט אייגנער געזאָגט... אַ נייע וועלט, האָבן געזאָגט אַנדערע... אַ גרופּע יידישע בחורים און מיידלאך זענען אַוועק קיין מאקווין, געשאפן אַ לאנדווירטשאפט קיבוץ (יוסף בן ציון בייגל, משה בולבע, אבצע פורמאן, שלום קיילער, לאה רבוי און אַנדערע), פיל אַנדערע קיין קלאסאָוו (נפתלי בייגל, דבורה שמוקלער א.א.), וועט קיין גראכאָוו נעבן וואַרשא (קיילער דובה), איבאצעוויץ (בייגל). קלאסאווע איז דאן געווען אייגער פון די גרעסטע קיבוצים אין פוילן. דאָרטן האָבן געאַרבעט די בחורים און בחורות ביי שטיין־האקעריי און טאָרטאק אַרבייט.

דער קיבוץ איז געווען ניט נאָר אַ פלאץ וואו די יוגנט האָט זיך צוגעוואוינט צו פיזיש ע אַרבייט און צו אַ קאָלעקטיוון לעבן און אויך גייסטיש זיך אנטוויקלט, נאָר אויך צוגעוואוינט דער יידישער יוגנט צו זעלבסט פארטיי־דיקונג, אַ זאַך וואָס די גרינדער פון „החלוץ" האָבן אפשר דערייַן ניט געדאכט. אויך די פויערן און די וויס־רוסישע און אוקראַינישע אַרבייטער האָבן דאס אַריין־דרינגען פון יידישער יוגנט אין אַרבייטס־פלעצער ניט צוגעזען גלייכגילטיק און האָבן אָנגעהויבן אַרויסווייזן אַנטיסעמיטישע לאפעס וואָס האָט זיך אויסגעדריקט

ניט נאָר אין ווערטער נאָר אין מעשים. ניט איינמאָל זענען די כוליגאנעס אָנגע־
פאלן אויף די קיבוצים, זיי באוואָרפן מיט שטיינער סיי ביינאכט און אויך אין
מיטן העלן טאָג (קלאסאָוו). די חלוצים האָבן אָפגעוואָרפן די אָנפאלן מיט מוט
און ווירדיקייט. שטיינער זענען געפלויגן אין ביידע ריכטונגען ,און ווי תמיד,
זענען די העלדן זיך צולאָפן ווען זיי האָבן אָנגעטראָפן אויף אַ ווידערשטאנד.

אין נאָהנטן וואַלד נעבן קלאסאָוו האָבן זיך געפונען אַ 5 בחורים און 5 בחורות,
אַ מין אָפטיילונג פון קלאסאָווער קיבוץ אָנגעפירט פון נפתלי בייגיל, די גרופע האָט
געהאט איר וואוין־אָרט ביים סטאראָסטע אין הויז, געאַרבייט אין וואלד ביים
שניידן און סאָרטירן קלעצער. חיימקע ,אייגער פון אונזערע בחורים, האָט זיך ניט
צולאָדעט מיט אַ שגץ און אים אָנגעבראָכן די בייגער. מיר האָבן נאטירלעך גע־
טאדלט דעם שריט פון שלעגעריי אָן און פאר זיך ווי אויך זייענדיק איזאָלירט אין
אַ פויערן דאָרף, ווען מיר מוזן אַרבייטן האָנט ביי האָנט. ביי נאַכט, לויט ווי מיר
האָבן שוין געהערט קלאנגען נאָך קומענדיק פון דער אַרבייט, זענען די פויערן פון
דאָרף מיט פרוי און קינדער צוגעקומען צום הויז פון סטאראָסטע און פארלאנגט,
מיר זאָלן אַרויסגעבן דעם „שלעגער". נאטירלעך אַז מיר האָבן די פאָדערונג אָפּ־
געוואָרפן, די טיר צוגעשלאָסן און מיט העק און אָנדערע מכשירים געווען גרייט
זיך פארטיידיקן קעגן אָנפאלער. נאָר איין חבר האָט באקומען איבער דער האנט
מיט אַ שטעקן בעת עטלעכע פויערן האָבן באוויזן אָן עפן טאָן די טיר און געדיינקט
אַז דאָ האָבן זיי פריי צו טאָן וואָס זיי ווילן. צוויי פון אונזערע חברים האָבן אָבער
אָפגעטריבן די צורייצטע פויערן מיט אייזנס ,און די טיר צוריק פאריגלט (דער

אַ הכשרה־קבוצה אין בערעזנע אין יאָר 1932

חבר אונזערער האָט געעפנט אַביסל די טיר, ווייל זיי האָבן געזאָגט שמועסן מיט דעם בעל הבית פון שטוב... דער סטאַראָסטע האָט פראָבירט ווירקן אויף די פויערן זיי זאָלן זיך צוגיין און זיי צוגעזאָגט זעט אויס אונז די הויז צו נעמען. מיר האָבן אין אַ פאָר טעג אַרום פאַרלאָזט דעם וואלד וויסנדיק אַז די פויערן וועלן זוכן נקמה און אויסזוכן חיימקען... (מיר האָבן אים גלייך צו מאָרגנס אָפגעשיקט נאָך קלאסאָוו). מיר האָבן געמוזט דאָס דאָרף פארלאָזן, ווייל דער סטאראסטע האָט ניט געוואָלט איריין אין קריג מיט זיינע פויערן, האַלטן פאר אונזער זייט... און אַ צווייטע וואונונג וואָלטן מיר שוין ניט באקומען. אַזעלכע אָנפאלן האָבן מיט דער צייט דערצויגן די חלוצים ניט זיין קיין פחדנים, וויסנדיק אינצווישן וועגן די אָנפאלן פון די אַראָבער אויף יידן אין ארץ ישראל און די העלדישע פארטיידיקונג פון די יידישע חלוצים אין לאנד. די עלטערן האָבן אָנגעהויבן קוקן אויף די קינדער מיט אַנדערע אויגן: אפשר זענען טאַקע זיי געראטעט... „החלוץ" איז געוואָרן די באַליבסטע באווענונג פון דער יוגנט ווי אויך פון די עלטערע. זייענדיק אַ נייטראַלע אָרגאניזאציע, וואָס האָט אַרומגענומען די גאנצע יוגנט פון אַלע פארטייען, וואָס האָבן זיך אינצווישן אָנגעהויבן פונאנדערטיילן אין דער ציוניסטישער באווענונג.

די יוגנט וואָס האָט באקומען הכשרה אין די קיבוצים, האָבן זיך פיל לייכטער צוגעוואוינט צום א"י קלימאט, צו דער אַרבייט וויי צו דער אַרבייטסלאָזיקייט. די יוגנט איז שוין געווען צוגעוואוינט צו אַ שווער אַרבייטס־לעבן, צום האַלצערנעם בעטל, מיט איין דעק... צו אַ געווייגלעכן מיטאג.

צו דערמאָנען די פירער פון קיבוצים: עובדיהו יוסעלעוויץ אין איבאצעביץ, לוי ביקובסקי — אַרבייטס־פירער (מסדר עבודה), בנימין מרשאק, לוי דער קאלי־שער (אידעאָלאָגן פון קיבוץ המאוחד אין קלאסאָוו). איבערהויפט איז בנימין מרשאק געווען באליבט פון די חברים אַלס ביישפיל פון אַרבייטזאמקייט און פשוטן האלטן.

בערעזנער ערשטע עולים קיין ישראל

י. ל. יונתן (טויבמן), הויכער באאמטער אין סוכנות משך פיל יאָרן, איצט הויכער ק.ק.ל. בעאמטער.

לאה שוחט אין רמת השרון, ישראל.

פיצינע דיין מיט זיין פרוי ז"ל, ניט קענענדיק זיך צופאסן צום א"י קלימאט און עקאָנאָמישע שווערקייטן, האָבן זיי זיך צוריקגעקערט און זייער טויט באקומען דורך אוקראינער מערדער, שותפים פון דייטש.

פרוי פערילע דראביצער־טויבמן, די פרוי פון הרב דראביצער

אליעזר שיינבלום־אבידוב, פון די ערשטע ציוניסטישע טויער אין בערעזנע.

מרדכי שרייבער מיט זיין פרוי נעכע, ביידע בערעזנער.

די שוועסטער שטיין און יעקב אייזמן, העברעאישער לערער אין בערעזנע,

טיכטיקער טוער פון „החלוץ", דאן רעכטע פועלי ציון, נאכער לינקע פועלי ציון. מורשה פון קרן קימת לישראל. היינט אין ישראל, פערפאסער פון אייניקע פילאָזאפישע ווערק אין עברית.

רודיע קופערמאן, שוועסטער פון ד"ר ג. בייגיל.

יהודית קיילר־ספיוואק, געוועזענע גננת.

ד"ר ג. ביגיל

יוסף קופרמן

רודיע קופרמן־ביגיל

זכרונות

פון סעם גוטלין (לאס אנזשעלעס, קאליפארניע)

— — — יא, לייכט צו זאגען שרייבען. פון וואנען הויבט מען אן? פון דער וויכער קינדהייט באם זיידען יהושע זעליג דעם סופר שטעטל בראהין, ווען איך בין כמעט פינף יאר אלט געווען? פון דאמאלסט געדיינקט זיך נאר, אז דער זיידע שטייט אויף האלבע נאכט און בעט און זאגט פראוועט תיקון חצות.

פארוואס גייט ער ניט אין שול, וועלכע איז די צווייטע שטוב פון אונז און לאזט אונז אלעמען שלאפען רוהיג?

אפשר גאר באשרייבן די חדר יארן. מיין גרויסע קונסט ווערק צו מאכן פאפיר־רענע לאמטערענס, קנייטשן, רייפן ווי אן הארמאשקע באפעסטיגן דאס לעכטל, אז זי זאל ניט אומפאלן און אנמאכן א שריפה.

פון יענע טעג און ווינטער נעכט קלינגט נאך אין די אויערן דער „האדרת והאמונה, לחי עולמים — הבינה והברכה לחי עולמים"... טאפטשענדיק דערביי די געדיכטע פעטע אוקראיינישע בלאטע — — — אלעס איבעריקע איז פארנעבלט.

אפשר גאר שרייבן א קאפיטעל פון די שפעטעריקע קינדער־יאדן — או! פון יענער צייט געדיינקט זיך א סך — — — אט בין איך שוין א גרויסער בחור. א ייד פון גאנצע 9 יאר. נאך פיר יאר סך הכל און איך בין שוין א „בר־מצוה"־בחור. איך לערן באם טאטן, קען דקדוק און רעד לשון־קודש. דאנערשטיק איז דער יום־הדין. דער טאטע פארהערט די תלמידים די לימודים פון וואך. די אינגלעך פארשטאפטע קעפלאך, מחילה פארהיקן זיך, שטאמלען און ווייסן ניט. דער טאטע איז אויפגערעגט, בייזערט זיך און לאזט אויס דעם כעס צו מיר.

ווייניענדיק פרעג איך: „טאטע, פארוואס בין איך דאס כפרה־הינדעל, איך קען דאך? אנו פרעג מיר „העצל והנמלה", די פסוקים אין ישעיהו „אשירה נא לידידי א.א.וו. דער טאטע דריקט צום הארץ און זאגט: „דו ביזט נעבעך זייער געערעטט, זונעלע מיינער. אבער די ביטערע פרנסה ברייגט דערצו, שלאגן זיי, די פרעמדע קינדער, קען מען ניט. מ'וועט זיי ארויסנעמען אין מיטן זמן און מ'וועט בלייבן אן א שטיקל ברויט אין שטוב.

דאנערשטיק פלעג איך דערפאר אנטלויפן צום טייך זיך באדן און אויסמיידן די קלעפ וואס געהערן אנדערע, פלעג איך באנאכט ארייגכאפן כפלים.

געוואוינט האבן מיר אין גרויס דחקות בא שאולן קיילער אין דירה. אן אומ־

געלומפערטער אייבן, וואָס איז אייגנטליך נאָר צום קאָכן דארף אַנווארעמען די צוויי קליינע צימערלעך מיט דער ערדיגער פאָדלאָגע, וואָס איז קאַלט און נאַס.

איך און מיין ברודער זשאמע, וואָס איז אומגעקומען דורך די נאצישׂ ימ״ש, זענען געשלאָפן אויפן אייבן. וועגן אַ שטיקל ברויט מיט פוטער, אַן איי און אַביסל מילך האָט מען געקענט נאָר חלומען.

די עלטערן האָבן געזאָגט האלב מיט שפּאַס, אַז דאס איז בלויז פאר קראנקע קינדער, און אַזוי ווי איך בין ב״ה אַ געזונט קינד, איז דאָך ניט שייך.

און אָט געדיינקט זיך אַן אויסגעשטערנטער ווינטער אויף דער נאכט. דער טאַטע גייט געבן אַן „אוראָק״ דוד גארבליכטס קינדער גיילע און איציק. פירט מיר פאר דער האנט, איך זאָל זיך שפּילן דאָרט מיט די קינדער אין מיין עלטער, פיניע און שלום.

מיר קומען צו אַ שיין גרויס הויז. מיר שקראבען פלייסיק אונזערע שיך, קלינגען און אַ דינסט עפנט די טיר און אין שטוב איז ליכטיק און ריין. אַ ליבע ווארעמקייט איז צוגאָסן אין די גרויסע חדרים. איך שפּיל זיך שטילערהייט מיט גרויס דרך־ארץ פאר דער סביבה.

די דינסט גיט די קינדער עסן און צו פארטרינקן הייסע מילך.

אין הארצן האָב איך רחמנות אויף מיינע חברים, וועלכע זיינען נעבעך קראנקע. אָבער אויך איך באקום אַ הייסע גלאָז מילך און עד היום קען איך ניט פארגעסן דעם טעם פון יענער גלאָז מילך מיט הויט.

איך האָב אַריינגעקוקט אין גרויסן זאָל. דאָרט איז געזעסן דער גביר גארבליט מיט זיין שיין צוקעמטער באָרד און זיך צוגעהערט ווי דער טאַטע לערנט מיט די צוויי תלמידים זיינע קינדער. פערלדיקע ווערטער שיטן זיך פון זיין מויל און זיינע טיפע אויגן לייכטן מיט שיין פון תורה און חכמה — — — אַלץ איז ווי אין אַ חלום, אָבער אָט גייען מיר שוין צוריק אַהיים.

מיין קינדעריש מוחל עגבערן פראגען. איך ווייס ניט ווי אַנהויבן.

„טאַטע״ — זאָג איך — „איך האָב געזען ווי גארבליט האָט געשלונגען דיינע ווערטער, ער צאָלט דיר שכר־לימוד און מיר לעבן אין אַזאַ דחקות — — פאַרוואָס ביזטו אויך ניט קיין סוחר און די מאַמע און מיר וואָלטן אויך געהאט אַזאַ וואַרעמע גוטע שטוב.

דער טאַטע האָט מיט אַ שטילן זיפץ געענטפערט. בא דער לבנה־שיין האָב איך באמערקט ווי טרערן בלישטשען אין די אויגן

אין מיינע שלאָפלאָזע נעכט איז אַנגענומען געוואָרן דער באשלוס — נאָר ניט קיין לערער אָדער אַ מטיף. אַ סוחר ווי דוד גארבליט און עסן דאָס וואָס אַלע „קראנקע״ קינדער עסן: ברויט מיט פוטער, אַן איי און מילך מיט צוגעברענטע הויט.

ווי לעבעדיק שטייען פאר די אויגן די ימים־נוראים טעג אין בערעזנע. טרָאָץ זייער „כמוטנעקייט״ און פחד זיינען זיי געווען פאר מיר פול מיט פרייד. פריי פון

חדר און פון קלעפ. דעם טאטענס שטימע קלינגט אין די צוויי קליינע חדרים. איך גיי אויף מאנען שכר לימוד און באקום עקסטרא געצאלט.

יאנקעל „גונער" דער שניידער נעמט אַ מאָס אויף אַ קאָסטיומל. יהושע דער שוסטער מעסט די שטיוועלעך און זאָגט צו, אַז ס'וועט זיין מיט „סקריפּ" און גיך געמאכט, ווייל בדרך כלל געדויערט די באשטעלונג בא אים אַזוי פיל, אַז ביז ער ברייגט זיי אָפּ, איז דאס פיסעל אויסגעוואקסן און די שטיוועלעך קוועטשן.

די פלאקסיווע טעג גייען פאריבער און אָט איז סוכות און שמחת־תורה. הפקר אַ וועלט!

זענען פאריבער די ימים טובים און די פּריזיוויניקעס הויבן זיך אָן „מאַרען". אלטער דער שטאט משוגענער צייכנט זיך אויס באזונדער מיט אימיטירן און נאָך־מאכן מיין טאטן — „אוי טייערינקע ברידערלאך!" צו מיר באציט ער זיך גוט און אויך איך צו אים.

איך האָב שרעקליכן מיטלייד געהאט אויף אים ווען די „פּריזיוויניקעס" האָבן אים אַוועקגעלייגט אויף אַ „מיטה", געטראָגן צום שול און איינער איז געגאנגען פאַרויס און געקלאַפּט מיט אַ פּושקע: „צדקה תציל ממות". עס האָט לאנג ניט געמומען און אַלטער איז געווארן אַן אמתדיקער הונדערט פּראָצענטיקער מת.

און צום סוף קומט אַרויף אויפן זכרון אַ בלבול טראגעדיע, וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין אַ נאַכט מיט דעם פרומען שטילען שניידער, וואָס איך האָב שוין פריער דערמאָנט — שלום.

ער איז געווען אונזערער אַ שכן. בא אים האָב איך ליב געהאט צו פארברייגן אַ שעה פון די לאנגע פינסטערע ווינטער־נעכט. ביז האַלבע נאכט האָט די „מאסטערסקאיא" געאַרבעט. עס האָט מיר געצויגן צו שער און אייזן, נאדעל און פאָדעם.

דער טומעל פון די מאשינען, די לידלעך פון די צוויי אַרבעטער, דאס „כבקרת'ל" פון ר' שלום'ן האָט מיר פארכאפט, און אַזוי ווי איך האָב געהאט אַ פיין קול'כעל — האָב איך אויך מיט געשטייערט צום כאָר.

צוקוקנדיק זיך ווי שלום פלעגט לערנען די מלאכה די שניידער געזעלן, האָב איך „געכאפט דעם שניט" און פארשטאנען די מלאכה.

געווען אַפּנים אין דעם אַ רמז אויפן גורל אין צוקונפט, אַז פון דעם וועט מען מאכן אַמאָל אַ לעבן אין דעם ווייטן לאנד, און מ'וועט ווערן אַ פאַבריקאַנט פון פרויען קליידער.

און דא איז די מעשה מיטן בלבול אויף אונזער שלום דעם שניידער.

אין איינעם אַ ווינטער אויף דער נאכט איז ר' שלום אַוועק צו רעב חיים'קען אין בית־מדרש — ווי דער שטייגער איז — דאוונען מנחה, און נאכדעם בלייבן בא „עין־יעקב" שיעור.

פלוצים עפנט זיך די טיר און עס שטעלט זיך אַריין ר' שלום אַ בלייכער — אַ דערשראָקענער און אין דער האנט טראָגט ער אַ גרויסן טכוירענעם פוטער און דערציילט, אַז באם פארקאן פון זיין שטיבל האָט ער זיך אַנגעשטויסן אויף דעם

בגד. אין דער פינסטערניש האָט ער געמיינט פריער, אַז עס איז אַ שיכורער גוי, אָבער זיך אייגנקונדיק האָט ער דערזען דעם בגד.

אַלע האָבן נייגעריק און מיט שרעק אָנגעקוקט די מציאה און מען האָט דעם פוטער אויפגעהאנגען זייער בכבודיק.

עס האָט געדויערט עטליכע מינוט נאָר, און עס האָט זיך אַריינגעשטעלט דער פריק, וואָס האָט געוואוינט ניט ווייט פון שלום׳ס הויז מיט צוויי פאָליציאנטן, אַרונטער דעם פוטער און אַן שום פראגן געדומעט שלאָגן דעם שניידער מיט די אַרבעטער.

עס האָט ניט געהאָלפן קיינע טענות. מען האָט אַרעסטירט שלום׳ען מיט זיין געהילף, געשטעלט צום משפט און מען האָט זיי פאראורטיילט צו צוויי יאָר טורמע.

אַלע האָבן געוואוסט, אַז דאָס איז אַן אינסצענירטער געמיינער בלבול — דאכט זיך אַז דאמאָלסט איז אָנגענומען געוואָרן דער באשלוס — אין אַזאַ לאנד איז ניט צו לעבן — אנטלויפן!

צוליב אן אַקס פון אַ וואגן איז חרוב געוואָרן ביתר און צוליב שלום׳ס טכוירענע מציאה האָט זיך שמערל, דעם מטיף׳ס זון המכונה סעם אַוועקגעלאָזט אין קאָלומ־בעסעס מדינה און געבויט זיין היים אין דער גרויסער פרייער אַמעריקע.

פון יענע יאָרן האָבן שוין אַ סך וואָסערן אָפגעפלאָסן פון און אין סלוטש אַריין, אָבער די זכרונות פון די קינדער יארן, פון דעם אַלטן חרוב־געוואָרענעם נעסט, טראָגט מען מיט זיך מיט, טיף באהאלטן, אין אַלע ווייטקייטן.

בענדעראוצעס אין בערעזנע

פון ד״ר ג. ביגיל

אין צייט פון רוסיש־פוילישן קריג זענען געווען צייטן וועו פיל שטעט און שטעטלעך און דערפער זענען געווען הפקר. פשוט ס׳איז ניט געווען קיין מאכט אין בערעזנע. דאָס האָט געבראכט דערצו, אַז פארשיידענע באנדעס האָבן געבושע־וועט אין די געגנטן.

כ׳געדענק, כ׳בין דאן אַלט געווען אַ יאָר 9—10, וועו אין אַ העלן טאָג זענען אַריינגעפאָרן דריי רייטערס, אָנגעטון אין רויטע העמדלעך און באוואפנט מיט אַ רעוואָלווער און אַ שווערד. אַריינגעפאָרן מיט אַ רעש און טומל, פון דער נייער שטאָט און אויסגעשאָסן איין מאָל אין דער לופטן. אונזער הויז איז געווען פון דער רעכטער זייט אָנקומענדיק פון דער נייער שטאָט, אויף קארעצקער גאס. די פויערשע הייזלעך האָבן זיך פונקט געגדיקט און א שמאָל געסל וואָס האָט געפירט צום צ׳עמערנא האָט אָפגעטיילט די יידישע קארעצקע גאס פון דער פויערשער געגנט וואָס האָט זיך געצויגן ביז דער נייער שטאָט, וואָס איז באמת געווען אַ מין פאלווארק פון עטליכע יידישע הייזער. דער קלויסטער אין צענטער. כ״האָב זיך אַרויסגערוקט שטילערהייט פון שטוב אום נאכצופאָלגן די געשעהניש. די דריי בענדעראוצעס האָבן אַריינגעקוקט אין אונזער געסל און ווייטער געפאָרן. זיך אָפגעשטעלט ווידער

ביים צווייטן הויז, וואו ס'האָט געוואוינט מאניע נפתלעס (ראכמאן) זיין זון'ס הויז מיט געוועלבל. אין געסל צווישן אונזער הויז און זייערס איז געלעגן איין פור האָלץ אָפּגעוואָרפן. די בענדעראָוועס זענען אַריינגפאָרן אין געסל, אַראָפּ פון די פערד און איינער פון זיי האָט אָנגעקלאָפּט אין טיר. ר' נפתלי ראכמאן איז אַרויס צו זיי. דאָן האָבן זיי אים אָנגעהויבן אויסצופרעגן פון וואנען קומט צו אים די האָלץ (סתם זיך געטשעפעט). ער האָט זיי אויפגעקלערט, אַז ער האָט די האָלץ געקויפט ביי אַ פויער. אַזוי רעדנדיק מיט זיי האָט דער בענדעראָוועץ אַרויס געשלעפט די שווערד און זי אַויסגעשטרעקט צום האלז פון ר' נפתלי. איך האָב געזען ווי ר' נפתלי האָט אַוועקגעכאפט דעם האַלז פון דער שווערד און מיט אַ דערשראָקענעם קול געזומען שרייען געוואלד, ראטעוועט! איך האָב מיטגעשריגן געוואלד! פון אַלע הייזער האָט מען אָנגעהויבן שרייען געוואלד און אנטלויפן אין די געסלאך... קיינער איז ניט געלאָפן זעהן ווער און וואָס האָט געשריגן און וואָס האָט פאסירט. דער בענדעראָוועץ האָט צוריקגעשטעקט די שווערד אין שיידל, אַרויף אויפן פערד און אַזוי וויטער געפאָרן אין שטאָט. כ'געדענק אַז ס'איז געווען אַן אבערנע, אָבער קיינער האָט זיך ניט געוויזן צו פארטרייבן די דריי אייניקע שלעכט באוואפנעטע באַנדיטן. דאס האָט שוין דאָן געמאכט אַ טרויעריקן רושם אויף מיר.

אַ שטעטל יידן לויפן אַוועק פון דריי בענדעראָוועס...

א פערעסטרעלקע

די רוסן זענען געלאָפן פארויס. אין בערעזנע האָט זיך אינסטאלירט אַ שטאָב. בא גאנדעלמאנען אין הויז זענען אייניגעשטאנען די הויכע מיליטער אָפיצירן. אין מיטן מארק האָט מען אָוועקגעשטעלט אַ גרויסע און הויכע ראדיאָ־סטאנציע וואו כ'האָט יעדן טאָג געהערט: איינגענומען ראָוונע, קאָוועל, ברעסט ליטאָווסק, א.א.וו. די רוסן האָבן זיך ניט שלעכט באצויגן צו דער יידישער באפעלקערונג.

אַ פאַל האָט געטראָפן מיט רודי בייגעל, היינט קופערמאן. ביי ר' חיים ברוך אין הויז זענען אייניגעשטאנען דריי באָלשעוויקעס. איינמאָל האָט אַ סערזשאנט פון זיי געפירט אַ דיסקוסיע מיט רודיען איבער פאָליטיק און רעליגיע. דער סערזשאנט האָט געטהנעט אַז ס'איז ניטאָ קיין גאָט אויף דער וועלט, און רודיע האָט אים אויסגעווויזן מיט אותות און מופתים, אַז ס'איז יא דאָ אַ גאָט אויף דער וועלט... ביז איינער פון די הויכע מיליטער באאמטע האָט צופעליק דורכשפאצירט נעבן הויז און זיך צוגעהערט צו דער דיסקוסיע. געענדקט האָט זיך מיט דעם, אַז מ'האָט רודיען איינגעזעצט אין אַרעסט אין אַ קאַנפיסקירטן צימער ביי איינעם אין הויז.

מישע בארישמאן איז געווען דאן איינער פון די יידישע יונגעלייט אין בערעזנע וואָס די מיליטער מאכט האָט אַרויפגעלייגט און איבערגעגעבן אין זייערע הענט געווייסע פונקציעס. ער האָט אויסגעפויעלט דאס מען האָט באפרייט רודיען, און זי איז אָפּגעקומען מיטן בלויזן שרעק.

אין אַ קורצער צייט אַרום האָבן די רוסן פּאַרלאָזט בערעזנע, און וועַן די פּאָליאַקן האָבן געזיגט ביי לעמבערג און די רוסן האָבן געמאַכט דעם וועג צוריק זענען געציילטע פון זיי דורכגעגאַנגען בערעזנע און זיך וויידער צוזעצט. אין די הייזער. זיי זענען געווען שלעכט געקליידעט, הונגעריק און געבעטן עסן ביי די יידן, אָבער ניט געריבט. כ׳געדיינק אַן אָוונט, ביי אונז איז געווען געשלאָסן די טירן ווי שטענדיק אפילו אין נאָרמאלע צייטן (מען האָט מורא געהאט פּאַר אַ פּאָר פּרי־זיוניקעס אָנגעשכורטע אין גאס), האָבן די באַלשעוויקעס אָנגעקלאפט אין פענסטער און געזאָגט: באבאשקא, עפן די טיר, האָב ניט קיין מורא, מיר זענען הונגעריק, גיב אונז עפעס עסן. מיין מוטער ע״ה האָט געעפנט די טיר, זיי געגעבן אַ שטיקל ברויט, וואָס איז שטענדיק געווען גוט באהאלטן פאר אונז, אונטערן האָלץ (סא׳יז דאן געווען אַ הונגער צייט און שווער געווען פאר זיך דאָס עסן שאפן), זיי נאָך צוגעגעבן אַ לאַדעשקע זויערמילך. זיי האָבן מיט אַ באזונדער אַפעטיט געגעסן דעם ברויט מיט זויערמילך, באדאנקט און אַוועק רוהיג פון שטוב. דאָס האָט אויף מיר איבערגעלאָזט אַ שטארקן רושם וואָס כ׳וועל קיינמאָל ניט פארגעסן.

עס זענען געפאלן גראַנאַטן אין דער פעריפעריע פון שטאָט. די פּאָליאקן האָבן אַטאַקירט און די רוסן זענען אָפּגעטראטן. עטליכע רוסישע זעלנער אויף אַ וואגן, אייניקע פון זיי באנדאזשירט, זענען זיי געלאָפן זעט אויס צום בריק וואָס פירט אונטערן טייך. אַ גרופּע זעלנער נעבן אונזער הויז זענען אַראָפּ פון וואגן, אַראָפּ געגומען אַ קעסטל קויזלן, זיך צוטיילט און געלאָפן אין שטאָט.

פון זורנער זייט זענען אָנגעלאָפן די פּאָליאקן מיט אַ מאשין־געווער. נעבן אפאנאס הויז אין ווינקל פון קארעצקער גאס האָבן זיך געפונען די רוסישע זעלנער, וואָס האָבן פארשפּעטיגט צו אַנטלויפן. צוויי פון זיי האָבן אויפגעהויבן די הענט, ד.ה. זיך איבערגעגעבן. דער דריטער האָט ביז דער לעצטער קויל געשאָסן אויף די פּאָליאקן, און די קויזלן האָבן אים אויסגעפעלט, האָט ער זיך מיט דער שטיק געלאָזט אויף זיי. די אַנדערע האָבן אים די ביקס געריסן, ווייל זיי האָבן געזען דאָס דער שפּיל איז פארן טיוול. דער סוף איז געווען דאָס מ׳האָט זיי געבונדענער־הייט פארנומען אין פלען. אויף מארגנס האָבן די סנאראדן געהילכט פון דער רוסי־שער זייט, אָבער זיי האָבן קיינעם ניט געשאדעט, ווייל זיי זענען געפאלן אויסער דער שטאָט.

די אייניקע, וואָס האָט פון אַ בלאָנדזשענדער קויל באקומען פארוואונדעט און געשטאָרבן, איז געווען דעם דיינ׳ס פרוי ע״ה.

זכרונות פון חנה גרובער טשערעטינקע (היינט דעטרויט)

ערב ראש השנה. אין שטאָט איז אַ טומל, אַ געוודער. די סעלאנעס (דאָרפישע יידן) זענען פארטון מיט שעכטן עופות, אייניקויפן זאכן אויף יום־טוב. די סעלאנעס זענען תמיד געפאָרן קיין בערעזנע אויף יום־טוב און פאר זייער רוהיק לעבן איז עס געווען אַ צו גרויסער טומל. די ערשטע זאך איז געווען גיין אָפּגעבן שלום דעם רבין!

אט האבן שוין אלע יידן זיך צורעכט געמאכט צום יום הדין. אין שטוב ווארטן שוין די געפלאכטענע חלות מיטן וויין אויפן טיש, ביי וועמען עס לייכטן די ליכט און אַ געווייניליכע לאמפּ (אין יענע צייטן איז נאָך ניט געווען קיין עלעקטריע) און ביי וועמען עס ברענען די בליץ לאמפּן, לכבוד יום־טוב.

אבער דאָס וויכטיקסטע איז וואָס עס טוט זיך איצט אין דער גרויסער שול: דער צדיק רב שמואלקע, א נידעריק ברייט־פלייציקער ייד מיט דער גרויסער באָרד, שארפע גרויסע גרוי־געלבלעכטע ברעמען, אָנגעטון מיטן קיטל און טלית האָט ער הימליש הייליק אויסגעזען ביי זייַנע חסידים. די שטאט איז געווען פול פון חסידים פון דער אַרומגעגנד און פון וויַיט (פיל חסידים פון פינסק און פּינסקער געגנט). דער רבי לשלום איז געווען אַ גוטפריינדיקער און פאַלקס מענטש, ווי מען רופט עס היינט — אַ דעמאָקראַטישער רבי. פיל חסידים זענען געווען פשוטע בעלי מלאכות און מען דערציילט, אַז רב שמואלקע האָט אַ מאָל געזאָגט: מיט מיינע שוסטער און שניידער יידן וועל איך אויף ראש יענער וועלט גיין אַנטקעגן יענעם רבין וואָס צו אים קומען אויף ראש השנה פיל ארץ ישראל יידן. דאָס האָט ער געזאָגט אַ פאַרזאָרגטן חסיד, וואָס האָט אים דערציילט, אַז צו אַ ענ־ווייסן רבין קומען אויף ראש השנה אויך יידן פון ארץ ישראל. רבי שמיליע טשערעטניקער האָט מיר דערציילט (מיין זייַדע עה"ש), אַז רבי שמואלקע האָט געזאָגט: וועט איך וואָלט אויסגעטיילט די געלט, וואָלט איך די געלט פון די בעלי מלאכות גענומען פאר שבתים און יומטובים, ווייל דאס איז הערליכע כשר'ע פאר־דינטע געלט... מיט בלוט און שווייס.

מיין מוטער לשלום איז געווען אַ טאָג צו גאָסט ביי דער רביצין אין שטוב און עס איז געקומען אַ פויער מיט אַ גאָר גרויסן פיש צום פארקויפן. דער רבי האָט געפרעגט אויפן פרייז פון פיש (מען האָט אים געוויזן דעם פיש צום באוואונדערן די גרויסקייט) און וועט ער האָט געהערט, אַז דאָס דארף קאָסטן אַזאַ גרויסן פרייז, האָט ער געזאָגט: מיינע חסידים בעלי מלאכות שטייען איצט און האָרעווען שווער אויף דער פרנסה, טאָר איך מיר ניט דערלויבן אינמיטן וואָך טייערע פיש עסן, און האָט געהייסן צוריקשיקן דעם פויער מיט זיין פיש.

דער רבי האָט זייער פיל יתומים אויסגעהאלטן אויף זיין חשבון און זיי אויך חתונה געמאכט מיט נדן און מתנות. ער איז געווען דער פאטער פון די יתומים.

מרדכי בירעס דערציילט וועגן אַ קראנק קינד אין בערעזנע. די עלטערן זענען געלאָפן אין מיטן נאכט צום רבין בעטן רחמים. דער רבי איז אַרויס פון צימער, זיי אַ זאָג געטון: וואָס טוט איר דאָ? אייער קינד בעט זיך וואסער און איר שטייט דאָ! זענען די עלטערן געלאָפן אַהיים און געטראָפן דאָס קינד זיצן און שרייַען אַ טרונק... דאָס קינד האָט זעט אויס דורכגעמאכט דעם קריזיס. צומאָרגנס גייענדיק פון וואסער, איז דער רבי פארביי געגאנגען דאס הויז זיך נאכפרעגן אויפן קינד.

מען דערציילט, אַז רבי יוסעלע האָט געפילט אַז ער ווערט געוואָרפן אויף דער ישיבה של מעלה. נאָך די ימים נוראים, אַז ער האָט זיך גענומען מאכן די סוכה, האָט ער אַרייַנגעטון אין איר זיין גאנצן כוח, זי שיין אויסגעפוצט און די חסידים

האָט ער געזאָגט: איילט זיך ניט פֿאַרן אַהיים, ס'קען זיין עס וועט אייך נאכער באנק טון. נאָך סוכות איז ער נפטר געוואָרן, בנשיקת צדיקים.

די רביצין פירעלע איז געבליבן מיט איר בן יחיד רבי יצחקל. זי אַליין איז געווען רב אהרון צערנאָבעלערס אַ טאָכטער. דער סטאָלינער האָט ניט אַזוי חשק געהאט אַז מען זאָל רבי יצחקלען זעצן אַלס ממלא מקום אויפן פאָטערס שטול. איז די רביצן פירעלע מיט סמיכות פון רב אהרון טשערנאָבעלער, איר פאָטער, געפֿאָרן צום סטאָלינער רבין און אים אַזוי געזאָגט: האָסט דאָך אויך אַ בן יחיד... דער אלטער רב אשר האָט הערנדיק אַזעלכע דיבורים געגעבן זיין הסכמה און רבי יצחקל איז געוואָרן רבי.

מיינע זכרונות פון געזעלשאפטליכן און קולטורעלן לעבן אין בערעזנע

(אונטער דער הערשאפט פון דער פוילישער רעגירונג פון יאר 1923 ביז 1941)

איבערגעגעבן פון מענדל טוטיון, חיפה

ביים אַריינקומען פון די פֿאַליאקן אין בערעזנע האָט זיך געעפנט אַ פאושעכנע שולע מיט זיבן קלאסן. די מערהייט שילער זענען געווען יידישע. אַ זייער קליינע צאל שילער זענען געווען פון פוילישע באאמטע און קינדער פון די מאזורן אין דער אַרומגעגנד. די לערער זענען געווען פאָליאקן. ערשט אין אַ צייט אַרום זענען צוגעקומען אַ פאָר יידישע לערערינס. די שולע איז געווען אין אַ פריוואט הויז ניט צוגעפאסט פאר אַ שול, דאָך האָבן די יידישע עלטערן געשיקט זייערע קינדער אין דער פאושעכנע, ערשטנס ווייל עס זענען פריער קיין אַנדערע שולן (מאָדערנע) ניט געווען (און קען זיין אויך ווייל יידן האָבן ליב אַלץ וואָס פרעמד), אַבער דער עיקר ווייל עס איז געווען פריי פון אָפּצאָל.

קינדער פון רייכערע עלטערן האָבן נאָכן ענדיקן די שולע זיך געלאָזט אין גרעסערע שטעט שטודירן (וועגן יידישן חדר — באזונדער).

אין 1928 יאָר איז געגרינדעט געוואָרן אַ תלמוד תורה אויפן נאָמען „יבנה" פון זעקס קלאסן, אין וועלכער חוץ „יהדות" האָט מען אונטערריכט וועלטליכע לימודים. רייכע עלטערן האָבן געצאָלט שכר לימוד, אָרימע זענען געווען פריי פון צאָלן. די יידישע קהילה האָט דאן געשטיצט די תלמוד תורה, וועלכע איז געשטאַנען אויף אַ הויכן ניוואָ. אויך די תרבות שול איז געגרינדעט געוואָרן אין יענער צייט און די מערהייט עלטערן האָבן דאן געגעבן זייערע קינדער אין דער תרבות שול. אָרימע קינדער האָבן ניט געצאָלט קיין שכר לימוד, די איבעריקע האָבן געמוזט צאָלן. דערפאר איז די צאָל קינדער אין דער פוילישער שולע געווען פיל גרעסער ווי פון תרבות. די שולע איז געשטאַנען אויף אַ הויכן

ניוואָ און די לימודים זענען געווען אין עברית, די פּוילישע שפּראך אלס צווייטע שפּראך. (אָן אוקראיניש שולע, וואו נאָר אוקראיניש קינדער האָבן געלערנט, האָט די רעגירונג אויסגעהאלטן אויף איר רעכנונג און יידן נאטירלעך האָבן געצאָלט פּאדאטקעס...). אַלע יומטובים האָט די שולע תּרבות געפּייערט; פּאָר־שטעלונגען, פּארוויילונגען און אויספלוגן זענען געמאכט געוואָרן און די תּרבות שולע איז געוואָרן דער צענטער פון נאַציאָנאל ציוניסטיש־קולטורעלן לעבן אין שטעטל.

די שולע האָט זיך שווער געמאטערט פאר איר עקזיסטענץ און אויך זיך גע־שלעפט פון איין הויז אין צווייטן. נאָר אין די לעצטע פאָר מלחמה יאָרן מיט דער הילף פון אייניקע שטאט בעליבתים און מיט דער הילף פון דער קהילה געקויפט אָ הויז און דער אָנפירונג איז פיל לייכטער געוואָרן איר עקזיסטענץ.

עס איז אויך געגרינדעט געוואָרן אַ יידישע פאָלקס שול, אין וועלכער קינדער פון לינק געשטימטע עלעמענטן האָבן דאָרטן געלערנט אונטער דער אָנפירונג פון אייניקע איבערגעבענע יידישיסטישע כלל טוער. די לערע איז נאטירליך געווען אין יידיש. אַ פּריוואטער גן ילדים, וואו וויניק קינדער האָבן באזוכט, צוליב דעם וויייל עס איז פשוט געווען אַ מאנגל אין געלט ביי פיל איינוואוינער. נאָר געצייילטע משפּחות האָבן אויך געהאלטן גאָווערנאנטקעס צו זייערע קינדער.

צווישן ביבליאָטעקן — א „תּרבות" ביבליאָטעק און א פּרץ־ביבליאָטעק, וואו די יוגנט האָט געשעפט חכמה און וויסן.

יידישע אָרגאַניזאציעס:

אַ געהיימע יידישיסטישע און בונדיסטישע אָרגאניזאציע (צווישן זיי פיל קאָמוניסטן). און פון די ציוניסטישע אָרגאניזאציעס איז צו דערמאָנען: השומר הצעיר, „החלוץ", „החלוץ הצעיר", פועלי ציון—צ.ס. און לינקע פועלי ציון, רעוויי־זיאָניסטן און צולעצט אויך מזרחי. אויסער דעם „התאחדות" און „גורדוניה". אַ טייל אַלגעמיינע ציוניסטן שלעכט אָרגאניזירט. די חלוצישע באוועגונג האָט אויך אין בערעזנע געשלאָגן טיפע וואָרצלען. צוערשט איז די יוגנד פון בערעזנע געפאָרן אין די נאָנטע קיבוצים און דאן אויך אין גאנץ פוילן, וואו לאנגע צייט מיט אויסדויער געאַרבייט און געווארט אויף אַ סערטיפיקאט נאך ארץ. פיל זענען זאָגאר געזעסן עטלעכע יאָר ביזן עולה זיין. אָט אַזוי זענען פיל בערעזנער יוגנטליכע אָנגעקומען אין ארץ און נעמען אָנטייל אין אויפבוי, און אויך אויסגעמיטן דעם גורל פון דער מערהייט פון בערעזנער יידן... לעצטנס זענען אין בערעזנע אַליין געווען קיבוצים, וואו יוגנט פון איבעראַל זענען געקומען אַרבייטן מיטן צווועק צו עליה.

די געזעלשאפטליכע טעטיגקייט איז געווען זייער פארשפרייט און ביי וואלן צו דער קהילה אָדער אָנדערע אינסטיטוציעס, ציוניסטישע און אָנדערע, איז די שטימונג געווען אַ געהויבענע.

טעאטער אין בערעזנע:

צוויי אַמאַטאָרישע גרופּעס, אייגע אַ ציוניסטישע און אייגע פון פּרץ ביבליאָטעק, האָבן מיט גרויס פּעהיקייט פּאַרגעשטעלט יידישע און וועלטליכע פּיעסן, צו וועלכע יוגנט האָבן געשטראָמט מאַסנווייז. די פּאַרשטעלונגען זענען פּאַרגעקומען אין דער זאל פון דער פּרץ ביבליאָטעק און צומאָל פלעגן אַראָפקומען פּרעמדע אַרטיסטן פון אַנדערע שטעט וויי אויך אוקראינער טרופּן און פּאַרשטעלן פיל פּיעסן. די אָרגאַניזאַציעס האָבן זיך געשפּייזט פון די הכנסות וואָס זענען געווען גאַנץ היבש.

מיט דער איניציאַטיוו פון משה גאַנדעלמאַן דעם אפּטייקער, איז בייזן אַריינ־קומען פון די רוסן קיין בערעזנע פּאַרגעקומען אייניקע מאָל אין וואָך קינאָ.

יידישע קהילה אין בערעזנע:

אין 29/28 יאָר איז געווייזלט געוואָרן די יידישע קהילה לויטן פּאָרם פון גאַנץ פּוילן און יידן האָבן געצאָלט שטייערן וועד מיט גוטן וויזן און וועד מיט צוואַנג דורך דעם פּוילישן עקזעקוטאָר. דער פּוילישער מאַגיסטראַט האָט אונטערשטיצט די קהילה מיט אַ געוויסער סומע געלט איבערן יאָר. די קהילה האָט געשטיצט שולן, דעם בית מרחץ, בית זקנים און אַנדערע אינסטיטוציעס. דער רב פון דער קהילה איז געווען רבי אהרון בראַז ז"ל, דעם דיינס אייידעם, אַ זיידענער יונגערמאַן, וויי עס האָט געהייסן אין בערעזנע.

רבנים און שולן:

צוויי רבנישע דינאַסטיעס (אגב קרובים), די הויז פון רבי שמואלקע און דאס הויז פון די צוויי ברודער רבי אהרעלע און רבי גדלצע ז"ל. יעדע פון זיי האָבן געהאט זייערע חסידים. פריילעך איז געווען אין שטעטל ווען עס איז פּאַרגעקומען אַ רבנישע חתונה: פון פריצק פאַלווארק האָט מען זיך מיט כבוד באציגן צו די רבנים און ביי אַ חתונה האָבן זיי אַראָפּגעשיקט די שענסטע קארעטעס מיט פערד אָפּגעמען די מחותנים. פון דער סטאַנציע האָט מען געפירט די מחותנים מיט פּאַראַד, וואו יידישע „קאָזאקן" פּארשטעלטע זענען געריטן אנטקעגן די מחותנים. די חתונות פלעגן זיך ציען פיל טעג און חסידים פון איבעראל זענען זיך אויפגע־קימען אנטייל נעמען אויף דער שמחה פון זייער רבין...

די רבנים זענען אַרויסגעפּאָרן אייניקע מאָל אין יאָר אין די אַרומיקע שטעט־לעך, וואו זייערע חסידים האָבן אומגעדולדיק געווארט אויף זייער רבין, וואו זיי האָבן געהאָט יעדער זייער שטיבל (סעלישטש, קליין און גרויס, מעזיריטש, האשטש, קאָרעץ, קאסטאפּאָל סארנע, מאלינסק. (וועגן בערעזנער שולן אין אַ צווייטן פּלאַץ).

מאגיסטראט און גמינע:

דער מאגיסטראט איז אָנגעפירט געוואָרן פון פּאָליאקן, כאָטש די גאנצע בא־פעלקערונג פון בערעזנע איז געווען אַ יידישע. אָבער די יידן האָבן געצאָלט

שטייערן און יידישע אינסטיטוציעס זענען נאָר געשטיצט געוואָרן, אָבער ניט אויסגעהאלטן געוואָרן. די גמינע האָט זיך נאָר פארנומען מיט די אַרומיקע דערפער. אין שטאָט איז אויך געווען אַ פּאָסט און אַלע באאמטע, אפילו דער בריוו טרעגער אַ פּוילישער, און אַ גערייכט, וואו איין יידישער באאמטער האָט געארבייט.

קליינהענדלער און האנדווערקער פאריין:

די אויפגאבע פון פאריין איז געווען שיצן די מיטגלידער פון הויכע שטייערן און אויסגעהאלטן זיך פון פארשידענע שטייערן (פאר צעננעס א.א.וו.) פון די סוחרים. די יידישע באנק געגרינדעט מיטן צוועק צו פארלייכטערן דעם קליינהענדלער מיט קליינע הלוואות אין אַ שלעכטער צייט. יעדער סוחר האָט איינגעצאָלט אַ פּיי אַלס מיטגליד און אויך האָבן פארשידענע מענטשן געהאלטן זייער ביסל געלט אין באנק אויף קליינע פּראָצענט ווי געווייניטליך. מיט דער הילף פון אַ בערזנער יריד פון אַמעריקע האָט זיך געגרינדעט אַ גמילות חסדים קאסע פאר קליינע הלוואות אָן פּראָצענט.

די יידן האָבן געלעבט פון האנדל אויסטויש מיט די פויערן (וועגן פרנסות אין בערזנע — באזונדער). עס פלעגן פאָרקומען יריד יעדע וואָך אין אַ זונטאג טאָג, וואו אויך יידן פון אַנדערע שטעט זענען זיך צוזאמענגעקומען מאכן האנדל, אָבער עס זענען אויך געווען גרעסערע ירידים אין לענגערע צייטן. בערזנער יידן זענען אויך געפאָרן אויף גרויסע ירידים אין אַנדערע שטעטלעך. עס זענען געווען אין בערזנע קליינהענדלער און אייניקע הורטאוויקעס. דריי מילן און צוויי טארטאקן זענען געווען אין בערזנע אין יידישע הענט. לעצטע צייט איז איינגעשטאנען פּויליש גרענעץ מיליטער, וועלכע האָבן געגעבן פרנסה דער בערזנער באפעלקערונג.

די קאָמוניקאציע צו דער סטאנציע מאקווין איז געווען מיט בעלי עגלות ביז 1928, וען דער ערשטער אוטובוס איז געשטעלט געוואָרן אין ברעזנע און דאָס איז געווען אַ סענסאציע. די קאָמוניקאציע האָט זיך פארבעסערט, וען מען האָט ברוקירט אַ שאָסיי צו דער סטאנציע און פיל מער אוטובוסן זענען אָנגעקומען אין בערזנע באדינען די באפעלקערונג.

דאס שטעטל האָט געהאט אַ זייער שיינעם אויסזען. גלייכע גאסן ברוקירטע, אַ גרויסער רונדפאָרמיקער מארק ניט ברוקירט. לעצטע יאָרן זענען אויך די ניט ברוקירטע גאָסן ברוקירט געוואָרן און טראטאָרן געלייגט און דאס שטעטל האָט אַ גאָר אַנדער פנים באקומען. דער טייך סלוץ, לאנג אויס דאס שטעטל מיט אַ שיינעם בריק, די נאָנטע וועלדער, האָבן געגעבן דער יוגנט אַ מעגליכקייט פארברייגנען אויף דער פלאָזשע און אויספלוגן אין די וועלדער. ווינטער אויף קאנקעס און שליטעלעך. ביים בערגל נעבן בית עולם זענען פאָרגעקומען פיל פארזאמלונגען פון דער יוגנט.

שבועות האָט זיך יונג און אַלט אַ לאָז געטון אויפן טשעמערנא רייסן גרינס אויף שבועות. עלעקטרישע באלייכטונג האָט צוגעגעבן דעם שטעטל אַ פרייליכן

אויסזען. ביזן לעצטן טאָג האָט די יידישע און ניט יידישע באפעלקערונג זיך באַ־ נוצט מיט ברונעם וואסער, קוואל וואסער, וואָס האָט געהאט אַ זייער גוטן געשמאק. די פויערטעס האָבן געבראכט די וואסער אין צווי עמער מיט אַ הילצערנעם בערע־ מעסיל. די פאַמפע וואַסער נעבן באד איז בארימט געווען מיט איר ספּעציעלן געשמאַק פאַר טיי.

שריפה'ס אין בערעזנע. כמעט יעדעס יאָר איז פאַרגעקומען אַ שריפה אין בערעזנע, אם מערסטן אונטערגעצינדן סיי פון בעלי מלאכות, וואָס האָבן נאכער געהאט זיכערע אַרבייט ביים צוריק אויפבויען, אָדער פון די פויערשע הייזער מיט די שטרויערנע דעכער. חוץ די אָפּטע קליינע שריפה'ס איז אין יאָר 1929 אָפּגע־ ברענט געווארן אַ גרויסער טייל פון בערעזנע און אין 1932 איז אַ דריטל בערעזנע אַראָפּ, אָבער מען האָט זיך נאַכער אויסגעבויט שיינע געמויערטע הייזער און בערעזנע האָט נאָך שענער אויסגעזען נאָך דעם אויפבוי.

די רוסישע באפרייאונג

אין 1939, ווען דער קריג האָט אויסגעבראָכן קעגן פוילן, זענען פיל יוגנט אוועק אויפן פראָנט. זיבן פון זיי זענען געפאלן אויפן פראָנט. אין אייניקע טעג אַרום האָט די פוילישע אַרמיי זיך געבראָכן און די רוסן האָבן פארנומען זאפאדנע אוקראינע, וואָס איז אין 1920 פארכאפט געווארן פון די פּאָליאקן. דאס לעבן אין בערעזנע איז איבער טאָג געענדערט געווארן. געשעפטן געשלאָסן און קאָאָפּעראטיוון אויף זייער פלאץ. פיל אנגעשטעלטע באאמטע. אַלע מוזן אַרבייטן... אַרטעלן האָבן זיך געשאפן. יידן, אוקראינער און פּאָליאקן האָבן געאַרבייט צוזאמען. אין יענער צייט וואו כ'האָט געשמעקט קריג (די רוסן האָבן געריכט אָפן אַז אַ צוזאמענשטויס צווישן זיי און דייטשלאנד איז מעגליך...) האָבן זיך געשאפן אָטשערעדן נאָך ברויט און אַנדערע פראָדוקטן. פיל האָבן געאַרבייט ביים טאָרף — צום הייצן. פיל האָבן גע־ גלויבט אַז דאָס איז אַן איבערגאנגס־צייט. נאטירלעך אַז אַ גרויסער טייל פון דער עלטערער באפעלקערונג האָט זיך באצויגן מיט קריטיק און אפילו מיט שנאה צום נייעם רעזשים (בעת פיל יוגנט זענען אַריין אין קאָמסאָמאָל — רעדאקציע) און דערפאר וועז די דייטשן האָבן אַנגעהויבן מארשירן אויף רוסלאנד, האָבן פיל יידן זיך אָפּגעהאלטן פון עוואקואירן זיך קיין רוסלאנד (זעט אויס, איבעראַל דאָס זעלבע — רעדאקציע). פיל האָבן זיך געשראָקן פאַרן רוסישן סיסטעם און אפילו געגלויבט אַז רוסלאנד וועט פארשפּילן דעם קריג (אפשר האָבן אפילו פיל געבעטן אויף דעם). פיל האָבן געהאָפט אַז דאס פריערדיקע לעבן וועט זיך אומקערן (ניט געוואוסט נעביך וואו גוט איז...). די רוסן האָבן מאָביליזירט די יוגנט פון שטעטל בערך אַ הונדערט מאן פון וועלכע די מערהייט האָט זיך אַוועק אַרום גערעטעוועט פון מערדערישן היטלעריזם. צווישן די בין איך געווען אייניער וואָס האָב מיר דערשלאָגן קיין ארץ. דעם ערשטן גרוס האָב איך אָפּגענומען פון אַ פאַר בערעזנער אין טיף רוסלאנד און איך האָב ניט געגלויבט, וואָס מען האָט דערציילט, אָבער אין יאר 1943 האָב איך געלעזן אין „פראוודא" וואָס די דייטשן האָבן אָפּגעטון אין וואָלין

און אַז 1200 קרבנות זענען געווען אין בערעזנע. אין דער אמתן זענען געווען כמעט דריי מאָל אַזוי פיל קרבנות. אין 1945 יאָר האָב איך מיר באגעגנט אין מאקווין מיט די ערשטע בערעזנער. די וועגן זענען געווען אין סכנה פון די בענדעראָווצעס. צירקא אַכציק רעפאטריאַנטן האָבן מיר זיך געלאָזט אין וועג נאָך קאטאָוויץ, פון דאָרט נאך ביטום. פון דאָרט האָבן מיר זיך געלאָזט נאך דייטשלאנד, עסטרייך, אָבער מיר האָבן גיך פארלאָזט די זינדיקע דייטשלאנד און אַוועק נאך איטאליע. אונזער ענדגיל ציל איז געווען אין ארץ. איצט זענען מיר אין אונזער אייגן לאנד, צו וועלכן מיר האָבן געשטרעבט. ליידער זענען מיר געבליבן יחידים איינער פון אַ הויז, איינער פון אַ גאנצע פאמיליע.

באארבייט פון ד"ר ג. ב.

בערעזנע פון 1918 ביזן אונטערגאנג

פון יונה צימערמאן

בערעזנע, אַ שטעטל אין ראָונער קרייז, ליגט לאנג אויס דעם ברעג פון סלוץ, מיט אירע קנאפע פיר טויזנט איינוואוהנער. קיין ספעציעלע אינדוסטרי, איז די עקאָנאָמישע לאגע פון דער באפעלקערונג געווען באזירט אויף מסחר און מלאכה. נאטירליכע רייכטימער איז צו באטאָנען. וועלדער אין גרויסע שטחים און אייזן רודעס.

די רעוואָלוציע מאכט אַן ענדע צום צארישן רעזשים און זיינע שליחים אין בערעזנע. דער ערשטער וועלט קריג האָט כמעט בערעזנע ניט אָנגעריר צו שלעכטן. נאך דער רעוואָלוציע קומען אין שטאט פארשיידענע באנדעס. אין שטאָט אַרגאניזירט זיך אַ סאָמאָבאראנע, אַדער זעלבסט־שוץ, אָבער מיט וויניק מוניציע און רויבערייען קומען פאָר פון צייט צו צייט אין שטעטל. פארן פארנעמען די שטאָט דורך די פאָליאקן, זענען די באָלשעוויקעס איינגעשטאנען אין בערעזנע און זיך גאנץ רוהיק אויפגעפירט. די מפלה אין לוואוו האָט צוריקגעפירט די באָלשעוויקעס אויפן זעלבן וועג נאך רוסלאנד. בעת די פערעסטרעלקעס האָבן די בערעזנער איינוואוינער גענליטן אַביסל פון שרעק, אָבער דערמיט איז עס דורכגעאנגען. אָבער הונגער האָבן די יידן דורכגעמאכט אין יענע צייטן ביז די פאָליאקן זענען דערשינען אין דער געגנט און דאס לעבן האָט זיך אָנגעהויבן אויפסניי אָרגאניזירן. קיין גרויסע סימפאטיע פון די פוילישע גאלערטשיקעס צו די יידן האָט מען ניט געזען, אומגעקערט, פון צייט צו צייט האָט מען אַ כאַפּ געטאָן אַ יד און אָפּגעקערצט די בארד, אָנגעקלאפט אַ פאָר יוגנטליכע. אָבער די צייט האָט אירס געטון. דער גרענעץ אָפּמאך מיט רוסלאנד האָט געבראכט אַ סטאָבילזאציע. די פויערן הויבן אָן באַארבייטן די פעלדער, די יידן בריינגן סחורות אין מאדק, עס באווייזן זיך שפייזן. עס ענטוויקלט זיך אויך אַ שמוגל איבער דער סאָוויעטישער גרענעץ וואָס איז זייער נאָנט. דער וואלד מסחר אנטוויקלט זיך זייער, פיל יידן וואַרפן זיך אויף האָלץ האנדל, אָנגעשטעלטע, בראקערס, די פויערן פארדינען גוט און געבן צו לייזן די קרעמער און יידן מאכן פרנסה.

דִי פאלקס באנק גרינדעט זיך

די פוילישע מאכט עפנט אַ פאָלקס שול, וואו אַ גרויסע טייל יוגנט באקומט דערציאונג אין דער שולע. אָבער אַ גרויסער טייל ווידער, מער פארמעגליכע שיקט די קינדער אין תרבות שול. די יוגנט באקומט אַ נאַציאָנאלע דערציאונג הן אין תרבות שול הן אין די ציוניסטישע קאָנספיראטיווע גרופן. אין אַ צייט אַרום געלינגט לעגאליזירן די ציוניסטישע באוועגונג אין פוילן און די ציוניסטישע אַרבייט אין בערעזנע אין אירע פארשיידענע פארטייען נעמט אָן גרויסע פאָרמאטן. אויך אַ בונדיסטישע גרופע שאפט זיך און נעבן זיי אַ קליינע קאָמוניסטיש קאָנספיראטיווע גרופע. די לינקע עפנען אַ פרץ ביבליאָטעק וועלכע אונטער דער פירערשאפט פון פנחוסאוויץ און פייגע ליבערזאָן פארשפרייט זיך און די זאַל ווערט פול פון ביכער פון אַלע יידישע קלאסיקער און די בעסטע וועלט ליטעראטור אין יידישער איבער־זעצונג. אַ לעזע זאַל אָפן יעדן אָוונט. דאָס זעלבע אין אַ קלענערן פאָרמאט גרינדן די ציוניסטן אַ תרבות ביבליאָטעק און מיט דער איניציאטיוו פון אונזער חבר נפתלי ביגיל, היינט דאָקטאָר ביגיל, עפנט זיך אַ לעזע זאַל, וואו עס קומען אויך פאָר פאָר־טראגן אויף פארשיידענע ציוניסטישע טעמעס.

פארשיידענע טעאטער טרופן קומען אַראָפ אין בערעזנע, אַזוי שארסקיס, טרעלסקיס און דער ווילנער גאסטראָלער טעאטער און פארשיידענע אוקראַיניש טרופעס. די יוגנט פארווויילט זיך מיט ספאָרט ווי פוטבאָל, קאנקעס און לעצטנס אויך סקי. מען באדט זיך אין סלוץ, מען שיפט זיך אָפט און אָט אזוי ציט מען אַ זאָרג־לאָזעס לעבן. אין אַ צייט אַרום, מיט דער הילף פון אַמעריקאנער שטיצע, פאנגט זיך אן אַ הילפס אַקציע פאר אָרימע, עס גרינדעט זיך אַ יתומים קאָמיטעט, וואו די רביצן פייגלע פעצעניק (רב אהרעלעס ווייב) נעמט אָן אַקטיוון אנטייל. אָן אָרט שולע גרינדעט זיך און פירט אַ טעטיגקייט מיט גרויס דערפאָלג. אָבער די ציוניס־טישע דערציאונג האָט אָנגעהויבן געבן רעזולטאטן: פיל יוגנטליכע האָבן זיך גע־ריסן אין דער גרויסער וועלט, אָבער קיינע גרויסע מעגליכקייטן האָבן ניט אַלע געהאַט. און אָט האָבן פילע יוגנטליכע זיך אַ לאָז געטון אין קיבוצים און געווארט אויף סערטיפיקאטן. ווידער אַ טייל יוגנטליכע, אַזוי געפונען לינקע, דיינקן וועגן אויסבעסערן זייער עקזיסטענץ קעמפנדיק פאַר אַ נייער אָרדנונג אויפן פלאַץ.

ווי אַלע שטעטלעך אין יענער געגנט, קליין־געמויערטע אָדער הילצערנע הייזער, מיט שינדלען אַלס דאך אָדער בלעכענע (אַ סגולה קעגן שריפות). אַ הויפט גאס געברוקירט, דאן אַנדערע שמאלערע גאסן מיט הילצערנע טראטוּאָרן, די גאס ניט ברוקירט. אַ גרויסער כמעט רונדיקער מארק מיט קלייטן, און אין דער זייט אַ גרויסער קלויסטער (קאשצ'יאל) און אין ביידע עקן שטאט צוויי פראוואָסלאוונע קלויסטערס. יעדן טאג קומען פויערן אין מארק פארקויפן זייערע פראָדוקטן ווי תבואה, פעל, חזיר האָר, גריבעס, האָלץ, עופות און פאַר דעם באקומען געלט אָדער פארשיידענע סחורות וואָס דער פויער האָט נויטיק. איינמאָל אין וואָך פלעג פאָרקומען אַ יריד און איינמאָל אין יאָר פלעג פאָרקומען אַ גרויסער יריד, און די בעציאונגען זענען געווען גאנץ נאָרמאלע, מען קען אפילו זאָגן גוטע. יעדער

איינוואוינער האָט זיך געהאט זיין שול אָדער בית כנסת און זיין רבין. סוחרים האָבן געוואוינט אין אַלע גאסן, ווידער בעלי מלאכות זענען געווען אַממערסטן קאָנצענטרירט אין די ליפקעס. פרייטיק פאר ליכט בענטשן פלעג רבי לוזיע דער שוחט גיין אין די הויפט מסחר גאסן און מארק און שרייען: פארמאכט די קלייטן! און די יידן האָבן זיך דערמאָנט אין שבת און גלייך פארמאכט די קלייטן. אין דער „נידער" האָט געוואוינט די אָרימקייט פון בערעזנע. דאָרט איז געווען די באָד און דער „הקדש" ווי אויך דאס שעכט־הויז.

שבת אין בערעזנע — אלץ צו און די יידן זענען אַלע אין די שולן, די חסידים אין די רבנישע בתי מדרשים. שבת גיין אויף קידוש צום רבין. אַנדערע שלאפן בייטאג און אַרום דריי אַזייגער אַז דער קוגל איז גוט וואָרט פון אַ בעל דרשער... די רבנים זענען געווען ווי מלכים אין בערעזנע. אַ חתונה ביים רבינס טאָכטער איז פאָרגע־קומען מיטן פולן קנאק. צוויי וואָכן האָט זיך געצויגן די שמחה. אַ וועלט מיט רבנים זענען אַראָפגעקומען אין בערעזנע און פיל חסידים פון שטעט און שטעטלעך. גאנץ בערעזנע האָט געטאנצט און אנטייל גענומען אין דער שמחה. אַ חברה קדישא מיט רבי יהודה פאָלישוק און יצחק יוסלס. כבוד המת איז געווען אין בערעזנע פון די ערשטע מצוות. די „מיטה" אין פארשוואנדן און אויף איר פלאץ קומט אַ שווארצער קאסטן מיט אַ שווארצן צודעק מיט א מגן דויד.

אָן אַ צימעניש איז שווער געווען זיך פרעגן אויף עמיצן. די איזבארטשיכע, פאלאניק, קייסער, גראף און אַנדערע צימענישן ווי זאוועראוכע, אָט אַזעלכע קען יעדעס קליין קינד אין בערעזנע. אָן אַ צימענים, טאפט מען אַ וואנט. אויך אירע משוגעים האָט בערעזנע געהאט. משהלע, נוניע, מיט זייער שוואכקייט זינגען האָבן שטענדיק געבראכט הומאָר אין שטעטל. ימים טובים זענען אין בערעזנע דורכגעפירט געוואָרן לויט די יידישע טראדיציעס. פורים מיט די שלח מנות, המן־טאש און אין שול צוגעקלאפט המנען מיט גראגער און האמער. דער רבי ז"ל פלעג צום סוף ביים ויבוא המן צוקלאפן מיטן פוס אַז אַלע האָבן געהערט. אין 1938 פאנגט אָן די פוילישע רעגירונג וואָס האָט קיין גרויס ליבע צו די מינדער־הייטן קיינמאָל ניט געהאט, דרוקן די יידן מיט שוועכע שטייערן, מאַכט ליצי־טאציעס פון יידיש גוטס, נעמט מיט כוח געלט פון די שופלאדן פאר שטייערן, וואָס די סוחרים האָבן ניט געקענט אויסהאלטן.

און אָט הויבט אָן די רעגירונג בויען פאָרטיפיקאציעס אין דער געגנט פון בערעזנע קעגן „רוסישן שונא" און דער מסחר ווערט פאראליזירט, ווייל יענע געגנט ווערט גערעכנט אַלס מיליטער זאָנע און דערלויבנישן באקומט מען ניט אין דער געגנט אַרומפאָרן. די וואָס לעבן פון דעם מסחר מיט דער ארומגעגנט גייען אונטער. אַלץ ווערט פארדעכטיק אין שפיאָנאזש. אָבער דער קריג קומט פון מעריב, פון דייטשלאנד. מאָביליזאציע. יידן פארגעסן פרנסה צרות. היטלער שפאנט אויף פוילן. בערעזנע ווערט באָמבארדירט, אַ פערטל פון בערעזנע גייט אַוועק מיטן פייער צוואמען מיט די הייזער, אויך גוטס, און מען דאנקט גאָט אַז מען ראָטעוועט דאס

לעבן. אין אַ שיינעם פרימאַרגן הערט מען אין ראדיאָ אַז די פוילישע אַרמיי איז געצוליק צושלאגן און די רוסן מארשירן אין זאפאדנע אוקראינע. מען זעט אַ שטיקל האַפנונג. אבי ניט היטלער... און אין אַ ניין טעג אַרום איז די רוסישע אַרמיי אַריין קיין בערעזנע. די אוקראינצעס וואָס האָבן שוין געריסן די הענט פאר שמחה, דער דייטש וועט קומען און זיי וועלן אַ סוף מאכן צום ביסל יידן, וועלן קאלעמוטנע אויפן הארצן, אָבער עס העלפט זיי ניט. די רוסן און ניט היטלער זענען אין בערעזנע.

די סאוויעט מאכט אין בערעזנע

צוערשט שאפן זיך קאָאָפעראטיוון און אויך סוחרים וועלן באשעפטיקט. עס גרינדן זיך פאַלקס שולן, אַ קאָמסאָמאָל. די יוגנטליכע וואָס זענען לינקס געשטימט, לעבן אויף און אויך קעגנער געוואוינען זיך צו לאנגזאם צום רעזשים. אין צוויי יאר האָט זיך דאס שטעטל אַזוי צוגעפאסט צום נייעם לעבן, און באאמטע האָבן געזאָגט, אַז די באפעלקערונג האָט געכאפט דעם שניט. מען האָט אָנגעהויבן פאר־געסן, אַז עס איז געווען אַנדערש. עס איז געווען אַרבייט פאר יעדן, אפילו פאר ליידיקגייער און אַלטע. פריי לעבנס מיטל אָן קארטן. אָט אַזוי האָט זיך דאס ביסל בערעזנער יידן אויסגעלעבט ביזן טרויעריקן גורל פון 1941.

די דייטשן דערקלערן קריג רוסלאנד — אָט די פינסטערע ידיעה האָט דער־שאָגן דער יידישער באפעלקערונג. די גרויסע טייל יידן, צוגעבונדן צום ביסל אָרימקייט, האָלט ניט פארלאָזן די שטאט און נאָר אַ קליינער טייל פון שטאט אנט־לויפט וואו מען קען. די אוקראינער וועלן חוצפהדיק, פאנגן אָן סטראָשן די יידן מיט נקמה און דאָך זיצט מען אויף די ערטער... די רוסן פארלאָזן די שטאט און די יידן ווי תמיד פארשליסן זיך אין די הייזער און מען וואַרט ביז די רוצחישע ארמיי קומט אריין אין בערעזנע. די אוקראינער נעמען אויף ענטוזיאַסטיש די אָרמיי מיט אַ טריומפאַלענעם טויער און פענער. כאלאדקאָווסקי, דער אוקראיניישער אַד־וואָקאט, וועלט דער אוקראינער פירער און העצער קעגן די יידן. זיי קלערן נאָר וועגן ראבירן די יידן און זיי פארניכטן.

ערשטע באפעלן קעגן יידן

די יידן איז פארבאָטן צו גיין אויף די טראָטוארן, פאר איבערגיין אויף אַזאַ באפעל קריגט מען געשלאָגן ביז פאלן אָנמעכטיק. עס שאפט זיך אַן אוקראיניש פאליציי מיט אַן אופראווע. מען פאנגט אָן שלעפן אויף אַרבייט, צוערשט רייניקן די גאסן און וויר עס האָט ניט מיט וואָס, הייסט מען רייניקן מיט די הענט אָדער מיט די קליידער. וואָס נאכער האָט פאסירט, האָב איך מיר דערוואוסט ביי דוד רעכט, ליזע און סאָניע קלייט, מ. גאָלדבערג. אין עסטרייך האָט צימערמאן זיך באגעגנט מיט כאווערסן פ. און מיט יוסף פישמאן און אָט וואָס זיי האָבן איבער־געגעבן: דאס שלעפן אויף ארבייט דורך די אוקראינער איז פאַרגעקומען מיט חוזק און שפאָט. די אמתע בעלי בתים פון שטאט זענען דאן געווען די דייטשן.

איין טאג האָט מען באפוילן ברייגן די פֿאַרשטייער פון די יידן. די אוקראינער ברייגען פֿאַלגענדע פערזאָנען אַלס פֿאַרשטייער: פיניע כאווערס (געשטאָרבן אין ישראל), לייבל טארטשין, ש. שפירא און נאָך אייניקע, ווי יואל גילבערג. דער אַמט איז געווען ביי יחיאל שוחט אין הויז אויף קאַמיסארסקע גאס. מען מעלדעט זיי: די יידן מוזן זאמלן אַ גרויסע סומע געלט און פוטערס, ווען ניט ווערט אַלץ אויסגעשאָסן. אַלס אָנפאנג באפעלט מען יעדן אָפציילן פינף און צוואנציק שמיץ אויפן פלאָץ. נאכער ווערן אַלע מיט אַרונטערגעלאָזענע הויזן אַרויסגעשמיצט אין דרויסן, וואו די אוקראינער ווארטן אָפֿ און לאכן אויס מיט פרעכהייט די יידן. די חרפה איז געווען גרעסער ווי דער ווייטיק און מען האָט זיך געזומען קלייבן געלט ביי דער יידישער באפעלקערונג. דאס געלט איז צוזאמענגענומען געוואָרן און צו דער צייט אָפגעגעבן געוואָרן דעם דייטשן רויבער־מערדער. דאס אָנשרעקן אייניקע יידן פון דער באפעלקערונג האָט געהאט אויך אַ ציל (ד״ר ג. ב.), נעמליך: שאָפן אַ יודן־ראַט, וועלכער זאָל פארלייכטערן דעם דייטש די אַרבייט פון אויס־פרעסן געלט, צושטעלן יידן אויף אַרבייט, העלפן שאפן דעם געטאָ און אַזוי אַרום פארשלעפערן דאָס ביסל יידן ביזן אויסראָטן לחלוטין. כדי צו פארניכטן מוז מען פריער פארמאטערן און צו דעם צוועק מאכט דער דייטש (ווי אין גאנץ פוילן) דעם פלאן מיט דייטשער פינקטליכקייט: כדי דער פלאן זאָל פינקטליך און גלענ־צענד געלונגען, מוז מען האָבן די יידן אַליין צו הילף. און אַזוי שאפט מען אַ יידן־ראט מיט יידישע מיליץ און מיט דער הילף פון די צוויי אינסטאנצן בריינגן די יידן צו רואין און אויסשעפונג. דער יידן ראט גרייט צו געבויע רשימות פון דער יידישער באפעלקערונג, לויט געבורט און געזונט, פעהיגקייט, ספעציאַליטעט, פאר־מעגליכע און אַרימע און אַזוי אַרום ווערט קלאר פאר די דייטשן דער יידישער כוח. יעדן טאָג קומען אַנדערע פאָדערונגען דורכן יידן ראט צו דער יידישער באפעלקע־רונג, אַרבייטס מענטשן און גוטס. הונדערטער מענטשן ווערן געפיניקט דורך די אוקראינער פון פינצטער ביז פינצטער ביי בויען אַ באַן ליניע בערעזנע—מאקווין און עסן טעגליך אַ קליין שטיקל ברויט פון הונדערט גראם מיט אַ ביסל זופע. עס גייען צו דער אַרבייט מענער און פרויען. די רייכערע קויפן זיך אויס פאר געלט, אַ טייל גייען אַריין אין דער מיליץ און ווערן אַזוי אַרום מיוחסים. דער יידן־ראט אין באשטאנד פון יואל גילבערג אַלס פרעזעס. פיניע כאווערס און שמחה'לה שאפירא (לייזער בעל טאַקסעס אַ זון — דאָס עפעלע פאַלט ניט ווייט פון בוימעלע), מיכל חאמוט, מאָטל חאמוטס זון, אויך אים האָט מען אַריינגעצויגן אין דער גרופע „פירערס" פון יידישן בערעזנע...

אין אַ געוויסן טאָג האָט מען אַ נעם געטון אַ גרופע יוגנטליכע צום רייניקן די קלאָזעטן ביי די פויערן... די אַרבייט האָט מען געדארפט מאכן מיט די הענט. דאס ערשטע פלאָץ איז געווען ביים גלח. דוד שפירא, וואָס האָט געפרובירט זיך קעגנשטעלן, ווערט אַריינגעווארפן אין גרוב און מערדערליך געשלאָגן. דערניד־ריקט, צובראָכן פון אַזא אַרבייט ווערן זיי אין אוונט באפרייט.

די יידן אין געטא

פיל רייכע יידן, געוועזן טיכטיקע אַרבייטער, זענען אויסן דעם געטאָ. אָבער די מערהייט ווערן אַרײַנגעשטופט אין געטאָ, אַרומגעצוימט מיט שטעכל דראָט. בעוואכט דורך יידיש־אוקראיניש ווייסרוסיש מילין. עס הויבט זיך אָן די סיסטע־מאטישע אויסשעפונג פון ביסל יידן. מען טאָר ניט שלאָפן ביי פארמאכטע טירן. די אָנפיר־גרופּע מיט דער פאָליציי האָבן אַ לייכטער לעבן, ווידער די איבריקע גייען לאנגזאם צו גרונט. פאר ניט אויספילן געוועלטיגע דיסציפלינירטע ליך צושלאָגן. עס באווייזן זיך קראנקע פון הונגער, טיפוס און אַנדערע קריינק. דעם רבינס הויז וואָס זאָל הייסן „שפיטאל" ווערט פול פון קראַנקע וואָס ענדיקן דאָרט פון שמוץ, הונגער און מאנגל אין פלעגע.

דער ערשטער קרבן: הערשל יוז איז געווען אין דרויסן מיט זיין קליינעם זון באמיענדיק באקומען שפייז פארן קינד. אַ דייטש האָט אים באגעגנט און געשאָסן אויפן אָרט. אין דער זעלבער צייט ווערן געשאָסן א. שפירא, פייגע גאָרדאָן און מ. ראבוי, ערשטע קרבנות פאר דער הויפט שחיטה. אַ שרעק פאלט אָן אויף די אַזוי צוזאָגן „לעבעדיקע". מען הערט אז אין אַנדערע שטעט קומען פאר אַקציעס, אָבער מען האָפט, אַז אפשר וועט בערעזנע זיך אַרויסרייסן פון די אַקציעס. מען טרייבט די יוגנט קיין קאסטאָפּאל אויף צוואנגס־ארבייט, און אויך אַ טייל צום באגראָבן די ראָוונער הרוגים. זיי ברייגען די טרויעריקע נייעס פון דאָרט, די אַטמאָספער ווערט אַ געדריקטע און יעדער פרעגט זיך: און וואָס ווייטער? וואָס טון? די משפחה קופערשטיין פרובירט אַנטלויפן פון בערעזנע, אָבער נעבן זירנע כאפט מען זיי, מען באראיבט און פארגעוואלדיקט און דאן אָפּגעהאקט מערדעריש די קעפ. דער פאל האָט אָפּגעשלאגן דעם מוט און אַזוי ווי עס איז ניט געווען דער מענטש צו אַרגאניזירן אַן אַלגעמיינע רעזונגס־אַקציע אין מאסן, איז יעדער גע־בליבן אויפן פלאץ ווארטנדיק אויפן טרויעריקן סוף און אפשר אויף אַ נס... אָט ברייגט מען פון די דערפער אייגצעלנע יידן אין געטאָ. מען דערווייסט זיך דאָך וועגן דעם אָז דער אויסראָטונגס־טאָג דערנענטערט זיך. אייניקע גרייטן סעקרעטנע בינקערס און אַ קליינע טייל הויבט אָן אנטלויפן אין די וועלדער אין דער אַרום־געגנט. און דער טרויריקער טאג איז אָנגעקומען. י״ב אלול פארטרייבט מען אַלע יידן אויפן בית הקברות, מען שלאָגט זיי מערדערליך, מען נעמט אַרונטער אַלע קליידער אין מען טויטעט מערדערליך אויס די גרעסטע טייל. אַ צווייטן טייל ענדיקט מען צומאָרגנס. ברכה שמוקלער ראטעוועט זיך אויף אַ גליקליכן אופן שוין פונם גרוב (דערציילט באזונדער). די געסטאפּאָ פירט אָן מיט דער אָקציע, צווישן זיי איין פרוי. די אוקראיניש באפעלקערונג קוקט צו אין אַ זייט קאלט־בלוטיק צום שוידערליכן מאסן מאָרד. די ציין־דאָקטאָרין רעזניק ווערט באפרייט דורך דער אוקראיניש מילין און וואָס זי דערציילט: זיצנדיק מיט אַלעמען קומט אַן אוקראינער צו איר און זאָגט איר: ראָטעווע זיך! אַלע אַנדערע לאָזן איר דורך און מאכן זיך ניט זעענדיק. דאן לויפט זי צו אירע גויאישע פרײַנט אין שפיטאל. זיי זענען ערשטוינט זי זען לעבעדיק און מיינען, אַז די דייטש געסטאפּאָ

האָט זי אַרויסגעלאָזט און נעמען זי פריינטליך אויף, אָבער נאכער ווילן זיי פון איר פטור ווערן. דאָקטאָר פיוואנסקי לייגט איר פאָר מאכן אַן איינשפּריץ ווי ער האָט געמאכט דעם יידישן דאָקטאָר. אין דעם מאָמענט קומט נאָך אַ גוי, טוויר און זאָגט, ער נעמט איר אין וויטקאוויץ צו זיך. ער טוט איר אָן ווי אַ גויע און בריינגט איר אין דאָרף. פון דאָרט ווערט זי אַריינגעצויגן אין דער פּאַרטיזאנקע. די אוק־ראינער האָבן זיך נאָך דעם מאסן מאָרד געוואָרפן אויפן יידיש האָב און גוטס און געפּינענדיק אַ ביסל גערעטעוועטע יידן, מאָרדן זיי זיי אויס. אַ טייל פון די גערעטעוועטע לאָזן זיך אין וואלד און אין אַ צייט אַרום טרעפן זיי די פּאַרטיזאנער און לאָנגזאָם, לאָנגזאָם קלייבן זיך אַלע גערעטעוועטע בערעזנער און פון אַנדערע שטעטלעך פון דער געגנט אַרום די פּאַרטיזאנער. אָט אַזוי האָט זיך געענדיקט דער קאפּיטל בערעזנע און אירע יידן. ערע דעם אנדיינקן זייערן. צו שאנד און שפּאָט די דייטשע און אוקראינישע רוצחים אויף דורי דורות.

זכרונות פון א. סלעפּוי

אַיך געדיינק וועו איך בין צום ערשטן מאָל אין חדר געווען ביי רב משה מארימס. געצאָלט האָבן מיר שכר לימוד פאר אַ גאנצן זמן, ביז פּסח, מיט תבואה.

דער רבי איז געווען אַ קליין יידל מיט אַ שיטער בערדל, האָט גערעט שנעל און געהאט אַ געוואוינהייט זאָגן יעדעס מאל „זאָג זשע" און צוגעבן אַ שטופּ אין זייט אפילו דעם תלמיד וואָס האָט גאנץ גוט געזאָגט עברי. דאן בין איך אַריבער צו רבי משה יוסל'ס, דאָרט האָט מען שוין אויך געלערנט אַ שטיקל חומש (אַזאַ מין חדר איז אויך געווען ביי רב יענקל עטעלעס). דער רבי האָט געהאַט ביי זיך אַ קאנטשיק (כמעט אַלע מלמדים אין יענער צייט האָבן געהאלטן אַ קאַנטשיק), אוּן ווער עס האָט זיך פּאַרשולדיקט אין עפּעס, האָט באקומען מיטן קאנטשיק. אַ חוץ דעם לערנען האָב איך ליב געהאט זיך צוקוקן אין דער בוכבינדערייַ נעבן חדר גאנצע שטונדן. מיין ווייטערער שריט איז געווען ביי קלמן דעם מלמד. ער איז געווען זייער שטרענג צו די תלמידים. דאָרטן זענען געווען פון צען יעריקע ביז בחורים־חתנים. דאָרטן איז געווען אַ לערער פון עברית, לעצטנס דוד גלעזער. אַ העכערער סאָרט חדר איז געווען ביי רב מאיר איצעלעס. דאָרטן האָבן געלערנט פיל תלמידים פון די אַרומיקע דערפער, וואָס האָבן דאָרטן געגעסן און אויך גע־שלאָפן. איך געדיינק די „מלחמות" מיט שטיינער צווישן אונזערע חברה מיט דעם חדר פון דער נייער תלמיד תורה, אויפן טשעמערנא. עס זענען געווען נאָך אין בערעזנע רב הערשיל ברב לייבישקעס אַ גמרא מלמד און רבי משה מרדכי, דער גרעסטער גמרא מלמד, אַ גרויסער לערנער און מתנגד. איך האָב נאָך געלערנט עברית ביי בירל פאָמעראניעץ און ביים ווילנער לערער פיינזילבער. כ'געדיינק דאָן די צייט פון דער פּוילישער שולע, די דערמאָרדונג פון דירעקטאָר וואָלף, וואָס האָט אויפגעקאָכט און אויפגערודערט דאס שטעטל. די פּראָרדנונג לערנען אום שבת אוּן קיין פּראָטעסט האָט ניט געהאָלפן. אָט זענען די שול־יאָרן אַריבער און ס'הויבן זיך אָן אַרבייטס־צייט.

אָט איז קאסרילעווקע גאס פון לויטער שניידער און שוסטער און פיל קינדער אין די גאסן. די גאס איז אָפּגעברענט געוואָרן אין אַ צייט אַרום און באלד האָט מען טאקע אויסגעבויעט נייע הייזער, שענערע און ריינערע.

1939 איז אָנגעקומען! אָט מאָרשירט די יידישע יוגנט אין מיליטער און איך באגלייט זיי און מוטערס וויינען ביטער נאָך די קינדער, וואָס גייען אין שלאכט: וועלן מיר זיך נאָך וועו עס איז זעהן?! די דייטשן באָמבארדירן בערעזנע דעם צווייטן טאָג ראש השנה! די שטאָט ברענט! אָט קומען די רוסן און מען שיקט פיל אוקראינער און פּאָליאקן און צווישן זיי צווי יידן נאך סיביר... אייניקע יוגנדליכע וואנדערן טיף אין רוסלאנד אויף אַרבייט. נאָר דאן האָט מען געוואוסט פון אַ היים אַ יידישע וואַרימע היים. אָבער אָט רוקן זיך אָן די כמארעס. היטלער באפאלט רוסלאנד און מאכט אַ סוף צו דער יידישער היים, צו דער יידישער בערעזנע, צו דעם פרייליכן יידישן לעבן און אַלע שפורן פארווישט. ס'זענען געבליבן דריי פאר־צומ'טע גרובער וואו די בערעזנער יידן האָבן געפונען זייער אייביקע רוה, די גרובער זאָגן עדות פון מערדערישן היטלר דייטשלאנד, די גרובער זענען אַ שאָנד־פלעק פאר די רוצחים, איבער פיר טויזנט נפשות זענען טיף באהאלטן און שרייען נקמה! נקמה! נקמה!

פון דא און דארט

דער אוקראינער צערניק האָט מכבד געווען אַזארובן מיט יענע קלעפ... אַז די רוסן זענען אַריין צוריק קיין בערעזנע, האָט אים די נ.ק.וו.ד. באאַלט מיט איר שטראף — טויט שטראף.

יהושע זוסמאן איז געהרגעט געוואָרן דורך די אוקראינער באלד מיט דעם דייטשן אַריינקום אין בערעזנע, זעט אויס כדי פארמיידן די אָרגאניזירונג פון בערעזנער יידנטום. די פויערן האָבן מורא געהאט פאר זוסמאנען פאר זיין כוח און מוט.

צו צוואנגס־ארבייט האָט דער יידנראט אַממערסטן געשיקט די אַרימע... די רייכע האָבן געגעבן כופר דעם יידנראט. אַזוי האָט מען געבראכט פינף הונדערט יידן נאך מאקווין אויף אַרבייט אין פאבריק. דער אוקראינער פאכראדילא, וואָס האָט כמעט אַלע יידן פון בערעזנע געקענט, האָט געפרעגט: און וואו איז דער אור דער, אַזוי האָט ער אויסגערעכנט פיל רייכע זינדלעך פון די בערעזנער און אַ זאָג געטון: ביי די רוסן האָבן זיי ניט געאַרבייט, ביי די פּאָליאקן ניט, איצט וועלן זיי קומען צו מיר און ארבייטן. איר וועט גיין זיך אויסרוהען. שיקט מיר כאמוטן א.א.וו.

ישעיה בעבצוק, אַ יידישער פּאָליציאַנט, איז געלונגן אַנטלויפן אין וואלד. אָבער די רויטע אַרמיי האָט אים דערווישט און געטויט.

צוזאמען מיט ישעיה בעבצוק האָט איסר גאנדעלמאן געשלעפט אויף אַרבייט פאליק בערמאן מיט זיין פרוי. זיי האָבן אויך באקומען געשלאָגן דורך די צווי יידישע פּאָליציאַנטן.

צווי הונדערט יידן האָט מען פארשיקט נאך קאסטאָפאָל אויף אַרבייט מיט דער באגלייטונג פון דער יידישער פאָליציי. (דאָס גיין נאך קאסטאָפאָל האָט געהייסן גלייך צו דער שחיטה.)

מאיר קיילער האָט געשלאָגן ליובא סאפאז'ניק אויף אַן אמת. זי האָט געוואָלט אי־בערגעבן אַ האַלב לעבל ברויט איר פאטער ניסן סאפאז'ניק ז"ל און איר ברודער, וועלן מען האָט זיי געשיקט אויף אַרבייט.

אין זירנע האָבן די יידן געאַרבייט ביי טאָרף. דאָס איז אַ קאטערז'נע אַרבייט. יאָכע ביגיל (היינט שטרום) איז קראנק געוואָרן און האָט געהאט ביז פערציק גראד פיבער. מען האָט פארלאנגט אָבער, זי זאָל אַרויס צו דער אַרבייט. די יידישע פאָליציי לויטן באפעל פון מאיר קיילער זענען געקומען און מען האָט זי געשלעפט צו דער אַרבייט. ליובע סאפאז'ניקס ערשטער מאן, וואָס האָט געאַרבייט אַלס אינ־זענער און האָט געהאט אַ השפעה אויפן דייטשן קאָמאנדאנט, האָט אַרויסבאקומען אַ פריי צעטל פאַר איר.

פיל משפחות האָבן געפילט אַז די שחיטה איז נאָנט און מען האָט זיך געמאכט באהעלטענישן וואו נאָר מעגליך און איינע פון אַזעלכע באהעלטענישן איז געווען ביי גלעזערן אין הויז. דאָרט האָבן זיך אויסבאהאלטן סאפאז'ניקס משפחה, קלמן האנדעלמאן און אַנדערע.

זאב פישמאן דערציילט: גייענדיק קיין מאקווין האָט ער באגעגנט די בילינ־קעס. אין דאָרף האָט זי באגעגנט אַן אוקראינער, אַ פאָליציאנט, פארפירט אין אַ זייט די מיידעלעך, געשאָסן איינע פון זיי אויף טויט און געהייסן די שוועסטער זי באגראָבן. הי"ד.

די אקעגן אנדערע...

די דייטשן האָט זיך פארוואָלט וויין, די יידישע פאָליציי האָט דערשמעקט, אַז ביי ביילע מונס איז דאָ וויין. די פאָליציי איז געגאנגען פאָדערן דעם וויין פאר די דייטשן.

פעדיע ליאכאָוויטש, גמינע סעקרעטאר, האָט איבערגעשיקט אין וואלד קליידונג פאר די יידישע פארטיזאנער אין וואלד.

מאיר קיילער, דער יידישער פאָליציי קאָמאנדאנט, איז געפאלן דורך די פאר־טיזאנער. אנאניע וועראכאוו האָט איבערגעגעבן קיילערן צו די פארטיזאנער, אַלס נקמה וואָס זיין פרוי האָט באקומען געשלאָגן דורך קיילערן.

יחיאל שוחט האָט געהיט גערטנער. האָט ניט איימאָל מיטגעבראכט גרינסן און געגעבן די הונגערנדע.

דער יודנראָט האָט רעקווירירט ביי ניסיע סאפאז'ניקן דעם פוטער, פארקויפט און פאר דעם געלט געמאכט הוליאנקעס (אַלטע סאפאז'ניק).

ד"ר פיוואנסקי האָט מיטגעארבייט מיט די דייטשן, כאָטש ער איז רייך געוואָרן פון יידישע פאציענטן.

שלום קיילער איז קראנק געוואָרן אויף טיפוס. אין וואלד, אין קעלט, הונגער און פשוט נאקעט, איז ער אַזוי אָפגעשוואכט געוואָרן, אַז די חברים האָבן געמיינט, אז ער גוססט.

זעקס וואָכן זענען די ברודער שפּין געזעסן אין אַ קעלער, אויסבאהאלטנדיק זיך פון דייטשע הענט ווי אויך אוקראיניש מיטאַרבייטער.

אין 1942 איז אַראָפגעקומען אַ רוסישער אַעראָפּלאן נעמען די קינדער אין טיף ריסלאנד. איין אַעראָפּלאן איז ארונטערגעפאלן און די רוסן האָבן אים פארברענט. דער צווייטער איז גלענצנד אַרונטער און מיטגענומען אַלע יידישע קינדער פון וואלד.

קיילע בייזמאן איז אַ טאָג פאר דער שחיטה אנטלאָפן קיין מילישקה נעבן מאלינסק. אין פאָליציי האָט געאַרבייט אַ יידישע מיידל, האָט זי זיך דערוואוסט, אַז מען וועט צוריק בריינגן פון מאלינסק אַלע יידן אין שטעטל, האָט זי אַלעמען דערציילט און די מענטשן זענען זיך צולאָפן אין וואלד. זעקס וואָכן זענען זיי געלעגן אויפן דאך און מען האָט זיי ניט אויסגעגעבן.

אין פּארטיזאנקע זענען געווען צווישן אַנדערע שלום קיילער, סענדער שפּין, די סאפאזניקעס, יוסף גאלוב. דער לעצטער האָט באאַרגט אַלעמען מיט קליידונג, אַנטוערכן א.א.וו., געפאלן ווי אַ העלד אין קאמף מיט די יידן מערדער. פייוול שרייבער, אנאניע וויערכאָוו, אליהו און שמעון שפּין.

סענדער שפּין האָט געענטפערט אין אַ קלייניע. די דייטשן זענען געגאנגען אויף ראזוועטקע. סענדער האָט זיך געשטעלט אין אַ ווינקל פון דער קליניע און אַנגעהויבן שיסן. פיר אוקראינער אין דייטשע אונפאָרמען זענען געפאלן טויט. די דייטשן זענען זיך צולאָפן און סענדער האָט זיך אַרויסגערוקט שטילערהייט אין וואלד.

דער דייטש ראָזענבערג איז ניט געווען קיין שלעכטער, אָבער דער צווייטער דייטש קלענס איז געווען אַ רוצח. ער האָט געשאָסן צבי ראבויס טאָכטער אַ צייט פאר דער שחיטה.

פויערן האָבן געכאפט לאה קופרשטין מיט אירע צוויי טעכטער און אָפּגעשניטן די קעפ.

ד"ר ג. ב.

אריה קופליק דערציילט

אַ דריטל פון בערעזנער הייזער זענען חרוב געוואָרן, וועו דריי דייטשע באָמבעס זענען געפאלן אויף בערעזנע. די פאניקע איז געווען גרויס. וועד עס האָט געקענט האָט אָנגעהויבן אָפּשיקן די קינדער אויף אַ „זיכערן" פלאץ. ער און זיין שוועסטערל זענען אָפּגעפאָרן אין אַ דאָרף צו זייער זיידן. דער קריג אויף בערעזנע צווישן די דייטשן און רוסן האָט רואינירט כמעט גאנץ בערעזנע. באלד ביי דעם אַריינגאנג פון די דייטשן האָבן זיי גלייך געגומען אַ פאָר הונדערט בערעזנער יידן און זיי אַריינגעשטופט אין אַ קעלער מיטן בעשולד, אַז זיי האָבן געוועד און זענען קאָמוניסטן. צווישן זיי איז געווען אויך דער שטאט ראבינער רב אהרון בראזא. מען

האָט זיי באפרייט נאכדעם ווי מען האָט אַריינגעטראָגן אַ גרויסע סומע געלט פארן דייטש...

געווען הונגער אין בערעזנע. ער אַלס קליין יינגל האָט געפירט עסן פון דאַרף פאר דער פאמיליע. געדיינקט וויניק איבערן יודן־ראט. דערציילט, אַז ער האָט געארבייט מיט נאָך אַנדערע און דער דייטש האָט געוואָרפן שטיינער אויף זיי אום זיי זאָלן אַרבייטן שטארקער און שנעלער. זיי פלעגן לויפן מיט שווערע געוויכט אויף זיך. איינמאָל האָט ער זיי אַריינגענומען אין אַ הויז און זיי געהייסן זינגן, ווען ניט, וועט ער זיי טויטן. איינער האָט דאן געמאכט אַן אל מלא רחמים, האָט ער זיי צורה געלאָזט. ער דערציילט אויך אַז די יידישע פּאָליציי האָט באגלייט די יידן צו דער אַרבייט כדי זיי זאָלן ניט קענען אַנטלויפן אין די וועלדער... וועגן דער אַקציע האָט מען אין בערעזנע זיך געריכט דאן וען די פויערן זענען געקומען אַפּנעמען זייערע זאכן פארטיקע אַדער ניט ביי די יידישע בעלי מלאכות. געווארט האָט מען שוין פון פריער אַז די דייטשן טויטן אַלע יידן, וויל די ראָוונער יידן האָבן שוין געליטן פון דייטשער האנט. דאָך האָט מען נאָך געהאָפט, אפשר וועט בערעזנע איבערבלייבן, וויל מען האָט געהערט, אַז די רויטע אַרמיי האָט גרויסע נצחונות. דריי הונדערט יידן האָבן גאָרבייט אין קאסטאָפּאָל. ער האָט געוואָלט אַנטלויפן מיטן ברודער שמואל אין דאַרף, נאָר דער ברודער האָט אים אָפּגעהאלטן דערפון. די נאכט איז ער ניט געשלאָפן. אַרום צוויי באנאכט האָט מען אַרומגערינגלט דעם געטא. ער האָט זיך באהאלטן אונטערן בעט. דער אוקראינער וואָס האָט געוווּסט, האָט אים געפונען, אַרויסגעשלעפּט און גוט געשלאָגן. מען האָט זיי אויס־געשטעלט אין פירן אין אַ שורה. ער האָט אָנגענומען זיין ברודער ביי דער האנט און אים גוט געהאלטן. געזאָגט אַז וען מען וועט שיסן, זאָלן זיי זיך צוועקלייגן אין מאכן ווי טויט. אַ מאלינסקער יידּ האָט אָנגעהויבן שרייען הורא, און מען האָט אָנגעהויבן לויפן. אייניקע יידן האָבן פאָרגעשלאָגן אָנפאלן אויף די פאָר דייטשן און זיי טויטן, וויל נאָר זיי האָבן געהאט געווער און די אוקראינער האָבן נאָר געהאט שטעקנס, אָבער ליידער האָבן אנדערע ניט מסכים געווען און זיך געלאָזט פירן צו דער עקידה אַן אַ וויderשטאנד. מען האָט דערווייל אָנגעהויבן שיסן און ער האָט פארלוירן דעם ברודער. אַ טייל איז געלונגען צו לויפן ביי דער באן ליניע און די דייטשן זענען געלאָפן מיט וואגאנעטקעס ביזן וואלד און אין וואלד אַריין. זיי האָבן זיך פלוצלינג געפונען פונפצן יידן, ער דער אינציקער פון בערעזנע. דאָס בינדל האָט זיך צוטיילט און ער מיט נאָך צוויי יידן זענען געגאנגען אין דער ריכטונג פון שטאָט. די דייטשן האָבן זיי דערשמעקט און געשאָסן אויף זיי. ער איז אַריינגעשפרונגען אין אַן אָזערע און דורכגעגאנגען אויף דער צווייטער זייט און אין וואלד. דאָרטן האָבן אים באגענט צוויי פויערטעס. זיי האָבן אים געגעבן עסן און געוויזן די וועג נאָך בערעזנע. אויפן וועג האָט אים אַ פויער דערקענט, אַז ער איז אַ ייד און געהייסן אַראָפּנעמען די געלע לאָטע, אָנדערש וועט מען אים טויטן. אויפן וועג ווידער האָט ער געהערט אַז אין בערעזנע קומט נאָך אַלץ פאָר די אַקציע, איז ער געגאנגען אין דער ריכטונג פון יאבלאָניע. דאָרט האָט ער באגענט טייטל־

בוימס איידעם, איבערגענעכטיקט ביי אַ פויער און זיך דאן פונאנדערגעגאנגען. ער האָט זיך דערשלאָגן צו אַ באַקאַנטן דייטש, וואָס איז געווען פארהייראט מיט אַ פוילישע און זייערס אַ באַקאַנטער. דאָרט האָט ער זיך דערוואוסט אַז זיינע אַ קרובה לעבט. פון דאן אָן געבלאָנדזשעט פון אָרט צו אָרט ביז ער האָט זיך דערשלאָגן נאך ישראל.

אזארוב זאגט עדות וועגן זיך און וועגן דער פאליציי

אזארוב איז געווען אַ געוויסע צייט אין יודן־ראט אַלס באאמטער און אין דער פאליציי. דערציילט:

געווען ביי די רוסן אַלס באַאַמטער מיט ספעציעלע אויפגאַבן, וועו די דייטשן זענען אַריין אין בערעזנע, האָבן זיי צוזאמענגענומען אייניקע פון די וואָס האָבן געאַרבייט באַ די רוסן, ער און דוד שוחט און אויך... רבי אהרן באראז, באשולדיקט אין באַלשעוויזם. זייענדיק ביים עלצטן אויף אויספאָרשונג, איז אויך קרעמעניצקי געווען דערביי און ער האָט איבערזעצט פארקערט. האָט דאן אזארוב געבעטן אַליין רעידן מיט אַ צובראַכענעם דייטש, האָט מען אים דאַן פאַרגעוואָרפן, אַז זיין זון איז געווען אַ קאָמסאָמאָליעץ... און איז אַנטלאָפן פון שטאָט. אָבער אזארוב האָט אָפגעלייקנט און געזאָגט, אַז זיין זון איז אין שטאָט. מיט אַן אמת זענען זיי יא אנטלאָפן, אָבער געמוזט זיך צוריקקערן, ווייל די דייטשן זענען געווען אויפן וועג קיין בערעזנע. רומיאק האָט זיי פיל געהאָלפן און נאָך אַנדערע יידן. ער האָט זיי געגעבן פערד און וואגן צום אַנטלויפן. זיין זון איז אין אַ צייט אַרום צוריקגענומען געוואָרן אויף אַן אויספאָרשונג. אַזארוב האָט באקומען געשלאָגן יעדעס מאָל ביי דער אויס־פאָרשונג, מען האָט אים באשולדיקט, אַז ער האָט ברידער אין רוסלאנד און ער האָט געטענהט, אַז ער האָט בכלל ניט קיין ברודער.

ער דערציילט אויך וועגן דאס שלעפן די יידן אין קעלער, דאָס ווייטען פון גילבערגן, דער שוואכסטער אין כאראקטער. נאכדעם ווי מען האָט גילבערגן אַרויס־געלאָזט, זעט אויס מען האָט אים אונטער פארשיידענע צוזאגן פאַרגעלייגט שאָפן דעם יודן־ראט... און כך הוה, דער יודן־ראט האָט זיך געגרינדעט און יואל גילבערג איז געוואָרן דער הויפט. נאכדעם צוקאָפטירט שמחלה שפירא, פיניע כאווערס (בנימין סופר אייניקל), מיכעלע חאמוט, די צוויי הארמידערס און נאָך אייניקע (די נעמען געדיינקט ער ניט!). מיט דער הילף פון רומיאקן איז ער און נאָך 42 יידן אַריבער אין רודע לעצניצע אַרבייטן, וואו זייער לאגע איז געווען רעלאטיוו אַ בעסערע.

די געטאָ איז געשאפן: די יידן אין בערעזנע ווערן דורכן יודן־ראט געטיילט אין דריי קאטעגאָריעס: בעלי מלאכות אויסערן געטאָ. די רייכע, פון וועלכע דער יודן־ראט קען אויסציען אַביסל געלט — אויסער געטאָ. אָבער די מערהייט יידן, אַרימע האָט מען אַריינגעפאקעוועט אין אַ ווינקל מיט שטעכל דראָטן. גרודעס הויז איז געוואָרן דער גענעראל־שטאב פון יודן־ראט און נעבן זיי די יידישע פאַליציי.

אין אַ צייט אַרום איז דער יודן־ראט אַרויס אין אַ באזונדער פּלאץ און די פּאָליציי מיט מאיר קיילער אַלס קאַמאנדאנט, זענען געבליבן דאָרטן. די טענה, אַז מען האָט געצאָלט גלעט פּאר ווערן אַ פּאָליציאַנט, איז אַן אויסגעטראַכטע, ווייל אין דער פּאָליציי זענען געווען עטליכע אָרימע פינצטערע טיפן ווי אברהם סופר (אברהם דער גראָף, פון אַלעמען באצייכנט אַלס מערדער), הערצל משה מארימס, הערצל שרייַבער, ישעיהו בעבצוק און קיין רייכע אינגלעך זענען אין דער פּאָליציי ניט געווען, און וואָס אנבעלאַנגט מאיר קיילער, זאָגן אַלע עדות, אַז ער איז פשוט געווען א שוטה, ליב געהאט בענדלעך (נאָר פון צייט וואָס ער איז געווען אין ביהר). דער אמת איז, אַז זייער ווייניק האָבן זיך אָפּגערופן צו גיין אין דער פּאָליציי כדי אויס־פירן באפעלן פון הערן פאלק, באפעלן וואָס זענען צומאָל געווען פשוטע רויבעריי, שלאגן אייגענע ברודער געפיינקטע, היטן אַרבייטער און זיי אַזוי אַרום שטערן אַנטלויפן אין וואלד, טרייבן צו דער קאטאָרזשנע אַרבייט און צום אומקום... ווייל קיין פארטרעטער איז ניט געווען, און די אַרבייטער זענען גלייך געווען אין די הענט פון אוקראינער, וואָס האָבן זיי אַרויסגעצויגן די נשמה און זעלטן ווער עס איז צוריק געקומען פון אַזאַ אַרבייט. אפילו דער שטארקסטער האָט ביי זיך ניט אויסגעהאלטן. ער איז קראנק געוואָרן ביי דער אַרבייט און נאכדעם ווי ער איז געקומען צו זיך אין שפיטאל, איז ער אַריין אַרבייטן ביים יודן־ראט, אָבער מען האָט אים שנעל משלח געווען (זעט אויס, האָט ער געזען צו פיל). אזארוב זאָגט, אַז דער יודן־ראט האָט ניט אָפּגעגעבן די פאַרציעס ברויט אפילו וואָס די דייטשן האָבן אויסגעטיילט — ווי געזאָגט הונגער ראציאָנען. זיי האָבן פארקויפט דאס ברויט. מען האָט געפירט דאס ברויט קיין קאסטאָפאָל אַזוי צו זאָגן פאר ארבייטער, אָבער מען האָט עס פארקויפט און אַזוי האָבן די יודן־ראט מענטשן געפרעסן און געזויפן צוזאמען מיט זייערע פאמיליעס און אַרומיקע, בעת די בערעזנער אָרימע יידן האָבן געהונגערט און געווארט אויף דער גאולה און אפילו אויפן טויט...

אברהם דער גראָף האָט געשלאָגן בענציע די קאָפּ, ווייל ער האָט ניט געוואָלט גיין צו דער אַרבייט פאר אַנדערע. דער יודן־ראט האָט זיך פארוואנדלט אין חאפונעס, חאפן מענטשן צו דער אַרבייט. מאיר קיילער מיט אברהם דעם גראָף וואָלטן אים געשלאָגן צום טויט, נאָר שקאליוק, וואָס איז דאן געווען קיילערס הילפער, האָט אים פשוט אַרויסגעשלעפט פון זייערע הענט. אַזארוב דערציילט, אַז ער האָט מיט רומיאקס הילף זיך אַרויסגעכאפט פון געטאָ און געאַרבייט אין וואלד. זיין זון האָט געאַרבייט אין קאסטאָפאָל. ער האָט זיך געבעטן ביי קיילערן אים דערלויבן גיין באזוכן זיין זון, אָבער ער האָט אים בשום אופן ניט דערלויבט. איינער פון די געהילפס־פאָליציי האָט אים געבאָרגט זיין פאָליציי־צייכן און ער האָט געקענט גיין זעהן זיין זון. לויט ווי ער זאָגט, איז בעבצוק ניט געווען שלעכט צו די מענטשן, אַנדערע ווידער זאָגן פארקערט. אַזארוב ענטפערט אויף דער באשולדיקונג אַז די יידישע פאָליציי איז צומאָל געגאנגען רויבן פשוט, און צומאָל מיט אוקראינער, וועלכע זענען געשטאנען אין דרויסן און געווארט אין דרויסן אויף זייערע שותפים. זאָגט אזארוב: מיר האָבן געמוזט אויספילן די באפעלן פון יודן־ראט. אַזוי אַז

תמיד איז מען געגאנגען כלומרשט פארן דייטש אויפנעמען זאכן (בסך הכל זענען געווען צוויי דייטשן — עלצטע...). ער באשטעטיקט אָבער גאנץ קלאר, אַז די מענטשן פון יודן־ראט האָבן געהולייעט אויף וויין און עופות און וויי געזאָגט, מען לעבט איינמאָל, און זייער געדאנק איז געווען אַז במילא וועט מען אַלעמען טויטן און זיי וועלן אפשר בלייבן לעבן, און ווער וועט עדות זאָגן?

פון אונזער זייט ווילן מיר אונטערשטרייכן, אַז אזארוב איז געווג צוריקגעקומען אין דער אלטן וועגן די וואָס זענען געבליבן לעבן, צום ביישפיל וועגן הערצל שרייבער און איסער גאנדעלמאן איז ער זייער אָפגעהיט. דאָס זעלבע איז מיט דויד רעכט וועלכער לייקנט אָפ פון זיך אַלעס און באשולדיקט ביט קיינעם. אזארוב דאקעגן באשולדיקט די אַלע, וואָס האָבן געפונען דעם טויט נאָך אין רוסלאנד דורך קרייניק, אָדער פון די פארטיזאנער און איצט ריידן אַלע אָפן וועגן פיניע כאוועדס, ווייל ער לעבט ניט מער. די בערעזנער אין דעם פאַל האלטן זיך אָפ פון דערציילן מיט דער טענה: איי, עס איז שוין פאריבער, די טויטע וועלן ניט לעבעדיק ווערן. אַזוי גע־פינט זיך אין חיפה אייגער, וואָס איז געווען אין דער פאַליציי, וואָס האָט צוגע־נומען פיל זאכן ביי פאמיליע צערנאטע און ניט צוריקגעגעבן עד היום. זאָלן זיי זייערע מעשים נאָכיאָגן זייער געוויסן (אויב זיי האָבן נאָך פון דעם עטוואָס), זייער גאנץ לעבן. (וואָרט אין וואָרט עדות זאָגן דורך אזארוב)

וואווע שניידער דערציילט

אין 38/39טן יאָר האָט ער געדינט אין לאָדז. אז די דייטשן זענען אַריין אין פיילן, האָט מען אָנגעהויבן כאפן יידן אין די גאסן. אויך וואווען האָט מען געכאפט און אָפגעפירט אין אַ לאָגער אין צענסטאָכאָוו. געכאפט האָט מען אים אַ 6 ק״מ פון וואַרשע. מען האָט אים אַריינגעזעצט אין אַ קעלער. געמאטערט און געפיניקט, נאכער אָנגעגאָסן וואסער. פיל זענען דערטרונקען געוואָרן. אָביסל האָבן זיך גע־ראַטעוועט, די האָט מען אָפגעפירט אין שלאָנסק. דאָרטן האָבן די יידן געאַרבייט. וואווע האָט געפירט וואסער פאר די מענטשן מיט פערד און וואגן. צוערשט איז מיטגעפאָרן אַ דייטש, נאכער האָט ער אַליין געפירט די וואסער. וויסנדיק אז די דייטשן טויטן אויס די יידן און שיסן זיי אָן אַ וואָס און אָן אַ וועג, האָט ער באשלאָסן אָנטלויפן און זיך לאָזן אין וועג צו בערעזנע צו, צו זייגע עלטערן. אין דריי טעג אָרום האָט ער אָפגעלאָזט פערד און וואגן און אָנטלאָפן אין וואלד. אין זעלבן טאָג זענען אָנטלאָפן נאָך זעקס יידן, אָבער ער האָט זיך מיט זיי ניט געטראָפן. נאָר איז אַ צייט לאנג אָרום. אין די טעג איז ער געווען אין די פעלדער, און אין אָוונט האָט ער זיך געענטערט צו דער באן ליניע און וועט די באָן האָט אָנגעהויבן גיין, פלעג ער זיך אַרויפכאפן אויפן דאך און אַזוי געפאָרן קילאָמעטערווייז. איינמאָל איז ער געווען אין וואגאָן, וועט אַ דייטש איז אַריין זוכן יידן און ער האָט זיך ווי עס איז אַרויסגעכאפט און פון דאן אָן איז ער נאָר געפאָרן אויפן דאך פון דער באָן. ער איז דאן אַלט געווען 17 יאָר. אַזוי איז ער אָנגעקומען צום בוג. נעבן לוצק האָט ער

באמערקט צוויי יידן, שטייען, נעבן זיי אַ דייטש. איין ייד שטייט און זינגט און דער אַנדערער טאַנצט. ער איז אַנטלאָפן אין וואלד, דאָרטן האָט ער זיך געטראָפן מיט די זעקס יידן, וואָס זענען יענעם טאָג אנטלאָפן פון נעבן ווארשע. ביינאכט האָבן זיי זיך געלאָזט שווימען איבערן טייך. די רוסן האָבן געשאָסן אויף זיי, זיי האלטנדיק פאר דייטשן. מען האָט זיי געכאפט און אַריינגעזעצט אין אַ קעלער. זיי האָבן מער ווי אַ טאָג דורכגעמאכט אָן עסן, ביז מען האָט זיי אויסגעפֿאָרשט, האָבן זיי באקומען עסן. מען האָט אים דאן געפירט קיין מאקווין, דאָרט האָט ער דערזען בערל שקאליוק, וועלכער האָט טעלעפֿאָנירט קיין בערעזנע, נאך זיינע עלטערן. ווען די רוסן האָבן אָנגעהויבן אָפּטרעטן פון בערעזנע, איז וואווע געווען אין רוסישן מיליטער ווי אויך זיין ברודער, און פיל אַנדערע בערעזנער יוגנטליכע. דאָרטן איז ער פארוואונדעט געוואָרן ביי דער אַרבייט און אָפּגעלעגן אין סאראַטאָוער שפּיטאל גאנצע אַכט חדשים. אין 1944 איז ער צוריק געווען אין בערעזנע, וואו ער האָט געטראָפן עטליכע בערעזנער יידן. ער איז דאן ווידער געשיקט געוואָרן ווייטער ביז צענסטאָאָוו. אין 1946 איז ער ווידער געווען אין בערעזנע. איצט געפינט ער זיך אין ישראל.

אבלאפאנקע וואַרפט וואַווען און בערל בייזמאן אין ראוונער תפיסה

אין 1944, צוקומענדיק קיין בערעזנע, האָט ער זיך דערוואוסט, אַז די גאנצע פאַמיליע איז צוזאַמען מיט אַלע יידן דערמאָרדעט געוואָרן. ער האָט געזוכט נקמה נעמען פאַר די אומגעקומענע עלטערן און פאַר די ברודער יידן. קיין געלעגנהייטן האָבן ניט געפעלט. אונטער מאקווין האָבן זיי (וואָווע שניידער און בירל בייזמאן) באמערקט דריי באנדעראָוצעס וואָס האָבן אנטייל געגומען אין מאָרדן יידן. אַלע דריי זענען געשאָסן געוואָרן אונטערן שטאָט. אבלאפאנקע, דער גאלאווא, רייז פאַלקאָם איז אינפאָרמירט געוואָרן וועגן דעם. וואָווע האָט אַלץ איבערגעגעבן וועגן זייערע מעשים אין בערעזנע. בירל בייזמאן האָט מען גלייך פריי געלאָזט פון ראָוונער טורמע. אריל גוטניק, וואָווע אַ קרוב, האָט דאן געאַרבייט אין נ.ק.וו.ד., האָט ער זיך דערוואוסט וועגן וואָווע ענין און מיט זיין הילף האָט מען אים באפרייט פון דער אנקלאגע: טויטן אָן אַ משפט...

די נקמה איז אָבער אַ טראָפן אין ים, וואָס די מערדער האָבן אָפּגעטון אין בערעזנע בלויז. וועט נאָך קומען דער טאָג פון משפט און נקמה פאַר די אַלע מערדער?!

שלום קיילער דערציילט

בעת דער איבערשיסונג (פּערעסטרעלקע) צווישן די רוסן און די דייטשן, זענען פיל סנאראדן געפאלן אויף בערעזנע און צירקא 70 פּראָצענט פון בערעזנע איז חרוב געוואָרן. און מערקווירדיק: סך־הכל זענען געווען צוויי יידישע קרבנות. ווי ווייט די באפעלקערונג איז געווען נאָאיוו און ניט געדאכט אָפילו וואָס זיי ער־

וואַרטעט פון די דייטשן, באווייזט דער פאקט: הערשל יוז האָט אין מיטן באַמבאַר־דירן זיך געשטעלט אויפן דאך און געלאָשן די שריפה פון די סנאַריאדן...

צו מאָרגנס זענען די דייטשן אַריין אין שטאָט, אָבער די רוסן האָבן זיי פאַר־טריבן, אָבער ליידער ניט אויף לאַנג. ווייל אין אַ קורצער ווייַלע זענען די רוסן אָפּגעטראָטן און די דייטשן זענען געווארן בעלי בתים פון בערעזנע. נאָר אין זעלבן טאָג האָבן זיך די פויערן פון שטאָט און פון דער אַרומגעגנד מיט דער הסכמה פון די דייטשן אָנגעהויבן טיילן מיטן יידישן גוטס. די דייטשן האָבן צוגעזאָגט, אַז זיי וועלן ניט מאכן קיינע רעפּרעסיעס קעגן אַנדערע מינדערהייטן.

די ערשטע זאך פון די דייטשן איז געווען שיקן יידן אויף אַרבייט. מען האָט אָנגעהויבן בויען אַ צייטווייליקן בריק אויף דעם טייך. מען האָט גענומען מענער און פרויען. מען האָט די מענטשן געשלעפט פון די הייזער. די אוקראַיניש פּאָליציי האָט שוין פון אנפאנג זיך זייער שלעכט אויפגעפירט כלפי די יידן. רעפּרעסיעס איבערהויפט איבער די אויף וועמען זיי האָבן געהאט אַן אויג... מען האָט געשלאָגן, די יידן האָבן אַלע אַרבייטן געטון מיט די הענט. אַן אוקראַיניש געמיינדע האָט זיך געשאפן מיט רימערן אין דער שפּיץ, די אויספּיר מאכט פון די דייטשן. די לאָזונג איז געווען: אַן אוקראַיניש מלוכה אָן יידן... אָלס פאַרשטייער פון די פּאָליאקן איז אַריין פּיוואנסקי, אַ פּוילישער אַרצט, וואָס האָט אַממייסטן געלעבט פון די יידן. אָלע יידן האָבן אָנגעטון די געלע לאַטע און אַ מגן דוד אָלס יודן־צייכן... ס'איז קיינעם ניט איינגעפאלן זוכן וועגן צו אַנטלויפן פון דער אַרומגענגד.

די גטאָ

אָלע יידן מוזן זיך געפינען פון 5—6 אינדערפרי אין מיטן מאַרק! אַזאַ באפעל איז אַרויס אין איין שיינעם טאָג. נאָטירליך אַז אָלע יידן זענען שוין געווען צו דער צייט צו אויפן פלאץ. עס זענען שוין געווען גרייט ליסטעס פון נוצליכע (ס'הייסט בעלי מלאכות), וועלכע מען האָט געשיקט אין די ליפקעס, וועלכע מען האָט דער־לויבט מיטנעמען אָלע זייערע זאכן. אָלע איבעריקע האָט מען אַריינגעשטופט אין געטאָ, וואָס האָט זיך געפונען נעבן די גרודעס. די געטאָ איז געווען אַרומגעריגלט מיט אַ גרויסן פּארקאן פון דראט. מען האָט צוגענומען ביי די יידן אָלע זאכן. די דייטשן האָבן באשטימט אַ יודן ראט, אין וועלכן ס'זענען אַריין צווישן אַנדערע פנחס חאוערס, שמחלה שפירא, יואל גילברג (קיינער לעבט פון זיי ניט מער), מיכל חאמוט.

מאיר קיילער קאמיסאר

מאיר קיילער איז באשטימט געווארן פאר פאָליציי קאָמיסאר (געטויטעט פון די באָלשעוויקעס נאָכן צוריקקער אין בערעזנע) און אייניקע פאָליציאנטן, צווישן זיי: דוד רכט, הרצל שרייבער (איצט אין יפו), יחיאל דער אפטייקער (אָלע זאָגן עדות, אַז ער האָט זיך גוט אויפגעפירט כלפי זיינע ברידער יידן און פיל געטון

לויט זיינע מעגליכקייטן) אזארוב (געפינט זיך איצט אין הדר יוסף), איסר גאנדעל מאן (אין ישראל), אברהם דער גראף.

די יידישע פאָליציי האָט באדארפט צושטעלן יידן אויף אַרבייט. מען האָט אויסגעטיילט פאר יעדן: 100 גראם ברויט מיט א הירזענע סופּע. מ׳ט אַזא הונגער פאַרציע האָט מען געדאפט שוויצן. אַ יאָר צייט האָט זיך געצויגן אַזאַ לעבן, עס זענען געווען פיל קראנקע. עטליכע מענטשן זענען דאָך געווען געשוואָלן פון הונגער (געוויסן אין פראנצויזיש: די הונגער קרייזן, וואָס קומט אַדאַנק מאנגעל אין פראָטעאינען), ווי אויך זענען געווען אַ טייל מענטשן וואָס זענען געוואָרן ממש סקעלעטן! מען האָט געשאָפן אַ יידיש שפיטאָל, אָבער עס איז געווען אַ מאנגעל אין מעדיקאמענטן. ד״ר מושיצקי, אַ יידישער דאָקטאָר, האָט געטון אַלץ צו העלפן די קראנקע (לויט עדות זאָגן פון שלום קיילער; ד״ר מושיצקי געפינט זיך אין פראנקרייך!).

דער יודן־ראָט, וואָס די דייטשן האָבן באשטימט, האָט באקומען אַ קוואנטום פון עסן, וואָס זיי האָבן באדארפט אויסטיילן דער באפעלקערונג. לייַדער האָבן די „באשטימטע", וועלכע האָבן באקומען געווויסע פולמאכטן (אָדער זיך אַליין די פול־מאכטן געמומען) אָנגעהויבן הערשן איבער דער אומגליקליכער באפעלקערונג פון געטא, און האָבן נאטירליך זיך פארטיילט דעם גרעסטן חלק און געלאָזט אַנדערע הונגערן (אַזוי דערציילט אַלטע סאפאזניק, אַז זי האָט געווויינט און זיך געבעטן ביי שמחה שפירא, ער זאָל איר אָפּגעבן איר חלק ברויט. די מוטער אירע איז געלעגן געשוואָלן פון הונגער, אָבער ער האָט איר געגעבן נאָר אַ האַלבן ברויט פאר 5 פערזאָן, כאָטש איר איז געקומען איבער צוויי ברויט אויף איר חלק.) פון צייט צו צייט האָט דער דייטשער קאָמיסאר גינטער באזוכט די שטאָט און באפוילן שיסן יעדן יידן, וואָס די זשענדאַרמעריע וועט באגעגענען אין גאַס. אַזוי איז דערשאָסן געוואָרן אהרל שפירא און הערשיל יוז, וואָס מען האָט דערטאפט אין גאַס. אַזוי האָט זיך געפירט דאָס טרויעריקע לעבן ביז 1942־טן יאָר, וועז די אויסראָטונגס־אַקציע האָט זיך אָנגעריקט.

דער בערעזנער געטאָ האָט אויך צוגעשטעלט אַרבייטס מענטשן פאַרן קאסטאָ־פאָלער לאגער, צווישן וועלכע שלום קיילער איז געווען אויינער פון זיי. דער יודן־ראט האָט פארנארט די יידן אויסערן געטאָ אין געטאָ אַריין און זאָגנדיק, אַז מען וועט טיילן ברויט און אַנדערע פראָדוקטן און נאָכער זיי איבערגעבן אין די הענט פון דער אוקראיניישער פאָליציי און אַזוי אַרום איבערגעשיקט קיין קאסטאָפּאָל. דאָרט האָבן די יידן בייגעוואוינט, ווי מען האָט געבראכט גאנצע וואָגאָנעס מיט ראָוונער יידן, באגלייט פון דער געסטאפּא, וואָס האָט אַרויסגערופן גרויס פאניקע ביי די יידן. אין לאָגער האָט מען זיך דערוואוסט, אַז ס׳זענען דאָ גרייטע גרובנס. בכדי צו בארוהיקן די לאָגער מענטשן, האָט דער געביטס־קאָמיסאר געהייסן פאר־שיטן צוריק די גרובנס.

שלום קיילער איז צוריקגעפאָרן קיין בערעזנע און אויף זיין פּלאַץ איז געפאָרן

זיין ברודער הערשל, נאך קאסטאָפאָל. שוין אויפן דריטן טאג נאכדעם ווי ער איז צוריק געווען אין בערעזנע, איז פאַרגעקומען די אַקציע.

אין בערעזנע האָט מען געוואוסט וועגן דער אויסראָטונגס־אקציע: קרעמע־נעצקי האָט געוואָרנט די קליידעס זיי זאָלן אַנטלויפן. די באפעלקערונג איז געווען ווי פארטויבט און גענזסן אויפן פלאץ, כאָטש פיל וואָלטן זיך געקענט ראטעווען לויפנדיק אין די וועלדער.

שלום קיילער איז אַנטלאָפן נאך האסטיז. צומאָרגנס איז ער געגאנגען צוריק קיין בערעזנע זיך דערוויסן וואָס האָט פאסירט אין שטאָט. מיט אים איז געווען וואלדמאן פון רודנע לענצינסק. קומענדיק צום טייך האָט זיי פארהאלטן אַ פויער און האָט זיי געוואָרנט אַנטלויפן, ווייל אין שטאָט קומט פונקט פאָר די אַקציע. זיי האָבן איבערגעווארט דעם טאָג ביים פויער, וואו זיי האָבן אויך באקומען עסן און געשלאָפן ביי אים אויפן לוג אין הוי, און צו מאָרגנס אַוועק אין וואלד, וואו זיי האָבן געטראָפן אייניקע בערעזנער, צווישן זיי גאָלדע רייזע פאסמאן מיטן מאַן און קינד, די ברידער הערשקאָוויץ, וועלכע זענען אנטלאָפן פון דער אַקציע. אין אַ פאָר טעג אַרום האָבן די פויערן דערציילט וועגן פארטיזאנער, וואָס געפינען זיך אין דער נאָנט פון וואלד און זיי האָבן אָפגעזוכט די פארטיזאנער און פון דאָ אַנגעהויבן אַ פארטיזאנער לעבן.

בערעזנע אין אנהויב פון צווייטן וועלט קריג

17 טעג אין אלול זענען די פאָליאקן אַנטלאָפן פון בערעזנע און בערעזנע איז געבליבן אָן אַ רעזשים. אַ שטאָטישער קאָמיטעט האָט אָנגעפירט מיט די ענינים פון בערעזנע און דער אומגעבונג.

יום־כיפור זענען אַריין אין שטאָט די רוסן און זענען אויפגענומען געוואָרן לויטן אַלטן שטייגער דורך דער יידישער באפעלקרונג, אויף קאָמיסארסקע גאס, מיט ברויט און זאלץ. זיי זענען באדאנקט געוואָרן דורך די רוסן פאר דער אויפ־נאמע. רב אהרון בראזו מיט נאָך אייניקע יידן זענען געווען די יידישע פאָרשטייער, וועלכע האָבן אויפגענומען די רוסן. דאס לעבן האָט זיך לאנגזאם איינגעשטעלט אַזוי ביז 1940טן יאר. די געשעפטן זענען פארביטן געוואָרן אויף קאָאָפעראטיוון. עס האָט זיך געשאפן אַ גרויסער קאָאָפעראטיוו ביי ישראל גאלוב, אין מיטן מארק. פיל יידן האָבן זיך געזונען צו אַרבייט, אַנדערע זענען געוואָרן באאמטע, אָט אַזוי האָט זיך געצויגן ביזן יאָר 1941. מיט שטורם זענען די דייטשן צוגעקומען קיין בערעזנע, אַ קורצע צייט נאכן אנפאל פון די דייטשע בעסטיעס אויף ראטן פאר־באנד. ס׳איז פאַרגעקומען אַ שלאכט צווישן די רוסן, וואָס האָבן אַנגעהויבן אָפטרעטן איבערן טייך און די דייטשן, וואָס האָבן אַנגעהויבן אייַנדרינגן דורך די ראגאטקעס, צו קאָמיסארסקע גאס. כמעט גאנץ בערעזנע איז רואיניירט געוואָרן. דאָס איז געווען בערך ראש חודש כסלו 1941טן יאר. אויך אין בערעזנע זענען די יידן געווען ווי צוגעפלעט און גיט פארויסגעזען דעם חורבן. ערשט ווען ס׳האָט זיך געשאפן די

געטאָ, האָבן די מענטשן זיך אָנגעהויבן אַרומזען, אָבער ס'איז שוין געווען אַביסל שפעטלעך...

בייַ רב יצחקיל פעטשעניק אין מויער איז געווארן אַ שפיטאל. דעם רבינס קינדער און די רביצין חיילה ז"ל זענען אַריין אין בית המדרש וואוינען. דער יודן־ראַט און פאָליצייַ האָבן אָנגעהויבן אויספירן די אָרדנונג פון הערשער פאָלק. דאָס ביסל יידן האָט מען אַרייַנגעפאקעוועט אין אַ פאָר שמאלע געסלעך, וואָס האָבן זיך געצויגן פון די גרודעס ביז דער באד, אַזוי האָבן די בערעזנער יידן און פון דער אַרומגעגנד אָנגעהויבן ליידן הונגער און קעלט און די שווערע האנט פון היטלער כאָלק און זיינע אוקראַיניש משרתים און צום גרויסן וויייטיק אויך די שררה פון פון די אומגליקליכע יודן־ראט מיטגלידער און אייניקע יידישע פאָליציאנטן (אַ טייל פון זיי וויי יחיאל שוחט, האָבן זיך זייער גוט אויפגעפירט, ליידער קען מען עס ניט זאָגן איבער אַנדערע פון זיי). די סאניטאַרישע באדינגונגען זענען געווען זייער שלעכטע, אויפן איינציקן שטיקל מאטראץ האָט מען אַלץ געטון, דאָס איז געווען דאס איינציקע מעבל אין געטאָ. מענטשן האָבן געקליבן קראפיווע און געגעסן. ראסל מעדוועד איז געגאַנגען פון האראדיטשע מיט אַ עוף און אַביסל קאַרטאָפל פאר די קינדער האָט זי געטראָפן אברהם דער גראף, וועלכער האָט זי געשלאָגן און געפייניקט (מען האָט אים געטויטעט אין אַ צייט אַרום). אין אַ צייט אַרום האָט מען אָנגעהויבן שיקן אַרבייטער קיין קאסטאָפאָל, דאָרטן זענען זיי אומגעקומען אין דערזעלבער צייט מיט די יידן פון קאסטאָפאָל בייַ דער אַקציע פון דער געסטאפא. צווישן די אומגעקומענע: יוסף אזארוב, אשר שעכטערמאן. פיל פון זיי זענען אַוועק אין די וועלדער, אָבער אַ טייל פון זיי האָבן באקומען זייער טויט אין וואַלד (לייבל קרופקע).

דער יארצייט פון די בערעזנער קדושים ווערט געערעכנט י"ב אלול. די אַקציע איז געפירט געווארן אין צווייראַטן. אָנגעפירט מיט דער אַקציע האָט די געסטאָפא מיט דער הילף פון די אוקראַיניער. אויסגעצייכנט האָט זיך אַ געווייסער ר י מ ע ר, אַן אוקראַיניער, וואָס האָט קודם אויסגעצאפט ווי א ביסל געלט און צירונג אוו קליידונג בייַ די בערעזנער אומגליקליכע יידן און דאן אנטייל געגומען אין דער רציחה פון די קרבנות. ער האָט באקומען זיין געצאלט פון זיינע בעלי בתים: זיי האָבן אים געשאָסן צוזאמען מיט זיין גאנצער פאמיליע, זעט אויס פארשפארן קוילן די אויפמארשירנדע רוסישע כוחות, וואָס האָבן זיך נאכער ביטער נוקם געווען אין די אוקראַיניש באַנדיטן. אפשר איז עס געווען אויך, ניט איבערלאָזן קיינע שפורן פון די אוקראַינער, וואָס האָבן געחלומט וועגן אַ זעלבשטענדיקע אוקראַיניש מדינה... (באארבייט דורך ד"ר ג. ביגיל)

ברכה שמוקלער דערציילט

עס איז געווען אַ דינסטאג. אין בערעזנער געטאָ האָט קיינער ניט צוגעמאכט מיט אַן אויג. מען האָט געפילט די כמארע רוקט זיך אונטער... פארטאָג איז גאָנץ בערעזנע און די גרויסע געטאָ געווען אַרומגערינגלט מיט אוקראַיניש באנדיטן

מיטן געווער אין האנט. מען טרייבט אונז אין דער קליינער געטא! די געווייגען און ספאזמען און געוואלדן האָבן געריסן הערצער, אָבער די חוליגאנעס האָט עס ניט גערירט. איך בין אַנטלאָפן צום ברודער אין געוועלב און מיר האָבן זיך באַהאלטן אַזוי דריי טעג אַן עסן און אַן וואסער. ביז מען האָט אונז דערשנאפט און אַרויסגעשלעפט אין דרויסן. אין אַ פאָר שטונדן וועט איר אויסגעלייזט ווערן פון לעבן — זאָגט אונז דער יידנפרעסער קלענס. מיר האָבן געבעטן וואסער — אין הימל וועט איר אלץ באקומען... איז געווען דער ענטפער. מען האָט אונז אַרייגגעטריבן אין אַ פינסטער חדרל פון טורמע, מען האָט אונז געשלאָגן מיט פערעקלאדן. פארטאָג זענען געקומען עטליכע אוקראינער, וועלכע האָבן אונז קודם געהייסן אויסזאגן וועגן געלט אדער אַנדערע זאַכן זיי אָפגעבן און דאַן אונז געהייסן מארשירן. איך בין געווען די לעצטע פון אַלע, וועלכע זענען אַרויס און זיך אַ לאָז געטון לויפן און געפילט אַז מען לויפט מיר נאָך. איך בין אַרייגגעלאָפן אין א ראָו און איבערגעלעגן אַ צייט. אַזוי בין איך געקראָכן אלץ ווייטער ביז כ׳בין אַריין אין אַ געדיכט וועלדל און נאָר די לבנה האָט מיר נאָכגעבליקט. ס׳איז געווען ניט ווייט פון הייזער, ווייל מען האָט געהערט קרייען הענער און הינט בילן. איך האָב פארלוירן די כוחות און אייגנגעשלאָפן. איך האָב נעבן מיר געזען אַן אַלטן פויער, וואָס האָט מיט מיר מיטלייד געהאט און מיר געוויזן די וועג צום פאליאנער וואלד וואו נאָך אַ פאָר יידן געפינען זיך. ער האָט מיר צוערשט געגעבן ברויט מיט וואסער, דאן מיר געפירט צום וואלד. דאָרטן איז געווען אויך וועלוויל וויינשטיין. פון דאן האָב איך אָנגעהויבן אַ וואלד לעבן.

אברהם סלעפוי דערציילט

טישיצע, א דאָרף נעבן בערעזנע. אָבער פאר מיר איז עס ניט געווען סתם אַ דאָרף. דאָרט האָבן געלעבט מיינע בעסטע און ליבסטע. און מיט ציטער האָב איך מיר צוגעהערט צום ראדיו, הערן אַז אויך דער דאָרף איז שוין צוריק אין די הענט פון דער רויטער אַרמיי, וואָס האָט מארשירט פארויס, נאָך די נצחונות פון סטאלינגראַד. איך זעלבסט בין געווען פון בערעזנע און אָט האָב איך געהערט, אַז בערעזנע איז באפרייט. אָבער איך האָב באקומען ידיעות, אַז קיינער פון מיניקע לעבן ניט מער. האָב איך מיר געלאָזט אין וועג קיין פוילן. ווען איך בין אַריבער די פוילישע גרענעץ, האָב איך מיר געטראָפן אין אַן אוונט מיט בערעזנער און פון זיי האָב איך מיר דערוואוסט, אַז מיין פעטער יצחק לעבט און געפינט זיך אין ביטום. ער איז איצט 86 יאָר אַלט. און אָט וואָס ער דערציילט:

ווען די אוקראינער האָבן דערשפירט, אַז דער דייטש איז נאָענט, האָבן זיי אָנגעהויבן רויבן די יידישע פארמעגנס און שלאָגן יידן. מען האָט אַן אַ דערלויבניש ניט געטאָרט פאַרלאָזן די שטאָט. אייגנמאָל האָט אַ פויער געכאַפט פייגל טורקאוויץ מיט איר שוועסטער אויפן וועג קיין טישיצע און זיי מערדערליך געשלאָגן און זיי פארשלאָסן אין אַ צעבראָכענער שטוב. דער פעטער יצחק האָט זיך דערפון דערוואוסט,

געגאנגען ביי נאכט צום שטוב, אָפּגעבראָכן דעם שלאָס און זיי באפרייט. זיין פרוי רחל פלעג טראָגן פעקלעך עסן אין געטאָ אַריין. מען האָט זי איינמאָל געכאפט און די בענדעראָווצעס האָבן זי גוט געשלאָגן. איין טאָג פּאָרן ליקווידירן די געטאָ, איז זי אַריין אין געטאָ, וואו מיינע עלטערן זענען געווען דאָרטן און זיך מער ניט אומגעקערט...

12 טעג אין אלול האָט מען אַלעמען גענומען צו די ברודער קברים און צו גרופּנווייז פון 50 מענטשן האָט מען צוגעפירט צום גרוב און געשאָסן. דאן געבראכט אַ צווייטע גרופּע א.א.וו... געפירט האָבן זיי 10—15 אוקראינער מיט איין דייטשן זעלנער באוואפנעט. מיין פאטער, זיין שוואגער מיט זיין פרוי האָבן זיך אויסבאַהאלטן אויף אַ בוידעם, אָבער אַ גערטנער מאקאר האָט זיי געמסרט און מען האָט זיי צו מאָרגנס געפירט אין זעלבן וועג פון וואנען מען קומט ניט מער צוריק. דער פעטער יצחק האָט זיך דערוואוסט פון דער שהיטה אין בערעזנע, איז ער געלאָפן קיין מאלינסק, וואו פיל בערעזנער יידן האָבן געארבייט מיט זייערע פרויען, ער האָט געזען יידישע מיידלעך איז געקומען זיי נעמען קיין בערעזנע לויטן באפעל פון די דייטשן בכדי זיי ליקווידירן צוזאמען מיט די בערעזנער יידן. דער פעטער איז אַוועק אין פעלד אָפּווארטן ביז מען וועט זיי דורכפירן בכדי ער זאָל זיי קענען אַרויסראָטעוון. ער האָט געווארט אויף דעם וועג וואָס פירט קיין מאלינסק. פאר־נאכט האָט ער דערזען ווי די יידישע פּאָליציאנטן פירן די יידן, האָט ער זיך אויפגעשטעלט און דערציילט די יידן וואָס עס האָט פאסירט אין בערעזנע. די פּאָליציאנטן האָבן אים געוואָלט שלאָגן און אויך נעמען קיין בערעזנע און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ קאמף צווישן די פּאָליציאנטן מיט די יידן. איבערהויפט האָט אברהם דער גראף געקעמפט פאר מיטשלעפן יידן נאך בערעזנע. אייניקע יידן האָבן דאָך אים ניט געהערט און אָווועק קיין בערעזנע און דאָרטן געפונען דעם טויט. די מערהייט אָבער איז געלאָפן אין וואלד.

דאס לעבן אין וואלד

דאס לעבן אין וואלד איז געווען זייער שווער, ווינטער, גרויסע קעלטן אָן אנטון, אָפּגעריסן, אין הילצערנע ביידלעך, וואָס זיי האָבן פאר זיך געמאכט. בייטאָג איז מען געלעגן אין די ביידלעך און ביי נאכט איז מען געגאנגען זוכן עפעס עסן. איינמאָל זענען אויף זיי אָנגעפאלן בענדעראָווצעס. זיי האָב געשאָסן און מיין פעטער איז פארוואונדעט געוואָרן און ווייטער געלאָפן, האָלטנדיק אַ קליין מיידעלע האנצע קיפערוואָס פון טישיצע (אָן אייניקל). ווען ער האָט געזען אַז ער איז אויסער געפאר, האָט ער ערשט געזען אַז דאָס קינד איז טויט. ווען די רוסן זענען צוריקגעקומען אין דער געגנט, האָט זיך פעטער יצחק צוריקגעקערט אין דאָרף טישיצע. פאָרנדיק איינמאָל מיט אַ פויער, האָבן זיי באגעגנט אַ 200 בענדעראָווצעס. זיי האָבן ניט דערקענט, אַז ער איז אַ יידּ. זיי האָבן אים געפרעגט, אויב אין דאָרף געפינען זיך די רוסן, האָט ער זיי געענטפערט אַז יאָ! דאן איז ער געלאָפן אין

דאָרף און איבערגעגעבן דעם יידישן קאָמאַנדיר וועגן דעם. זיי זענען אַרויס אָפּזוכן די בענדעראָווצעס און פּיל פּון זיי זענען געפאלן אין קאמף וואָס האָט זיך אנטוויקלט צווישן די רויטאַרמייער און די אוקראינצעס. אויך אין בערעזנע האָט דער אַלטער פעטער אוסגעזוכט די רוצחים און זיי איבערגעגעבן אין די הענט פון דער רויטער אַרמיי. אַזוי האָט דער יידישער קאָמאַנדיר געהאַרגעט צוויי רוצחים אין בערעזנע לויט זיין אנווייזונג. נאָך אַזעלכע איבערלעבענישן איז מיין פעטער געקומען קיין פוילן און ענדע 1950 יאָר איז ער געקומען קיין ישראל און געפינט זיך אין כפר סטריא ביי רחובות ביי אבא סלעפוי.

עדות זאגן פון יצחק טישיצער אטשטין

נעבן מאלינסק, אין זאאדקע, האָבן געאַרבייט אַ 130 יידן פון בערעזנע און דער אַרומגעגנד ביי גראָבן טאָרף. דינסטאג, דעם 13טן אלול (י"ג אלול, אַ טאָג נאָך דער בערעזנער אויסראָטונג, זענען געגאנגען עטליכע יידישע פאָליציאנטן פון בערעזנע, צווישן זיי: אברהם סופר (דער גראף), יצחק בת שיווע, הרצל משה מארימס, משה דודס זון פון די ליפקעס און איינער, וואָס געפינט זיך איצט אין ישראל, וועלכער איז אונז באוואוסט). צווישן די אַרבייטער האָבן זיך געפונען: יונה קיפערוואָס איידעם פון טישיצע, דוד און אשר קיפערוואָס מיט פרוי און טאכטער, ביריל בעלעגלה, יונה לורצמן פון ווירליווקע, אבא גורנשטיין מיט זיין פרוי און פיל יידן וואָס דער דערציילער געדיינקט ניט. פיל פון זיי לעבן ניט מער. פיל פון מאלינסק. אַז יצחק טישיצער האָט געשריגן צו די יידן אַז די פאָליציאנטן פירן זיי צו דער אויסראָטונג און אַז אין בערעזנע האָט מען מיט אַ טאָג פריער כארניכטעט אַלע יידן, האָבן די פאָליציאנטן זיך געווארפן אויף דעם אַלטן, אָבער די יידן האָבן גוט געשלאָגן אברהם דעם גראף אין יעדער האָט אָנגעהויבן לויפן צוואו ער קאן. עטליכע יידן זענען דאָך מיטגעגאנגען מיט דער פאָליצייי און פארשטענדליך דערמאָרדעט געוואָרן אַזוי גוט ווי די פאָליצייי, וואָס האָט מיטגעאַרבייט מיט די מערדער. ווי געזאָגט, איז איין יידישער פאָליציאנט אַנטלאָפן מיט די איבעריקע יידישע אַרבייטער און געפינט זיך אין ישראל. עס זענען נאָך געווען דאָרט תניה דעם מנקרס אַן אייניקל, הרציל דעם באגריבערס זון מיט זיין פרוי און נח פאליאנעס דריי זון, איינער מיט זיין פרוי און קינד.

צו שאנד און שפּאָט די אַלע וואָס האָבן מיטגעאַרבייט מיט דעם גרעסטן שונא כון יידנטום, סיי די וואָס האָבן זייער שטראָף באקומען פון די היטלעראָווצעס אַליין מיט זייערע אוקראינישע מיטאַרבייטער, סיי פון פארטיזאנער און אויך די, וואָס דרייען זיך נאָך אַרום מיט חוצפה אויף גאָטס וועלטל!

כבוד און ערע די אַלע וואָס זענען געשטאנען בנסיון און אויסגעוויילט דעם טויט איידער מיטאַרבייטן מיטן שונא און לעבן אויפן רעכנונג פון אומגליקליכע ברידער!

לויט ווי פיל דערציילן, איז דער דייטשער קאָמיסאר פון בערעזנע ניט געווען

קיין רשע. ער פלעג איינשטיין ביי רב יצחק טישיצער אין הויז. און אָט וועז די אַקציע (די אויסראָטונגס־אקציע) איז פאַרגעקומען אין בערעזנע, איז ער אַראָפ־ געקומען אויפן וועג פון טישיצע און געהייסן רבי יצחק אַוועק פון הויז, ווייל אַנדערש וועט מען אים טויטן. אויך האָט ער דערציילט, אַז ער פאָרט מעלדן דרייסיק יידן וואָס אַרבייטן ניט ווייט ביי אויפרייסן די באפעסטיקונגען, וואָס די פּוילישע אַרמיי האָט מיט אַ צייט צוריק געבויט, אַז זיי זאָלן זיך אומקערן קיין בערעזנע און האָט צוגעגעבן: דו קענסט גיין זיי זאָגן, אַז זיי זאָלן זיך צולויפן, ווייל מען וועט זיי טויטן, אָבער איך מוז זיי מעלדן זיך צוריקקערן. ליידער האָבן זיי ניט געגלויבט די ווארנונג פון רב יצחק און זיי זענען צוריק געגאנגען נאָך בערעזנע און גלייך אין די ליפקעס האָט מען זיי פארנומען און גלייך אין די גרובן געוואָרפן.

דער הונגער איז געווען גרויס אין בערעזנער געטאָ. ניט איינמאָל האָט רבי יצחק צוזאמען מיט נאָך אַרבייטער אויסגעגראָבן קארטאָפל און אַנדערע גרינסן און געבעק ברויט געשיקט נאך בערעזנע און די מענטשן האָבן זיך געטיילט מיט דעם אַלעמען, ביז איין טאָג האָט דער פויער צוריקגעבראכט אַלעס, געזאָגט אַז בערעזנע איז אַרומגערינגעלט, מען לאָזט ניט אַריין אין שטאָט און זעט אויס, מען טויטעט די יידן...

ער דערציילט, אַז ביים קאָמיסאר האָט געדינט אַ יידישער פורמאן און זיין שוועסטער איז געווען אַ קעכין. איין טאָג איז דורכגעפאָרן אַ הויכער דייטשער אָפיציר און זעענדיק דאס יידיש מיידל, האָט ער איר געשאָסן. דער קאָמיסאר האָט דאן דערציילט דעם פורמאן אַז זיין שוועסטער איז שוין טויט, איז ער פאר גרויס וועיטיק געלאָפן צום אָפיציר און מיט טרערן געפרעגט: פאַרוואָס האָסטו געהרגעט מיין שוועסטער? אַלס ענטפער האָט ער באקומען אַ קויל אין קאָפּ.

אין קאמף צווישן די יידישע אַרבייטער פון קאַסטאָפאָל און די יידישע פּאָליציאַנטן האָט זיך געפונען אברהם דער גראף (סופר) און פיל אַנדערע (מיר דערמאָנען זיי אין אַ צווייטן פלאַץ), זענען זיך פיל צולאָפן און דער „גראף" האָט צוגעהאלטן רב יצחק דעם טישיצער און געזאָגט: דו ביסט ביי מיר אַרעסטירט! וויפיל ער האָט אים געבעטן: אברהם, קום אויך מיט, לאָמיר אנטלויפן, די דייטשן וועלן דיר טויטן! און דער פּאָליציאַנט איינמאָל ניין! ביז אַ טישיצער ייד האָט זיך אויפגערעגט, פארוואָס ער פארהאלט דעם אַלטן און אים דערלאנגט מיט אַ צווייג איבערן קאָפּ און יענער איז אָפּגעגאנגען מיט בלוט און יצחק אטשטיין האָט געקענט אַנטלויפן. נאָך אַ פּאָליציאַנט האָט זיך געלאָזט איבערריידן און איז איבערגעגאנגען אין דער זייט פון די קרבנות און צוזאמען מיט זיי אַנטלאָפן אין וואַלד, און איצט געפינט ער זיך אין ישראל. (וועגן דער יידישער פּאָליציי באַוונדער!)

פון די אוקראינער איז צוערשט געווען רימער דער גאלאוע. די יידן זענען מיט אים אדורכגעקומען. אַ געוויסער שפילקין האָט זיך זעט אויס אַרויסגעוויזן מער איבערגעגעבן צום דייטשן פארכאָפער און מען האָט אַנגערעדט אויף רימערן און

ער מיט דער גאנצער פאמיליע זענען אויסגעהרגעט געוואָרן אין אַ געוויסן אָוונט. אויף זיין פלאַץ איז געקומען שפילקין.

בערעזנער יידן אין דער רויטער ארמיי און פאַרטיזאנקע

ביים אָפּטרעטן פון ווייסרוסלאנד זענען מיטגעגאנגען מיט דער רויטער אַרמיי בערך 40 יידישע יונגווארג. קלענער איז געווען די צאָל פון די יידישע יוגנט, וואָס זענען געווען מאָביליזירט אין דער רויטער אַרמיי, צווישן זיי שמעון שפין (געפאַלן אין קאמף), סענדער מעדוועד (איבערגעגאנגען אין אַרבייטס גרופן), מרדכי פוקס און פיל אנדערע. די יידן וואָס האָבן זיך אַרויסגעכאפט אין די וועלדער, מיט פרויען און קינדער זענען געווען אַ יאָך פאר די פארטיזאנער. אויב אַ טייל פון דער יידישער יוגנט איז אַריין אין די פארטיזאנער גרופן און מיט געווער אין האנט געקעמפט קעגן מערדערישן שונא און זיך אפילו אויסגעצייכנט אין קאמף און געווען אַ ביישפיל פון העלדשקייט און מוט, זענען לייַדער אייניקע פון זיי ניט ראוי געווען צו דער גרויסער שעה פון קאמף און נקמה. די הילף פון די רוסישע פארטיזאנער איז געווען גרויסמוטיק: מען האָט געשיקט אַן אעראָפלאַן פון מאָסקווע, וועלכער האָט געדארפט איבערפירן די יידישע קינדער קיין מאָסקווע און אַזוי אַרום דער־מעגליכן די עלטערן אנטייל נעמען מיט אַ פרייען קאָפּ אין דעם קאמף קעגן שונא. דער ערשטער אַעראָפּלאַן איז שפּיציק אַרונטערגעגאנגען אויפן באבער און די רוסן האָבן אים געמוזט אונטערצינדן. אַ צווייטער אַעראָפּלאַן איז געקומען אויף זיין פלאַץ און איבערגענומען די קינדער קיין מאָסקווע.

דעם 6־טן נאָוועמבער 1943 האָבן די דייטשן אַרומגערינגלט דאס זיך־אָרט פון מעדוועדעווס אטריאד און געעפנט אַ געדיכטן פייער. די פארטיזאנער האָבן געמוזט

יוסף גולוב ז"ל

אויפנעמען דעם קאמף כאָטש די מוניציע איז געווען זייער אַ באגרענצטע. פייוול שרייבער, דער 18־יעריקער פּארטיזאן פון בערעזנע—וואָהלין, זעענדיק די לאַגע קריטיש, רייסט זיך אַרויס אין פארויס און עפּנט אַ העליש פייער פון זיין אוטומאט אין זייט טויט צווישן די דייטשע באנדיטן. דער ביישפּיל פון יונגן פּארטיזאנער וועקט מוט ביי דעם קליין הייפּעלע שוואך באוואפנעטע פּארטיזאנער, וועלכע וואַרפן זיך פארויס און פארטרייבן דעם איבערוויגנדן שונא און אויפן שלאכט פעלד בליבן פיל טויטע דייטשן און פיל געווער. פייוול שרייבער פאלט אין שלאכט פון שונאס קויל. אויפן קבר פון העלד איז דער קאָמאנדיר מעדוועדעוו אַרויס מיט אַ טרויער רעדע און גערופן נעמען אַ ביישפּיל פון יונגן העלד, וועלכער איז געפאלן אין קאמף פאר פרייהייט און גערעטעוועט דעם אטריאד.

יוסף גאלוב, פּארטרעטער פון אויסשפּיר קאָמאנדיר פון מעדוועדיעווס אַטריאד, האָט אין דער נאכט פון 31־טן דעצעמבער 1942 אנטייל גענומען צוזאמען מיט אַ גרופּע יידן אין דעם אנפאל אויף לידוויפאַליער דייטשן גארניזאָן. אין דעם קאמף האָט מען גענומען געפאנגען עלף ס.ס.־לייט און אין דאָרף ביסטריץ זיי צעפערטלט...

דיזעלבע יידישע גרופּע האָט געמאכט אַ לויערונג אויפן וועג בערעזנע—ביסטריץ, וואו עס האָבן געדארפט דורכגיין צוועלף אוקראיניש פאַליציאנטן, וואָס האָבן גענומען אַקטיוון אנטייל אין דער בערעזנער און לידוויפאַליער שחיטה. כאָטש בלויז דריי יידן זענען געווען באוואפנט מיט געווער, איז זיי דאָך געלונגען נעמען אַלע צוועלף רוצחים לעבעדיקערהייט אין פלען און זיי נאכער געבן די פארדינטע שטראָף. גאלוב אַרגאניזירט די בלאנקעטן יידן אין די וואַלינער וועלדער, העלפט זיי באקומען און קויפן געווער און נאכער העלפט זיי איינגלידערן אין די אטריאדן פון יענעם ראיאָן. נאך דעם געלונגענעם אנפאל אויף די אוקראי־נישע פאַליציאנטן־מערדער האָט זיך די אויסראָטונגס־אַקציעס אפגעשטעלט פון יידן אין יענער געגנט.

נאכדעם ווען די רוסן האָבן צוריק פארנומען די ווייסרוסישע געגנט האָבן די יידישע פארטיזאנער אויסגעזוכט די אוקראיניש אַקטיוון מערדער און זיי איבערגעגעבן אין געריכט. וואוון ליכטייגער האָט אויסגעפערטיגט דריי אוקראי־נישע רוצחים מיט די אייגענע הענט. אייניקע זענען אויסגעבן געוואָרן דורך סענדער שפּין א. א. אָבער די רשימה איז אַזוי גרויס אַז דאָס קליין הייפּעלע ניצולים האָבן ווייניק געקענט אויפטון קעגן מאסן מערדער. אַן דער מיטהילף פון דער אוקראיניש אַנטיסעמיטישער באפעלקערונג, וואָס האָט געלויערט אויפן יידישן האָב און גוטס, וואָלטן די דייטשן ניט געקענט אויסראָטן מיליאָנען יידן. צוויי דייטשן אין אַ שטעטל וואָלטן אפילו מורא געהאט פאר זייער אייגן לייב... און צו אונזער גרויסער חרפה און ווייטיק האָבן אמת אַ קליין הייפּעלע פון יידן ווער מיט געדאנק באקומען נאָך אַ שטיקל ברויט, אָדער אפשר געגלויבט אַז אויפן השבון פון אַנדערע וועט זיי געלינגען ראטעוועון זייער הויט מיטן חסד פון יידן מאסן מערדער. און זאָל עס געזאָגט ווערן: אין דער זעלביקער צייט, ווען אַ טייל יידן

האָבן אין די דייטשע טויט־לאגערן און געטאָס גערעטעוועט זייער לעבן פֿאַרן פֿרייַז פֿון די לעבנס פֿון אַנדערע יידן, האָבן יידישע פֿארטיזאַנער טאָג טעגליך ריזיקירט מיטן לעבן און באצאָלט מיטן יונגן לעבן בכדי ראטעווען יידן, נעמען נקמה פֿון יידישע מערדער, העלפֿן דער רויטער אַרמיי אין קאמף מיט פֿעלקער שונא, ראטעוועט דעם נאָמען אין ערע פֿון יידן. ערע דעם אנדייַנק פֿון אונזערע העלדישע יידישע און ניט יידישע פֿארטיזאַנער און קעמפֿער פֿאר דער פֿרייהייט. צו אייביקער שאַנדע די דייטשע רוצחים מיט זייערע אוקראַינישע, פּוילישע און אַנדערע מיטאַרבייטער. צו שאַנד און שפּאָט די יידישע מיטאַרבייטער מיטן גרעסטן יידישן שונא.

לייבל בארדער דערציילט

אַנהויב אלול 1942 האָט מען אַלע בערעזנער יידן פֿארטריבן אין געטאָ. אין פּריסטאווע גאס, נעבן די גרודעס. דינסטאג, צוועלף טעג אין חודש אלול, פיר פֿאר־טאָג האָט מען אַלעמען אויפֿגעוועקט, אַזוי צוזאָגן צו דער אַרבייט. אָבער אין דער אמתן האָט מען אַלעמען פֿארפֿירט אין אַ פֿארגרייזערטן פּלאַץ וואו אוקראַינצעס האָבן שוין געווארט ווי די חיות רעות אויף זייערע קרבנות... מען האָט אַלעמען אַרויסגעפֿירט אויף דער גאס קאָמיסארסקע און נאכער פֿארקערעוועט אויף רעכטס צום בית הקברות. אַ געווייניגערע און אַלאַרם ביזן הימל האָט זיך אויסגעמישט מיט די געשלעג פון דער פֿאַליציי און אַזוי איז מען פֿארגאנגען צום בית הקברות, וואו דריי גרייטע גרובער זענען געווען. גאדל גוט, דעם קצב׳ס, האָט אַ געשריי געטון: יידן, לאָמיר זיך ניט לאָזן הארגענען, מען פֿירט אונז פון אַזאַ שיינער וועלט אין גרוב — אָבער מען האָט אים גלייך דערשאָסן און די מענטשן זענען מוטלאָז געווארן און אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן די שחיטה. ניט אַלעמען האָט מען דעם זעלבן טאָג געטויטעט, די איבעריקע האָט מען פֿארפֿירט אין פֿארק און דאָרטן האָבן זיי איבערגענעכטיקט. פּילע האָבן געדאכט, אַז מען וועט מער ניט פֿארניכטן, אָבער אויף מאָרגן זענען די אילוזיעס אַוועק און צו מאָרגנס האָט מען אַוועקגעפֿירט דאָס איבערגעבליבענע ביסל יידן, פֿרויען באזונדער און מענער באזונדער, האָבן אויסגעטון פון זיך די קליידער און מערדעריש אויסגעהרגעט געוואָרן דורך די אוקראינער. לייבל בארדער און נאָך אייניקע יידן האָבן געאַרבייט ביי די דייטשן. נאָכדעם ווי זיי האָבן געהערט, וואָס עס האָט פֿאסירט מיט אַלע יידן, זענען זיי אנטלאָפן אויף די חוטארעס און דאָרטן האָט זיי אַן אַלטע פּויערטע געגעבן ברויט און זיי אויסבאהאלטן. אַרום צען אין דער נאכט האָט מען געזוכט נאָך אַנטלאָפענע, און אונזערע מענטשן האָבן זיי געזען אין זיי האָבן אונז ניט באמערקט. מיר זענען פון דאָרטן אַוועק אויפן וועג קיין סארנע. דאָרטן האָבן מיר געהערט, אַז מיט אַ וואָך צוריק האָט מען אַלע סארנער יידן אויסגעהרגעט. מיר האָבן זיך אויסבאהאלטן אין די וועלדער און דאָרטן זיך באגעגנט מיט מאָטקע קאגאן. דער לעצטער איז אין אַ געוויסן טאָג פֿארשלעפּט געוואָרן דורך אַ פּויער און געטויטעט. קאגאנס טאָכטער איז געבליבן ביי אַ פּויער אויפן חוטאר. אין אַ געוויסן טאָג זענען די פֿארטיזאַנער געקומען אין דער געגנט און אַלע יידן איבערגעשיקט טיף אין רוסלאנד. בארדער

איז אַריין אין דער פּאַרטיזאַנקע און אַזוי אַרום זיך געראַטעוועט. איצט אין ישׂראל.

יוכבד ביגיל דערציילט: אַן אוקראינער האָט מיר געצוואונגען לויפן פון זירנע אַ גרויסן מרחק אויף ער איז נאָכגעלאָפן מיט אַ ראָווער. אַז בערעזנע איז באפרייט געוואָרן, האָט יוניק סאפאזניק איבערגעגעבן דעם אוקראינער צו דער מאכט און די רוסן האָבן אים געגעבן די העכסטע שטראף: טויט.

בערעזנע אין אונטערגאנג

געזאמלט מאטעריאל פון איבערגעבליבענע שרה בילענקו

אויך בערעזנע ווי אירע שוועסטער קאסטאָפּל, סטעפאן און אַנדערע יידישע קהילות פון וואהלין האָט געטרונקען פון ביטערן בעכער, וואָס די דייטשע מערדער האָבן דערלאנגט די חסידישע און קולטורעלע בערעזנע. ס'וועט קיין טינט ניט קלעקן צו באשרייבן די איבערלעבענישן פון בערעזנע אין דער קורץ־לאנגער צייט פון דייטשער אָקופּאציע. מיר ווילן איבערגעבן אייניקע פרטים וואָס אונז איז באקאנט פון אונטערגאנג פון בערעזנע:

באלד אין ערשטן חודש פון קריג (סעפטעמבער 1939) האָבן די פּאָליאקן פאר־לאָזט בערעזנע און די רויטע אַרמיי האָט פארנומען בערעזנע און איר אַרומגעגנט און האָבן איינגעפירט די סאָוויעטישע אַרדנונג. אַ גרויסע טייל פון דער יידישער באָפעלקערונג, אַלס סוחרים שטאנד זענען ניט געווען שטארק „באגייסטערט" פון דער אַרדנונג... פארקערט, די מערהייט פון דער בערעזנער יוגנט זענען גע־ווָארן קאָמסאָמאָלצעס. די תרבות שול האָט זיך פארוואנדלט אין אַ יידישער שול (יידישע אונטערריכט) און ווי געזאָגט, די פינף טויזיקע יידישע בערעזנע האָט זיך פארוואנדלט אין אַ „רויטער" בערעזנע.

בערך אַנדערטהאלב יאָר האָבן די רוסן געהערשט אין שטאט און אינמיטן 1941 האָבן די רוסן זי פארלאָזט און די דייטשן זענען אַריין אויף זייער פּלאַץ.

אַ פערציק יוגנטליכע זענען מיטגעגאנגען מיט די רוסן (די פון קאָמסאָמאָל), אָבער די גאנצע מאסע האָט זיך ניט געריכט. (זיי האָבן זיך ניט געריכט אויף אַזאַ סוף פון די דייטשן — אין ערשטן קריג זענען איינגעשטאנען אין בערעזנע אַ גאַרניזאָן דייטשן און האָבן קיין שלעכטס ניט געטון דער באפעלקערונג. די מער־הייט האָבן געבאקט ברויט פאַר זייער אַרמיי און זיך געשפּייזט. זעט אויס, אַז די אומגליקליכע האָבן געקלערט אַז דאָס זענען די זעלבע דייטשן, ניט קוקנדיק וואָס מען האָט זיך שוין אָנגעהערט פון היטלערס מעשׂים אין דער וועלט...).

זיי האָבן ניט חושד געווען אַן אַלגעמיינע רציחה, און ווען זיי האָבן זיך שוין געכאפט, וואָס די היטלעריסטן דיינקן צו מאכן מיט די יידן, איז שוין כמעט געווען שפּעט... ביים אָוועק האָבן די רוסן צושטערט וואָס זיי האָבן נאָר באוויזן, און ווען די דייטשן זענען אַריין, האָבן זיי מיט דער דייטשער פּינקטליכקייט צוגעגרייט רשימות פון מענטשן און פאַרמעגן אין שטאט און אין דאָרף. צווישן די יוגנטליכע וואָס דער דייטש האָט מאָביליזירט צו דעם צוועק, האָט זיך געפונען די חברטע

שרה בילאנקו. זייענדיק אין אַ דאָרף צווישן לוצק און דראָזנע, האָט זי געהערט ועגן אַ פּאַרטיזאַנער גרופּע, וואָס קאָנצענטרירט זיך אין די נאָהנטע וועלדער און איז אַנטלאָפן פון דאָרף אין וואלד.

זי האָט אויסגעפונען אַ גרופּע פון 200 זעלנער פּאראשוטיסטן, וואָס האָבן זיך אַראָפּגעלאָזט פון רוסלאַנד אין דער געגנט מיט געווער צו קעמפן קעגן די דייטשן אין רוקן. ניט לייכט האָט מען אונז אָנגענומען אין די פּאַרטיזאַנער, מיר האָבן נאטירליך געזאָגט, אַז מיר קענען זיך באגיין מיט געווער. מיט שווערקייטן האָט מען אונז אָנגענומען אין דער פּאַרטיזאַנען גרופּע. און איצט האָבן זיך אַנגע־הויבן די ריכטיקע צרות. די אַטמאָספער איז צומאָל געווען פיינדליך, ביטול און חשד ווי אַלס צו יידן... מיט אַ צייט האָבן זיך באוויזן נאָך אייניקע בערעזנער, און פון זיי אַלע האָבן מיר געהערט וואָס די דייטשן האָבן געטון מיט די יידן פון פיל שטעטלעך און מיט די יידן פון בערעזנע:

ערשטנס האָט מען געשאפן אַ געטאָ און דאָרט אַריינגעפּאקעוועט אַלע יידן, די הייזער פון די רבנים פּעצעניק און טויבמאן אַריינגערעכנט. געשאַפן אַ יודן־ראט און אייניקע יידישע פּאָליציאנטן, וואָס האָבן געדארפט אויספילן די באפוילן פון די דייטשן, צושטעלן אַרבייטער א.א.וו. (די מערהייט האָבן זיך ווי אין אַלע שטעטלעך אַריינגעלאָזט אין מיאוסע אויפטוען קעגן די בריידער, זיי צוגערויבט די אריימע פּאָרציע, וואָס דער דייטש האָט „באוויליגט" פאר זיי, אַנדערע האָבן אָפּגעצאפט געלט און אַנדערע זאכן און אָפּילו מיאוסערע זאכן).

ביטער און פינסטער איז געווען די יידן און זיי האָבן געשלעפט דעם יאָך, הונגעריקע און אָפּגעריסענע אין קעלט געאַרבייט אַזוי פרויען און מענער, אַהאָפּט איבערקומען די צרות, אַנדערע ווידער האָבן גענטן אויפן טויט, נאָך שווערע אַרבייטס־טעג און מיט אַ שיטערן זופ מיט 100 גראם ברויט. די וואָס האָבן זיך גע־ראטעוועט פון גרוב, האָבן אַנגסט געהאט צו ריידן אפילו פאר אונז, אָט אַזאַ מורא און פחד איז געפאלן אויף די מענטשן. נאָך אַזאַ צייט פון קאָשמאר לעבן האָבן די מענטשן שוין זייענדיק אויף דער „פריי", אין פרייען וואַלד, זיך געפילט ווי געפענטעט. אָבער לאנגזאם, לאנגזאם האָבן זיי אָנגעהויבן דערציילן:

י"ב אלול תש"ב (1942) האָבן די אוקראינישע און דייטשע רוצחים אַרומגע־רינגלט די געטאָ, אַרום פינף פאר טאג. זיי האָבן מיט כוח אַרויסגענומען די יידן פון זייערע נאראָס, קינדער און עלטערע און אפילו קראנקע, און מיט מערדעריש־קייט זיי געשלעפט אין מיטן מארק. צוטיילט פרויען באזונדער און מענער באזונ־דער אויסערן שטאָט אויפן וועג וואָס פירט צו דער סטאנציע מאקווין. און אַ קילאָ־מעטער ווייט פון פוילישער שולע האָבן זיי באמערקט דריי גריבער, וואָס די אוקראינער האָבן צוגעגרייט פאר זיי. דאָרטן האָט מען געשאָסן אין זיי און אַ טייל נאָך לעבעדיקע און פארוואונדעטע זיי פארשאָטן. אַ פאר הונדערט פון זיי זענען זיך צולאָפן, אָבער די גרעסטע טייל פון זיי זענען געכאפט געוואָרן פון די דייטשן און אוקראינער און דערמאָרדעט. די אוקראינער האָבן באקומען צוגעטיילט זאַלץ און מלבושים פאר יעדן געכאפטן יידן. אַזוי זענען אויך די אומגליקליכע, וואָס

האָבן זיך ממש פון גרוב געראַטעוועט, ווידער אַריינגעפאלן אין די רוצחישע הענט און פארלוירן געגאנגען. אַ פופציק בערעזנער יידן האָבן זיך גערעטעוועט און אָנגעקומען אין אונזער פארטיזאנער גרופע. דער רוסישער פאָלקאָוועניק מעדוועדעוו האָט זיך מענטשליך באצויגן און האָט באפוילן אַריינצונעמען די גרופע אין די פארטיזאנער. וועג די לאגע פון די פארטיזאנער איז געווארן שווערליך, ווייל די דייטשן האָבן אָנגעהויבן יאָגן די פארטיזאנער און די יידן זענען געווארן אַ באַלאסטונג פאר די אויסגעשולטע פלינקע פארטיזאנער, האָט מעדוועדעוו געגעבן אַ קליינע גרופע פארטיזאנער באגלייטן די יידן ווייטער אין ווייס רוסלאנד. אויך פופצן ביקסן האָט ער צוגעטיילט דער גרופע, אָבער אין וועג זענען אָנגעפאלן דייטשן און די גרופע האָט זיך צושפרייט... (צולאָפן). די רוסישע פארטיזאנער האָבן זיך אומגעקערט צו זייער באזע און פארשפרייט די ידיעה, אַז די יידן זענען פחדנים... און פון דאן האָט מען ניט אָנגענומען יידן אין דער פארטיזאנער גרופע. אין 1944 יאָר האָט מען אונז באפרייט פון פארטיזאנקע און מען האָט אונז איבערגעשיקט קיין קיעוו. וועג בערעזנע איז באַפרייט געווארן, האָבן מיר זיך געלאָזט דורך יידישע ישובים קיין בערעזנע. אוי אוי וויי צו די אויגן וואָס האָבן געדארפט צוזען דעם גרויסן חורבן. די יידישע הייזער פארברענט און חרוב, און די וואָס זענען פארבליבן, זענען פארכאפט געווארן דורך פרעמדע (אַ טייל מערדער זעלבסט...).

וויסט און חרוב אַזאַ לעבעדיק און פריילעך שטעטל. ניטאָ מער קיין פאטער און מוטער, ניטאָ קיין שוועסטער און ברודער. מיר האָבן געבלאָנזעט איבער די חורבות און אפילו מורא געהאט גיין צו די קברים...

וועג עס איז אַראָפגעקומען אַ רעגירונגס־קאָמיסיע פון יידן און רוסן צו פארשן די קברים, האָבן מיר דאן געזען דעם בראָך: שורוהווייז זענען געלעגן אונזערע טייערע מיט קאָלד צוגעדעקט און ווייטער אַ שורה פון טויטע און נעבן די וועטן, זיצנדיקע, און אַזוי די פרויען גרוב. אין אַ דריטער גרוב זענען געווען די קינדער, און די האָרץ האָט געפלאצט פון וויטאָג און צאָרן.

נאך דער אויספארשונג האָבן מיר געזומען צורעכט מאכן די קברים, צוגעשאָטן באָדן און אַוועקגעשטעלט אַ מצבה אַלס צייכן, ניט זייענדיק זיכער אַז דער צייכן וועט בלייבן שטיין אויף זיין פלאץ אַ צייט לאנג.

מיט צובראָכענע הערצער זענען מיר געשטאנען נעבן די קברים און טרערן זענען געפלאָסן פון די אויגן. נאָכן קדיש זאָגן פון איינעם פון די בייזייענדיקע זענען מיר אַראָפּ פון פעלד — — —

אָט אַזוי האָט זיך געענדיקט דאס קאפיטל בערעזנע.

באַארבייט און איבערזעצט פון עברית דורך ד"ר גרש ביגיל
(מתוך „ילקוט וואהלין")

שמעון שפין ז"ל, געפֿאַלן אין דער פּאַרטיזאַנקע

ביי די פּאַרטיזאַנער
פון הענריך קאַנאַריק

עטוואָס פון זיך

צו זיבן יאָר האָב איך געלערנט ביי מאיר איצעלעס. צו ניין יאָר בין איך געגאַנגען אין „תרבות", אין הויז פון די ליטוואקעס. פון דאָרט, אין פֿאָושעכנע... נאָך אינגלעכווייז בין איך אַרײַנגעצויגן געוואָרן אין דער שומרישער באוועגונג. געפֿאָרן אויף אַ קעמפּ אין די קאַרפּאטן, אַוואונדערבאַראַר געגנט און מיר האָבן גוט פּאַרבראַכט די צייט און באקומען אַן אויסצייכנונג: חזק ואמץ. געענדיקט די פּילישע שולע, האָב איך אַנגעפּאַנגען העלפֿן מיינע עלטערן אין דער פּרנסה און אָט האָט זיך אָנגערוקט דער פּוילישׁ דייטשער קריג אין 1939.

פֿלאקאטן האָבן אַראָפּגעשריגן פון די וועגט וועגן מאָביליזאציע. אַ גרויס געוויין און יאָמער אין יעדן הויז. דער דייטש האָט זיך מיט שטורם געוואָרפן אויף פּוילן און בערעזנע האָט אויך געפּילט היטלערס נאפּאד. פונקט ראש השנה האָבן די דייטשן באָמבארדירט די שטאט און פערציק אידישע הייזער זענען אַראָפּ, איבער פּיפּציק יידישע משפּחות אַן אַ דאַך. מען איז זיך צולאָפן אין וואלד און ביינאכט זיך צוריקגעקערט אַהיים. פּיל האָבן זיך באהאלטן ביי פּויערן אין די הייזער. אָבער באלד האָבן די רוסן זיך געלאָזט הערן. זייערע אַראָפּלאנען זענען דורכגעפלויגן די געגנט, נאטירלעך ניט געשאדעט קיינעם און מען האָט געווארט אויף דער נייער

רוסישער מאַכט. אַ מילין האָט געהיט ד יאַרדנונג, ביז די רוסן זענען געקומען און געגומען די מאכט אין די הענט. ווינטער צו בין איך געפאָרן זיך לערנען אין אַ סעמינאר אין זדאָלבונאָוו. מיין גליק איז געווען וואָס נאכן ענדיקן דעם קורס האָט מען מיר געשיקט אויף אַרבייט אין אונזער ראיאָן קיין זאמאסטשע. דאָרטן זענען געווען נאָך לערער און לערערינס און אונזער צוזאמענלעבן איז געווען אַ פריינטליכער...

יוני 1941. — דער דייטש באָמבארדירט פיל שטעט אין פוילן און רוסלאנד. עס איז געווארן טרויעריק אויפן הארצן. שווער צו באקומען ברויט. צוריקגעפאָרן אַהיים קיין בערעזנע און אָנגעהויבן אַרבייטן ביי אָקאָפעס. אָט טרעטן אָפּ די סאָוויעטן. מען רייסט אויף יעדע פאָזיציע און געביידעס אַדער פאבריקלעך, וואָס קענען נויטיק זיין פארן דייטשן שונא. מען רייסט אויף די באפעסטיקונגען, וואָס די פאָליאקן האָבן געבויט אויף דער רוסישער גרענעץ (דאָן האָט געהייסן, אַז רוסלאנד איז דער שונא... ניט דער דייטש...). אין אַ פאָר טעג אַיז די מילין צוריק־געקומען, אָבער נאכער זיך צוריקגעצויגן און צווישן אונז האָט זיך אָנגעהויבן אַ ויכוח: מיטלויפן אָדער בלייבן? און מען איז געבליבן, ווער צוליב עלטערן, ווער צוליב אַנדערע מאָטיוון. די דייטשן האָבן ווידער באָמבארדירט און די פויערן האָבן שוין דאסמאָל דורכגעטריבן די יידן, ווייל די פילאָטן דערקענען דעם יידן און... דאס וועט שאדן זיי, די פויערן. די רוסן האָבן געצויגן צוריק, די בריק איז שוין ווידער אויפגעריסן געוואָרן און דערווייל האָבן די פויערן אויפגעריסן די מלוכה קראָמען און געוויבט פון וואָס עס האָט זיך געלאָזט. די הייזער האָבן געברענט און קיינער האָט ניט געפרובירט לעשן און אָט האָבן זיך אַריינגעלאָזט אין אַ נאכ־מיטאָג די נאצישע רויבער אויף מאָטאָציקלעטן, ראווערן, אויטאָס א.א.וו. און אַ פערעסטרעלקע האָט זיך אָנגעהויבן. די פערעסטרעלקע איז געווען דורך אַרודיעס פון בייטן. די שטאָט האָט געברענט אין פיר פונקטן: דער קלויסטער אין די ליפקעס, די רעמיזע אין מארק, אין דער פריסטאוו גאס און אויף דער נייער שטאט. די דייטשן אין ברוין זענען אַרומגעלאָפן ווי פארסמטע מייז, זיגער! און די יידן האָבן מורא געהאט אַרויסווייזן די קאָפּ אין דרויסן. געווען קלאנגען אַז יעדן ייד וואָס זיי טרעפן אין גאס, שיסן זיי. אָבער אייביק ליגן אין די הייזער קען מען ניט. מען האָט זיך אַ ווייז געטון אין גאס און צוערשט אָנגעפאנגען ראטעווען די זאכן. דאָס פייער האָט קיינער ניט געוואגט צו לעשן. אויך אונזער הויז האָט זיך אָנגעכאפט און דער דאך איז אַראָפּ, אָבער מיט געמיינזאמע קרעפטן האָט מען אָנגעהויבן לעשן דאס פייער און ניט לאָזן גיין ווייטער. איך האָב צום ערשטן מאָל געפילט, אַז איך בין אַן אַ דאך איבערן קאָפּ. ביים גרענעץ פון שטעטל זענען נאָך געווען סאָוויעטישע זעלנער צום באקומען ידיעות איבערן דייטש. די דייטשן האָבן באפוילן אַרויסנעמען אַלע יידן צו אויפשטעלן די בריק. ווער ס'וועט זיך אויס־בעהאלטן וועט ווערן געשאָסן. דייטשן מיט אוקראינער זענען געגאנגען פון הויז צו הויז און געטריבן מיט נאגאיקעס צו דער ארבייט, פרויען, מענער און קינדער. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ סדרה חאפעריי צו ארבייט און נאכער האָט זיך אָרגאניי־

זירט דער יודן־ראט, וועלכער האָט באדארפט צושטעלן צו דער ארבייט מענטשן לויט דעם באדארף. (פריער האָט מען זיך נאָך געקענט אויסבאהאלטן, אָבער איצט ניט.) מען האָט געריניקט די רעדער פון וואגן, קלאָזעטן, שאָסייען. אין יודן־ראט זענען אַריין: יואל גילבערג אַלס פרעזעס, שמחה שפירא, מיכל חאמוט און פיניע כאוועכס. זיי האָבן געפירט אַ בוכהאַלטעריע פון די אַרבייטער און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ סדרה פון פראָטעקציאָנערן, וועלכע האָבן גאָרניט געאַרבייט אָדער אַ טאָג אין צוויי וואָכן. יעדן טאָג שוועכ געווען צו ארבייטן ביים דייטש. אַזוי האָט מען שפעט אין אָוונט נאָכן ענדיקן די אַרבייט פארשלעפט אין אַ קעלער און גע־ הייסן זינגן יידישע לידער. אַ צווייטן האָט ניט געפעלן דאס באגריסן זיך ביז די קני. די דייטשן האָבן זיך שטענדיק געוויצלט, אַז זיי גייען גלייך נאָך מאָסקווע. מען האָט געאַרבייט ביי טאָרף און ביי דער קאָלייקע. ערב יום כיפור האָט מען פארביטן דעם מגן דוד אויף אַ געלער לאטע אויף דער פלייצע. די אוקראינער האָבן באקומען די שטאט אַמטן. אין גרויסן ווינטער האָט זיך אָנגעהויבן אַ געיעג נאָך פוטערס און מען האָט אַלץ צוגענומען ביי די יידן און מיר זענען געפרוירן פון קעלט. די ווינאכטן זענען פאר די יידן געווען טרויער־טעג. צוויי טעג האָט מען געדארפט פאַסטן און די מערדער האָבן באזוכט אין די הייזער קאָנטראָלירן... גינטער, דער וויצע געביטס קאָמיסאַר, האָט באפוילן, מען זאָל וואָטאָווע קאָלדרעס אַפגעבן, געשיר און נאָך אַנדערע זאכן, ווי אויך גאָלד און זילבער.

איך האָב מיט נאָך ניין מאָן געאַרבייט אין מיכאלין. כאָטש די אַרבייט איז ניט געווען לייכט, איז דאָך ליב געווען דאָרטן ווי אָנקוקן דעם יודן־ראט און די זאָנדער־ פאָליציי מיט מאיר קיילער אין דער שפיץ. אַ ידיעה, אַז מען האָט געשאפן אַ געטאָ און ביי דער געלעגנהייט האָט גינטער (ימ"ש) געטויטעט אַ פאָר יידן. אין געטאָ איז געווען אַ שטופענישׂ, אַן איינגעשאפט ניט אוסצוהאלטן. מען האָט אָנגעהויבן מורא האָבן פארן מאָרגן. געהערט האָט מען וועגן שחיטות אין קאסטאָפאָל, טוטשין, בקיצור קלאנגן אויף קלאנגן. די געשיכטע מיט אַרבייטס־קארטן פאר פאכלייט און פיקציעס פון הייראטן, אַלץ סגולות... מען האָט געצאָלט געלט דעם יודן־ראט פאר קארטן און מען איז געווארן בעלי מלאכות. דער יודן־ראט האָט ענומען גראָבע געלדער פאַר אַריינשטעלן אין ליסטע אַלס אַרבייטער־פאַכמאַן... זיי האָבן פאר־ לאנגט שטאָפן, קארבאָוועצעס פון די אוקראנישע געלדער און גאָלד. אין פארק האָבן די יידישע בעלי מלאכות געגייט און געאַרבייט פון אַלץ וואָס מען האָט צוגענומען ביי די יידן. מען האָט די איבעריקע זאכן פארקויפט אין די קאָאָפערא־ טיוון. מען האָט געשיקט אויף אַרבייט קיין מאקווין אין פאפיר־פאבריק און אין זורנע ביי טאָרף, די קאלייקע, דעם גרויסן בריק. נאכער האָט מען אָנגעהויבן שיקן מענטשן נאך קאסטאָפאָל. מען האָט זייער מורא געהאט פאר אַרבייטן אין קאסטאָ־ פאָל, ווייל מען האָט געוואוסט, אַז צוריק פון דאָרט קערט מען זיך ניט אום. מען האָט געשילטן דעם יודן־ראט, וועלכעס האָט געמאכט די ליסטע פון די, וואָס דארפן גיין נאך קאסטאָפאָל. מען האָט זיך אָנגעהויבן אויסבאהאלטן; די יידישע פאָלי־ ציאנטן מיט די אוקראינער זענען געגאנגען זוכן אין די הייזער, בין איך אַנטלאָפן

צו אַ באַקאַנטע פּויערטע אוּן זיך באהאלטן. מען האָט געזאָלט בייטן די מענטשן יעדע צוויי וואָכן, אָבער מען האָט געצאָלט געלט דעם יודן־ראט, אוּן די וועלכע מען האָט פּארשיקט, זענען דאָרט ווייטער געזעסן. ביז איין טאָג האָט מען אָפּגעשלאָסן די געטאָ אוּן דער געביטס־קאָמיסאר פּוּן פּאָליציי, קיילער, האָט אויסגעשטעלט מענער אוּן פרויען באזונדער אוּן מען האָט אויסגעקליבן 150 מאַן אוּן אָפּגעשיקט מיט דער אוקראַינישער פּאָליציי קיין קאָסטאָפּאָל. די אַרבייט איז געווען זייער שווער אוּן מען האָט געמוזט אָפּאַרבייטן ביז שפּעט אין דער נאכט צום ענדיקן פּאַר אַ שטיקל ברויט אוּן אַ זופּע פּוּן זאָלץ וואַסער אוּן דאס שטיין אין די רייען אַ צייט לאנג.

אַ טייער אַרבייטס־פּלאַץ: גינטער, דער וויצע געביטס־קאָמיסאר, בויט זיך אַ פּאלאַץ... דאָרטן אַרבייטן איז אַ שרעק! ער שמייסט אוּן שלאָגט אויף רעכטס אוּן לינקס. פּארשיידענע זענען זיך צולאָפּן פּוּן דאָרט, האָט זיי די יידישע פּאָליציי צושלאָגן אויף אַן אמת. מאיר קיילער, דערצויגן אין מיליטעריזשן גייסט, אין דער רעוויזיאָניסטישער פּארטיי, קיין גרויסער חכם ניט געווען. פּילליכט האָט ער זיך פּאָרגעשטעלט דעם לאגער אַלס יידישע מלוכה אוּן ער דער הויפּט פּוּן פּאָליציי. פּאר זיין טיר איז געשטאנען אַ פּאָליציאנט אוּן צו אים ניט צוגעלאָזט. אין צייט פּוּן דער שחיטה האָט ער זיך אַרויסגערוקט פּוּן אַ באהעלטעניש אין אַ וואלד ביי אסטיז אוּן געקומען אין אַ פּארטיזאנער פּלאַץ. דאָרטן זענען געווען בערעזנער יידן אוּן די וואָס האָבן זיין פּאָליציי שטעקל געפּילט אויף זיך, האָבן אים אויסגעגעבן צו די פּארטיזאנער אוּן זיי האָבן אים געשאָסן פּאר מיטאַרבייטן מיט די לייטשן.

שלעכטע ידיעות האָבן זיך פּארשפּרייט אוּן איך בין זעלבסט געווען אַן עדות פּוּן אזאַ זאַך: ביי דער אַרבייט ביים סטאנציע האָב איך געזען אַ וואָגאָן אנגעזעצט מיט יידן, באוואכט מיט ס.ס. אָדער געסטאפּאָ אוּן די יידן האָבן דורך די פענסטער געווואונקען אוּן געווינזן איבערן האלז, ס'הייסט: מען גייט אויף דער שחיטה... אוּן ביינאכט האָט מען געפּירט זאכן צוריק צום סאָרטירן. אין עטליכע טעג זענען מיר געגאנגען פּארשיטן די ניט פּארפּולטע גרובן אוּן מיר האָבן געזען ביי אַ פינף טויזנט יידן האָבן געפּונען זייער אייביקע רוה. די גרובן זענען געווען פּארשאָטן מיט כלאר אוּן זאמד. דאס בלוט האָט אַרויסגעשפּראָצט אין דרויסן. מען האָט באַמערקט טריט פּוּן קליינע קינדער אין עלטערע אַראָפּ צום גרוב אוּן ערשט דאן האָט מען זיי סאָרטירט אוּן דאן געשאָסן אויפן פּלאַץ. מיר האָבן פּארשאָטן די גרובן, וועלכע זענען געווען צוואנציק מעטער לאנג אוּן פיר מעטער די ברייט אוּן דריי מעטער טיף. ביי יעדער גרוב איז געווען אַ לאנגער שטעקן וואו דער קאָמיסאר האָט מיט אים אָנגעוויזן יעדן זיין פּלאַץ. מיר האָבן געזען פּארשיידענע דאָקומענטן פּארברענטע טיילווייז. נאָכדעם ווי מיר האָבן די גרובן פּארשאָטן, איז אַביסל רוהיקער געוואָרן אין שטעטל. ביז דער גרויסער שחיטה וואָס האָט באדארפט דעם ראיאָן מאכן יודן־ריין.

דעם 24.8.42, ווייזט אויס אַ זונטיק טאָג, ווייל מיר האָבן דעם טאג ניט געאַרבייט, זענען שמחה שפּירא מיט פּיניע כאוועס אַראָפּגעקומען נאך קאסטאָפּאָל, איך

וויס ניט וועגן וואס, אַ פּאַקט אַז מען האָט זיי געזען ביים קאסטאָפאלער יודן־ראַט. מיר האָבן געווארט, אַז זיי זאָלן אונז אָפּנעמען פון דעם לאגער, זיי זענען אָבער ניט געקומען צו אונז און שנעל אַנטלאָפן, ניט האָבנדיק דערלייִדיקט זייערע ענינים. דער מערדער גינטער איז געקומען צו אונז און די יידישע דאָלמעטשער, זעט אויס אַז די מענטשן פון יודן־ראט האָבן שוין געווארט וועגן וואס ער קומט צו אונז, ווייל זיי זענען צוריק נאך בערעזנע ניט געקומען, נאָר אַוועק אין די וועלדער... אָבער אונז האָבן זיי ניט געזאָגט זיך ראטעווען. די קריסטן האָבן אָנגעהויבן צוריקנעמען די אַרבייט וואס זיי האָבן געגעבן די יידישע בעלי מלאכות ניט געענדיקט זאכן און מען האָט שוין פארשטאנען, אַז דער סוף איז נאָהנט. אין אונזער לאגער איז געווען אַ יידישער קאָמאנדאנט, וואס האָט געפּענט די טויערן און אַ זאָג געטון: „ראטעווט זיך, ווי ווער עס קען" (פון קאסטאָפאלער לאגער). איך האָב אָלץ געווארפן, נאָר אַ שטיק ברויט געגומען און אין באָרוועס אַרויס אין הויף, איבערגעקראָכן דעם פלויט און געלאָפן ווייט פון געטא. דער ויצע־קאָמאנדאנט פון געטא איז צו אונז געקומען און געהייסן אַנטלויפן, אָבער ניט אין גרויסע גרופן. ביי אַ צוואנציק מאן האָבן מיר זיך אויסגעשטעלט ווי זעלנער, כלומרשט ווי מיר גייען צו דער אַרבייט און געגאנגען ביז אונטער פעצ'אלאווקע. ס'איז געווען בייַ־ נאכט. מיר זענען געגאנגען צו בערעזנע און נעבן טשערעטענקא, זיך אָפּגערוהט און וויייטער געגאנגען, ביז מיר האָבן דערזען יצחק גאנדעלמאן, וועלכער האָט אונז דערציילט, אַז גינטער האָט באפוילן צו מאָרגנס פרי צוזאמענקלייבן אַלעמען אין געטא און אַז דאָס שטעטל איז פול מיט פּאָליציי פון דער גאנצער געגנט... זענען מיר צוריק געגאַנגען קיין זירנע, אַ גאַנצן טאָג געלעגן אין די ראָוועס. ביי טאג ארום צוועלף זענען צו אונז געקומען צוויי אינגלעך דארצאך יעקוב קוץ און נחמן גאָלדמאנס זון, וועלכע האָבן געפאשעט ביי פויערן און דערציילט, אַז אונטערן שטאָט גראָבט מען גרויסע גרובן און אַז פיל פויערן האָט מען געזומען צו דער אַרבייט. מיר איז גוט באקאנט געווען די גרובן, וואו די ראָוונער יידן זענען באַ־ גראָבן און איך האָב שוין אַלץ פארשטאנען... פארנאכט זענען צו אונז געקומען אייניקע, וואס זענען אנטלאָפן פון בערעזנע, עזריאל דער בעזעניק מיט זיין שוועסטערל, יוסל פישמאן, גראבערס מיידלעך און נאָך אַנדערע. פלוצלינג זענען פינף אוקראיניש רויבער אַנגעפאלן אויף אונז, בארויבט און געהייסן אַנטלויפן, ווייל די דייטשן וועלן קומען און אונז שיסן.

מען איז זיך צולאָפן ווי יעדער האָט געקאָנט. איך מיט מיין ברודער זענען צו אַ באקאנטע פויערטע אַוועק און דאָרטן איבערגעווען אַ צייט אן דאָן זיך געלאָזט קיין בראנע. מיין ברודער האָט געפאקט אַ פויער, וועלכער האָט אונז געהאלטן אַ וואָך צייט פאר מיינע נייע הויזן, בייטאג אין ביינאכט אין קלוניע. מיר האָבן זיך דאן געלאָזט נאך בראנע. אין וועג האָבן מיר באמערקט אַן אָרימע כאטקע און דער פויער האָט אַ שעפטשע געטון זיין ווייב און זי האָט אונז אַרויסגעבריינגט עסן. מיר האָבן אָנגעהויבן אַרבייטן ביי נייען מיט די הענט פארשיידענע זאכן און דאן זיך באַקענט מיט איינעם אַ שניידער פיטעל, און דאן אויך אָנגעהויבן אַרבייטן

ביי אַ פויער פראקאפ. דאן האָבן מיר זיך געטראָפן מיט אבא גאָרענשטיין און אַנדערע. מיר האָבן זיך דערוואוסט, אַז עס איז דאָ אין דער געגנט אַ פארטיזאנער גרופּע פון צען מאן, צווישן זיי דער ציין־טעכניקער פון בערעזנע. די יידישע סטאנקעס פון אַ קליינער גרופּע זענען איבערגעפאלן געוואָרן דורך פויערן און די יידן האָבן פארלוירן זאכן, אָבער אַלע זענען געבליבן ביים לעבן. אין אַ שיינעם טאָג זענען מאדיארן און דייטשן געגאנגען מאכן אַן אָבלאווע און די טישיצער יידן, וואָס האָבן געהאט אַ באזונדערן פלאץ פאר זיך, און די פארטיזאנער יידישע גרופּע זענען זיך צולאָפן און מיר האָבן אַזוי אַרום געגאָסן פון גאנצן עסנוואַרג, וואָס זיי האָבן איבערגעלאָזט אַנטלויפנדיק פון דער אָבלאווע. מיר זענען אַוועק טיף אין וואלד און זיך געבויט פעסטע בודעס פון האָלץ, און אינמיטן געבראַנט אַ פייער צום קאָכן און וואַרעמען. שמואל דער טישיצער מיט זיין שוואגערין זענען דער־מאָרדעט געוואָרן ניט ווייט פון אונזערע פלעצער דורך בולבאָווצעס (אוקראינער). שמוליק דער טישיצער האָט איבערגעלאָזט אַן אייניקל און די שוועגערין אַ יתומה'לה, מיט וועלכע די מימע פייגע קופערוואס האָט זיך פארנומען. דאס יתומל איז געבליבן אין מאָסקווע און דאָרטן געלערנט. אָט זעה איז פאר זיך דאָס יתום'ל פאר די אויגן, ווי ער זאָגט קדיש נאָכן פאטער און טערערן פליסן מיר פון די אויגן. אין אַ פאָר וואָכן זענען מיר ווייטער אוועק פון אונזערע זעמליאנקעס, וועלכע מיר האָבן מיט אַזאַ מאטערניש געבויט כדי צו זוכן די פארטיזאנער. מיר האָבן געשיקט אַ דעלעגאציע צו די פארטיזאנער און געבעטן אונז אַריינצעמען אין די פארטיזאנקע, בלויז יונגע מענער און פרויען. דאָס איז געווען מעדוועדיעווס אטראד. זיי האָבן אונז געהייסן וואַרטן אַ פאָר וואָכן און נאכער האָבן מיר זיי ניט געטראָפן מער אויף דעם פלאץ. מיר האָבן זיך דאן באזעצט אין דובאָווע סטאילא און וויידער געבויט זעמליאנקעס צוזאמען מיט די ווירליווקער און שארמוקעס. מיר זעלבסט זענען כמעט שטענדיק געווען אין וואלד. ניט ווייט פון אונז זענען געווען בולבאָווצעס, וועלכע האָבן אָפט געשאָסן און מיר פלעגן אַנטלויפן אין וואלד פאַר מורא. אין אַ געוויסן טאָג האָבן די מעשצאנעס אַרויסגענומען דריי יידן פון אַ חוטאר אוי זיי דערשאָסן. צו אונזער חוטאר זענען געקומען אַ גרופּע מעשצאנעס, אָבער דער פויער, וואו מיר זענען געווען און איך האָב דאָרטן געזאכערעוועט (געטראָפן אין קארטן) האָט אונז דערציילט וועגן דעם און מיר האָבן זיך אָפגעטראָגן. איין מאל האָב איך געזען אונטערן שטוב זיך באהאלטנדיק, אַז צוויי בולבאָווצעס פירן אבא שעדמוק און דעם גאלן שלמה:. מיר זענען אנטלאָפן אין וואלד און אין עטליכע טעג ארום האָט מען אונז דערציילט, אַז די צוויי בערעזנער יידן ליגן פארמוטשעטע ביי דער קאלייקע אין וועלדל. די בולבאָווצעס האָבן זיי אַזוי לאנג געמוטשעט, ביז זיי זענען אויסגעאנגען. צום אַכטן טאָג זענען אונזערע צען מאן אַוועק זיי באהאלטן, עס זענען געווען מיין ברודער, פיטעל דער שניידער, נח קרעמער, יריחים, קרעמערס צוויי ברודער, פייגל קופערוואס און נאָך אייניקע.

עס איז געווען אַ שיינער זומער טאָג, וועז מיר אַ טייל פארבליבענע אין די זעמלאנקעס האָבן דערהערט אַ וויערייי און שיסעריי. איך האָב זיך געלאָזט באַרוע־

סערהייט לויפן רעכטס, דאכטנדיק, אַז די קוילן פליען פון לינקס. איך האָב מיר פלוצים געטראָפן מיט יעקב שיכער, וועלכער איז אויך געלאָפן אין דער ריכטונג. אַזוי זענען מיר ביידע פארלאָפן ביז ב ו ש י אָבער אין דאָרף זענען מיר ניט אַריין צוליב מורא פאר די פויערן, דאָרטן זענען געווען די גרעסטע מערדער אין דאָרף. מיר האָבן זיך אויסבאהאלטן אין אַ קלוניע און צו מאָרגנס האָט אַ פויער אונז געבראכט אַ ידיעה, אַז אַלע לעבן און פראקאפ, אונזער באקאנטער פויער, האָט אונז געהייסן קומען, וועט ער אונז צוזאמענפירן. אַ שטיין איז אונז אַראָפּ פון קאָפּ, ווייל דאָרטן זענען בלויז געווען פרויען און קינדער און די אַלע וואָס זענען אַוועק מקבר זיין אונזערע צוויי קרבנות און צווישן זיי איז אויך געווען מיין ברודער. מיט יענער גרופע איז די זאך אַזוי געווען: נאָך דער קבורה זענען זיי צוריק געגאנגען צו זייערע זעמליאנקעס, האָט איינער אַ בולבאָווץ זיי דערהערט גיין און געשאָסן צו זיי, זענען זיי זיך צולאָפן אין וואַלד. צומאָרגנס פון אָנפאל האָבן מיר זיך געלאָזט גיין אין דער ריכטונג פון אָנפאַל, און מיר האָבן מיט זיך געהאַט מעסערס אויפן וועג. האָבן מיר געפונען די טאָרבעס פון די אַנטלאָפענע. מיר האָבן דאָרט קיינעם ניט געטראָפן, אָבער מיר האָבן פון ווייטן געהערט אַ רוף פון איינעם פון אונזערע, וועלכער האָט אונז פארפירט צו דער גרופע איבערגעבליבענע. עס האָבן ליידער געפעלט אַ טישיצער פרוי מיט איר קינד מיט אַ יתומהלע, די באנדיטן האָבן דאס קינד אַריינגעוואָרפן אין ברונעם און איין מיידעלע איבערגעשניטן דעם האלז. זיי אַלע האָט מען אין אַ וואָך אַרום געפונען טויטע. דערווייל האָט זיך אָנגערוקט פסח און די יידן האָבן זיך געגרייט צום סדר... מען האָט געבראכט קאָרטאָפל, געזוכט שמאלץ, אפילו הגדות האָבן זיך געפונען ביי אייניקע! און מען האָט געפראָווט דעם סדר ווי עס באדארף צו זיין...

מיר, אַ צוועלף מאן, האָבן באשלאָסן אַז ווייטער אַזוי לעבן אין שרעק אוז לויפעניש פון סטאנעק אין וואלד און צוריק ביי יעדן שאָס, איז אוממעגליך אין באשלאָסן גיין אין די פארטיזאנער, נאָר אמאָל פראָבירן זיך אַריינפעקלען צו זיי. מיר האָבן זיך דערשלאָגן צו אַ פוילישן דאָרף וואו די פארטיזאַנער האָבן זיך אויסבאהאלטן. די דייטשן האָבן דאָס דאָרף פארברענט, צוגעקומען ביז רודנא לענציקא. דאָרט האָבן מיר געטראָפן אַ פוילישן ברודער־קבר פון עטליכע הונדערט פאָליאקן, וועלכע די דייטשן האָבן פארנארט און צעשאָסן. מיט גרויס מיה האָבן מיר זיך דערשלאָגן צו די יידישע סטאנקעס, דאָרטן האָבן זיך געפונען שלמה'לה שפירא, פיניע כאווערס פון יודן־ראט, וועלכער האָט באצאָלט מיט גאָלד די פויערן פאָר בויען דעם בונקער. דאָרט איז אויך געווען יענקל שלוימעס זון, געכמאן און נאָך אַנדערע. דאָרט איז אויך געווען דער ווארשעווער שניפער. מיר האָבן געהערט, אַז אַנטיסעמיטיזם הערשט ביי די פארטיזאנער און אַז זיי נעמען ניט אַריין אין דער פארטיזאנקע. מיר האָבן זיך דערוואוסט, אַז ניט וויט פון דאָרף געפינט זיך אַ צווייטע גרופע פארטיזאנער, וועלכע נעמען יא אן אין זייער גרופע און גיבן געווער אויך. אונזער דעלעגאציע פון מאטל טויטין, הערשל צעציק און אַנדערע האָבן זיך דערשלאָגן צו די פארטיזאנער, וועלכע האָבן געפאָדערט איין קעכין, אַ שניידער און אייניקע

מיט געוואר און אפשר וועט מען אויך אַן געוואר אננעמען. אַלע אויסער מיר מיט מיין ברודער זענען אַוועק צו די פּארטיזאנער אין מען האָט אַלעמען צוגענומען. אונז האָט דאס מזל געטראָפן טרעפן אַ קאמ־באט, וואָס האָט אונז אויסגערעכנט חטאים אויף יידן, אַז זיי צולויפן זיך אין די לעכער, וועו זיי דערהערן שיסן און אז. זו. מיר האָבן געענטפערט, אַז טויזנטער אוקראינער אַרבייטן מיט מיטן דייטש און אַז פון יידן זענען זייער וויניק דא וואָס אַרבייטן מיט און דאס מיט נויט.

וויידער זענען מיר אַרויס אין די וועלדער זיך דערשלאָגן צו אַנדערע פּארטיזאנער און אויפן וועג האָבן מיר דערזען הערשל גאניק טויט און ניט וויייט פון אים אַ ביסל קארטאָפל צושאָטענע. אַזוי דערשראָקענע, צוטומלט, זענען מיר וויייטער געגאנגען די גאנצע נאכט ביז וויטקאוויץ. מיר האָבן זיך געלאָזט אין דער ריכטונג צו דער סמאליארניע, ביז מיר האָבן זיך דערשלאָגן צו די יידן אין דער געגנט. אין דער זעלבער נאכט וואָס מיר האָבן פּארלאָזט אונזערע זעמליאנקעס און זיך געלאָזט צו די פּארטיזאנער, האָבן באנדיטן באפאלן די שלאפנדיקע אין די סטאנקעס און אַריינגעוואָרפן אַ גראנאט, וועלכער האָט ניט אויפגעריסן. האָט אייגער פון אונזערע אַרויסגעוואָרפן דעם גראנאט און דער באנדיט האָט זיך צוריקגעצויגן. חיים וואַרצמאן האָט איין באנדיט אומגעוואָרפן ביים טיר און אַנטלאָפן, זיין פאטער איז געלעגן פארוואונדעט. אַ צווייטן מאל האָבן די באנדיטן ווידער באפאלן און דאן זענען געפאלן אַ 30 יידן, נאָר חוה שארמוק מיט דער טאָכטער בריינדל און נח קרעמער האָבן זיך געראטעוועט. דערווייל האָבן די פאליאקן אַראָפגענומען תבואה פון די פעלדער און מיר האָבן אַנגעהויבן נייען קליידונג פאר די פויערן, האָבן מיר באקומען תבואה און נאָך געצאָלט.

יאנואָר 1944. די רוסן מאַרשירן פארויס. דעם 7. יאנואר 1944 זענען מיר אַוועק אין די פּארטיזאנער ניט קוקנדיק, וואס די באפרייאונג איז געקומען. מיט אונז איז געווען חילציק שפירא, יעקב סירזיק, נחמן דעם מלד׳ס. מיר זענען געווען אין מיקאיאנס אטריאד בלויז ארמיענער. אַלע פּלענניקעס ביים דייטש אנגעטון אין דייטשע קליידונג, האָבן זיי אויסגעדרייט די ביקסן צו די דייטשן זיי אויסגעשאָסן און אַוועק צו די פּארטיזאנער און נאך אַ לאנגע צייט אויסגעפירט אַנפאלן אויף דייטשן מיט די דייטשע מונדירן. אַז מיר זענען איצט געקומען צו די פּארטיזאנער, האָט אונז איצט יעדע גרופע געשלעפט צו זיך. גלייך צו מאָרגנס האָט מען אונז געלערנט זיך באגיין מיט געווער און מען האָט זיך בכלל מיט אונז זייער געפרייט. געוועראָל מאַיאָר טאאומאָוו, צוויי מאָל גערעי, האָט אַנגעפירט מיט איבער 3000 מאָן. זיבן אטראדן זענען געווען צווישן זיי: מיקאיאנער, כרושצאוו, סמירט פאשיזמו און אַנדערע. נאָך זיבן טעג אַפרוה האָבן מיר באקומען אַ באפעל גיין אין טיל פון שונא. מיר זענען אַדורך בערעזנע און געטראָפן ביי פיל פויערן אונזערע זאכן. מיר האָבן אויך איבערגעגעבן אַ ליסטע פון פויערן פארבערעכער און אפאנאסן, אַבער זעט אויס, מען האָט זיי גאָרניט געטון. (מען וואָלט למעשה באדארפט כמעט אַלע בערעזנער פויערן אויסטויטן...). מיר זענען געגאנגען אַלץ וויייטער און וויייטער, אַבער די רויטע אַרמיי איז אַזוי שנעל געגאנגען, אַז אונז איז פשוט שווער געווען

זיי איבערגיין... ביז מיר האָבן זיך צוגערוקט צו אַ דאָרף, וואו די דייטשן זענען געווען און מיר האָבן דאָס דאָרף געדאַרפט נעמען ביי די דייטשן. דאָס איז געווען מיין ערשטער אנטייל אין קאַמף קעגן די דייטשן. מיר האָבן דערלאַנגט פייער אַזוי אַז די דייטשן זענען זיך צולאָפן ווי מייז, זייער עסן איז נאָך געשטאַנען אויפן טיש וואַרעם און אויך די קאַווע. מיר זענען ווידער געגאַנגען. די וועג איז געווען אַ ליימיקע און איך האָב די פוס אַרויסגעשלעפט אָן די שטיוול... דאַן זענען מיר אָנגעקומען אין טאַרגאָוויצע און די בענדעראַווצעס זענען פון דאָרט אויך אַנטלאָפן (זיי זענען געווען גבורים קעגן אומבאַוואָפנטע... אָבער גרויסע פּחדנים ווען מען האָט זיי געוויזן אַ פויסט).

מיר האָבן געצויגן נאָך לעמבערג. אין אַ בענדעראַווצעס מערדער־דאָרף האָבן מיר זיך פאַרשאַפט שליטנס און פערד, ווייל עס איז געווען שליטוועגן. די דייטשן ניט וויסנדיק, אַז מיר זענען אין דאָרף זענען אַריין לויט זייער שטייגער אין אויטאָס, אָבער מיר האָבן זיי באַשאָסן פון ביידע זייטן און פערציק אויטאָס זענען פאַרברענט געוואָרן. ביינאַכט זענען די דייטשן געקומען מיט אַ גרויסע קראַפט זיך אין אונז נוקם זיין, אָבער מיר האָבן זיי פאַריאָגט און ווידער חרוב געמאַכט זייערע אויטאָ־מאָבילן. ערשט דאַן זענען מיר אַרויס פון דאָרף.

אַ גרויסן קאַמף אויף דער וועג לעמבערג—פּשעמישל האָבן מיר געפירט מיט די דייטשן ביי דער באַן־ליניע. מיר זענען געלעגן אין שניי ניט צולאָזן קיין פאַר־שטאַרקונג פון די דייטשן, וועלכע האָבן געקעמפט מיט אַ צווייטער פּאַרטיזאַנער גרופּע. אַזוי האָבן מיר געטריבן דעם דייטש פון פּלאַץ צו פּלאַץ און פאַרברענט דערפער פון בענדעראַווצעס. מיר האָבן אויך געפירט אַ קאַמף מיט אַ גרופּע דייטשן ביי אַ בערגל. דערווייל האָבן די דייטשן אַרומגערינגלט אַ גרויסע פּאַרטיזאַנער גרופּע און נאָר די קלוגשאַפט פון די פּאַרטיזאַנער־קאָמאַנדירן האָבן אונז אַרויס־געשלעפּט פון אַ צרה. ווידער האָבן מיר געהאַט אָן אויפגאַבע אין אַ קליין דערפל, וואו פופציק דייטשן האָבן געהאַט מיט זיך דריי האַרמאַטן און מיר, אַ קליינע גרופּע, האָבן געקעמפּט קעגן די דייטשן און געוואָלט צונעמען ביי זיי די אַרודיעס, אָבער זיי האָבן געהאַט נאָך אַ פאַרשטאַרקונגס־גרופּע, און דאָס מאָל האָבן מיר געהאַט פיל קרבנות. איך האָב אויף מיין וואָגן געדאַרפט מיטנעמען גראַניעטע. דאַן איז יחיאל שפּירא מיט נאָך פיל פּאַרטיזאַנער אַריינגעפאַלן צו די דייטשן אין די הענט. מיר האָבן געהאַט אַ פערציק קרבנות. מיר זענען ווידער געווען אַרומגערינגלט, זייענדיק אויפן וועג צום בוג און אונזער גענעראַל מאַיאָר איז געגאַנגען פאַרויס אונז ווייזן דעם וועג. דאַן איז מיין ברודער פאַרוואונדעט געוואָרן אמת לייכט, אָבער איך האָב פון דאַן געהאַט פיל אויסצושטיין איבער אים. אויפן וועג האָט אונז בעשאָסן אַ פאַנצער פאַיעזד און מיר האָבן אים אויפגעריסן און ווייטער זיך געשלעפּט. דערווייל האָט זיך פאַרשפּרייט אַ טיפוס עפּידעמיע צווישן די פּאַרטי־זאַנער. יעקב סירזיק איז געפאַלן בעת אַ פּלוג אנפאַל. איך בין קראַנק געוואָרן אויף טיפוס און מיט פערציק גראַד היץ בין איך מיטגעגאַנגען. עס איז קיין אויסוועג ניט געווען. ווען איך בין געקומען צו זיך, האָב איך אויסער מילך שוין אָנגעהויבן עסן

און זיך געפילט קרעפטיגער. ביז מען האָט אונז געבראכט קיין דובנע אין שפיטאל. איך האָב אויך געליטן אויף געפֿראָרענע פוס. אין שפיטאל האָב איך צום ערשטן מאל געפילט, אַז איך בין נאָך אַ מענטש. ריין, פֿריש אָנגעטון און אויסגעבאדן. איך בין געלעגן מיט טיפוס קראנקע, אָבער די טעמפּעראטור ביי מיר איז שוין געווען אַ נידריקע. די פוס האָבן זיך געהיילט זייער לאנגזאם. איך האָב באקומען אַרבייט אַלס סאניטאר אין שפיטאל. מיין ברודער האָב איך פיל מאל באזוכט אין זיין פאלאטע, ביז מען האָט אים צוריק אַוועקגעשיקט אויפן פראָנט. ביז איין טאָג האָבן מיר זיך ווידער געלאָזט אין וועג און פארפֿאָרן קיין דעמבאָ, אַ קליין פּויליש שטעטל, און דאָרט האָבן מיר פארלייגט דעם שפיטאל. אין דעמבא האָב איך געטראָפן משה טוטיון, וועלכן איך האָב איינגעאָרדנט אויף אַרבייט אין שפיטאל נעבן מיר. נאכער האָט מען מיר געשיקט אויף אַ קורס, וואו מען האָט אונז פיל געלערנט איבער גיכע הילף און איך האָב באקומען גוטע צייכנונגען ביים ענדיקן דעם קורס. איצט אין חיפה.

די דייטשן אין בערעזנע

איבערגעגעבן פון י. פּיוועז

1941... עס איז געווען אַ זומער טאָג. די סאָוויעטן האָבן געהערשט אין בערעזנע. די יידן הערנדיק די לאגע פון זייערע ברידער אין די פארכאפּטע געגנטן אין פּוילן דורך די דייטשן, האָבן די יידן אין בערעזנע געהאלטן זייער לאגע פאר גינסטיק. אָבער לאנגזאם האָבן די כמארעס זיך אָנגעוווקט אויף די בערעזנער יידן. אין אַ שבת טאָג האָבן די דייטשע אַראָפּלאנען אַראָפּגעוואָרפן עטליכע באָמבעס אין מיטן בערעזנע, נעבן ווישינסקיס אפטייק. קיין מענטשן שאדן איז ניט געווען, אָבער די יידן זענען צוטומלט געוואָרן. מען האָט געפילט, אַז עטוואָס שרעקליכעס רוקט זיך אָן אויף דער געגנט. עס איז אַרויס אַ קלאנג, אַז די רוסן פארלאָזן בערעזנע און די אוקראינער האָבן זיך פארזאמלט אויפן מארק און אָנגעהויבן רייצן קעגן די יידן, אָט וועלן זיי באַלד בעלעבאטעווען מיטן יידישן גוטס. אָבער אין אייניקע טעג איז די רוסיש־סאָוויעטישע מאַכט צוריק געווען אין בערעזנע און די יידן האָבן אָפּגעאָטמט... אָבער די דייטשן מיט זייער באָמבארדירן האָבן געצוואונגען די רוסן פארלאָזן די שטאָט און אַ טייל יידישע יוגנט איז מיטגענגאנגען מיט זיי, ליידער איז די יידישע מאַסע געבליבן אויפן פלאָץ און אין אַ שיינעם טאג נאכדעם ווי די סאָוויעטן האָבן פארלאָזן די שטאָט און פארברענט די בריק אויפן סלוץ, זענען די ס.ס. אַריין קיין בערעזנע. די יידן האָבן זיך פארשלאָסן אין די הייזער און ווער אין די קעלערס און אַנדערע באהעלטענישן. די אוקראינצעס האָבן די דייטשן אויפגענומען מיט אָפענע אַרימס... און אפילו מיט בלומען...

באלד מיט זייער אַרייַנקום האָבן זיי צוזאמען מיט די אוקראינער אָנגעהויבן רויבן די געוועלבער און הייזער. די יידן האָבן נאָך יעדן וויזיט פון די דייטשן

צוגעגעבן: דאנקע שיין... געדאנקט וואָס מען איז אַרויס מיטן לעבן. אַזוי האָבן צווויי אוקראינער אין באגלייטונג פון אַ דייטשן ס.ס. אָפּגעטון אַזאַ אַכזריות: זיי האָבן אַרויסגעשלעפּט משה אהרון בייזמאן פון הויז אין אַ געסעלע צווישן די פויערשע הייזער און די יידישע און אים אַרויסגעריסן די באָרד און אַזוי צושלאָגן, אַז ער האָט זיך קוים צוגעשלעפּט צום הויז און די קינדער האָבן אים ניט דערקענט און אים געשטופט פון הויז און נאָר צום צווייטן מאָל ווען ער האָט געעפּנט די טיר, האָט אים זיין שנור דערקענט און מען האָט אים אָנגעהויבן ראטעווען. דער הונגער האָט זיך געמאכט פלאַץ אין די מערהייט הייזער. מענטשן זענען געזעסן אָן אַרבייט און פרנסה.

די דייטשן האָבן אויפגעשטעלט אַ כלומרשטע „אַרטיליכע אַדמיניסטראַציע" און יואל גילבערג איז געוואָרן דער ראש פון „יודן־ראט". דער יודן־ראט האָט געשאפן אַ יידישע מיליציע מיט מאיר קיילער בראש. די דאָזיקע מיליציע האָט זיך פארהאלטן פון אָנהויב אָן גראָב און אומאנשטענדיק צו זייערע ברידער. די דייטשן האָבן געגעבן אַ געווייסע מאכט דעם יודן־ראט, זייענדיק זיכער, אַז זיי וועלן מיט זייער הילף דורכפירן זייערע טייווילישע פלענער קעגן דער יידישער באפעל־קערונג. דער יודן־ראט האָט צוטיילט די יידן אויף צווויי קאטעגאָריעס, וויכטיקע און ניט וויכטיקע. „ניט וויכטיקע" געשיקט אין אָן אָפּגערעכנעט וויבקל, וואָס האָט געהייסן געטאָ. ניט אַלע האָבן דורכגעפירט דעם באפעל פון יודן־ראט. אַ טייל זענען זיך צולאָפן אין די אַרומיקע דערפער, אָבער די גרעסטע טייל זענען מיט צובראָכענע הערצער אַוועק אין געטאָ לעבן אַ הונגער־לעבן. די דייטשן האָבן גלייך באפוילן אָפּטיילן די פרויען באזונדער און מענער באזונדער, אַזוי אַרום צובראָכן דעם מוט פון אַלעמען, און אַזוי אַרום אויסמיידן וועלכן עס איז געדאנק פון ווידערשטאנד אָדער ווילן צו אַנטלויפן, די פאמיליע זייענדיק צוריסן... די הונגער פאַרציעס האָבן זייער צייכן געווינען אין אַ גאַנץ קורצער צייט. די עלטערע מענטשן, שוואכערע, האָבן אָנגעהויבן קריינקען און פיל אויסגעשטאָרבן אין אַ קורצער ציים. די שטערבליכקייט האָט אָנגענומען אַ מאסן כאראקטער. די איינג־שאפט איז געווען גרויס. די לעבן געבליבענע האָבן צומאָל מקנא געווען די טויטע. אָט אַזוי האָט עס אויסגעזען אין געטאָ.

די צווייטע טייל איז געווען וויניקער באוואכט, ניט אַרומגעגרייזערט און מען האָט געקענט זיך אַרויסכאפן צו אַ פויער אָדער די פויערן זענען געקומען אין דער געגנט מאכן אויסטויש פון עסנווארג אויף דאס ביסל גוטס וואָס יעדער ייד האָט נאָך געהאט. אַ טייל יידן האָבן געאַרבייט ביים אויפשטעלן דעם בריק, וואָס די רוסן האָבן פארברענט און אַ צווייטע טייל האָט געבויט אַ באן־ליניע קיין מאקווין. דער באגעגן־פלאַץ איז געווען ביי דער מיליציע. ביינאכט האָבן די אַרבייטער, טויט מידע פון שווערע אַרבייט און הונגער, זיך פארמאכט אין די הייזער און אויפגעכאפט פאַרשיידענע גרויל ידיעות איבער רציחות אין די געגנדן. (צום ביישפיל אַז די דייטשן שטעלן אויס אַ שורה יידן און יעדן צענטן שיסט מען... די יידן פון בערעזנע האָבן געליטן און געהאָפט, אַז „מיר וועלן דעם דייטש איבער־

לעבן"... און די האָפנונג האָט איינגעשלעפערט אַלעמען און מען האָט ניט געטראכט פון אַ וועג צו אַנטלויפן פון די מערדער. ביז ס'האָט זיך אָנגעריקט דער 25.8.42 (י"ב אלול). די מענטשן האָבן זיך אומגעקערט פון דער אַרבייט. וועט ס'האָט געווארט אויף אַ זופ־וואסער, וואָס די ווייב האָט צוגעגרייט, וועט ס'האָט אַדורכשטודירט די דייטשע סטראטעגיע, און די קינדער, שמוציקע, אויסגעדאַרטע, אַבער ווי קינדער געשטיפט און געלאכט. פלוצים האָט זיך פארשפרייט אַ קלאנג אַז קרעמענצקי (אין צייט פון די סאָוויעטן אַרעסטירט און אין צייט פון די דייטשן „גאלאווא") האָט איבערגעגעבן ביי די קלייטעס, אַז דעם 25.8. דאָס הייסט צו מאָרגן, וועט מען אַלע יידן אויסמאָרדן. אַז דאָס איז ריכטיק, האָבן די יידן פארשטאנען, ווייל די פויערן זענען אין איילעניש געקומען אָפּנעמען זייערע זאכן ביי די בעלי מלאכות אפילו ניט אויסגעפארטיקטע און חוצפה'דיק צוגעגעבן: אָט באַלד וועט איר אַלע זיין אין גן עדן... מען גרייט שוין גרובער פאר אייך אויסערן שטאט. גילבערג איז געגאנגען צו גינטערן פרעגן וועגן די ידיעות און גינטער האָט אים געזאָגט, ער זאָל זיין רוהיק, אין בערעזנע וועט גאָרניט פאָרקומען. אַבער אַ טייל האָבן ניט געגלויבט און אָנגעהויבן אַנטלויפן, פיל האָט מען געכאפט אויפסנייי און געהרגעט.

פינף פארטאָג האָט זיך די אַקציע אָנגעהויבן. די געוואלדן זענען געגאנגען צום הימל, פיל האָבן געזאָגט וידוי.

אַזוי האָט מען אויסגעראָטן די יידן אין בערעזנע.

דער ברודער קבר

אין 1945 יאר בין איך געקומען נאָך אַ לאנגער רייזע פון מאָסקווע אין מיין געבורט־שטעטל בערעזנע. עס איז געווען פונקט ראש השנה. דאס ערשטע וואָס האָט זיך באמערקט, איז געווען די פארברענטע הייזער. בסך־הכל זענען געבליבן אין בערעזנע קרוב צו 40 הייזער. די רוסן האָבן געהערשט אין בערעזנע. איך האָב דאן געטראָפן ניט מער ווי צוויי בערעזנער יידן: אברהם דער גאלד, וועלוול וויינשטיין און צוויי לענצינער מיידלעך און בענציק דער באלעשיווקער. די יידישע הייזער זענען געווען באזעצט דורך וויטקאָוויצער בענדראָווצעס. לייבל האָט איבערגעגעבן דער מאכט אַז די אַלע וואָס האָבן פארכאפט די הייזער, זענען געווייניגליכע מערדער בענדראָווצעס. עס זענען ניט אַוועק 24 שטונדן און מען האָט זיי אַרויסגעטריבן פון די הייזער און זייער סוף איז געווען אַ שווארצער. אין אַ צייט אַרום זענען צוריקגעקומען בענציק ליכט, יצחק שטיין, טאטיאנע רעזניק, משה טוכמאן. אַלע געבליבענע זענען דאן געגאנגען אויפן הייליק אָרט, צום ברודער קבר, געזאָגט תפילות און תהלים נאָך די קדושים און געמאכט אַ בילד פון ברודער־קבר. דער בית עלמין וואָס עקזיסטירט איבער הונדערט יאר איז אינגאנצן חרוב געוואָרן דורך די אוקראינער באנדיטן. דער געמויערטער קבר פון די רבנים (רבי מיכעלע, רבי יוסעלע, רבי רב שמואלקע, זיין זון רבי יצחקל און רבי אהרעלע, רב חיימקעס ז"ל

זענען דאָרטן געווען באהאלטן). עס איז געבליבן נאָר די דרום וואנט, אַ זכר פון שטיבל.

מיט אַ צובראָכן הארץ האָב איך פארלאָזן בערעזנע צוריקווענדט נאך מאָסקווע.

אריה מעדווועד

דער ברודער־קבר אין בערעזנע

סוף פסוק

אַט אַזוי האָט זיך פארענדיקט אַ קאפיטל — יידן אין בערעזנע. דער פריץ האָט געוואָלט צוציען יידן קיין בערעזנע. נאכדעם ווי די יידן האָבן אויסגעבויט די שטאט, געהאלטן מער ווי־ניקער שכנישע באציאונגען מיט דער באפעלקערונג, מערסטנטיילס פראוואָסלאווע, האָט זיך אַנגעריקט אַזאַ פינסטערע כמארע, וואָס קיין ייד האָט אפילו ניט געחלומט אַז אַזאַ זאַך זאָל קענען פאָרקומען. ליידער איז עס געקומען. די יידן האָבן פארגעסן די געשיכטע פון די גזרות ת״ח ת״ט, די פארניכטונג פון שטעט און שטעטלעך דורך די קאָזאקן מיט אַ פאָר הונדערט יאר צוריק. ניט באשערט געווען די בערעזנער יידן ווי די מערהייט פון די יידן אין פוילן דערלעבן די עפאָכע פון אויפשטיין פון דער מדינת ישראל און קיבוץ גלויות און זען די ריכטיקע ימות המשיח וואָס יעדער ייד האָט נאכן דאוונען געזאָגט: אני מאמין בשובך לציון עירך!

אייביק וועלן מיר געדיינקן אונזערע ליבע און טייערע.

ערע זייער אנדייִנקונג! כבוד די אַלע געפאלענע אין קאמף קעגן מערדער! כבוד די אַלע וואָס האָבן געגומען נקמה אין די מערדער! צו אייביקן שאַנד און שפאָט די רוצחים פון אומשולדיקע מיליאָנען מענטשן.

ד״ר ג. ב.

חנה גראבער באגריסט

מיט גרויס כבוד באַגריס איך אייך, ברודער און שוועסטער טייערע, מיט אייער אַרבייט צום פאראייביקן דעם אנדיינק פון אונזער היים בערעזנע. אייער אַרבייט דארף געשעצט ווערן פון אַלע בערעזנער, אַוואו נאָר זיי געפינען זיך אין דער גאָרער וועלט. איך מיט מיין פאמיליע וואַרטן אומגעדולדיק לעזן אין בוך פון אונזער אַמאָליקער בערעזנע, ווו מיר האָבן אונזערע קינדער יאָרן פארברַאכט, ביז די דייטשע מערדער מיט זייערע מיטהעלפער האָבן פארניכטעט אַ וועלט און בערעזנע מיט אַלעמען צוזאמען. זייט געבענטשט, שוועסטער און ברודער, פאר אייער אויפטו. איך באגריס אייך און דאנק אייך, — אייער אַלעמענס שוועסטער

חנה גראבער.

שמילית טשירעטענקעס אַן אירניקל.

בערעזנער הילפס־קאָמיטעט אין דעטרויט

מיט געבויגענע קעפ טרויערן מיר נאך אונזערע אומגעקומענע שוועסטער און ברודער פון בערעזנע און פון גאָרער וועלט. צו שאנד די מערדער פון אונזערע ליבע ברודער, וואָס זענען אומגעקומען אויפן מזבח פון זייער יידישקייט.

מיר באגריסן אייך, טייערע ברודער אין ישראל, פארן טרייען פאראייביקן דעם נאָמען בערעזנע און אירע קדושים. מיר זאָגן אייך צו, צו זיין מיט אייך, שטיין אין קאָנטאקט און אייך העלפן אין אַלעס וואָס נויטיק. זייט געשטארקט און גע־

בערעזנער הילפס־סאָסייטי אין דעטרויט

בענטשט פֿאַר אייער טאָט. אייער אַרבייט וועט זיכער אָפּגעשאצט זיין דורך אַלעמען. מיר זאָגן אייך שלום! שלום! שוועסטער און ברודער פון אונזער שטעטעלע בערעזנע!

בערעזנער אייד סאסייטי, דעטרויט אמעריקע

בנימין און איטקע הייוועס

דער בערעזנער קאָמיטעט אין דעטרויט איז געגרינדעט זייט פיל יאָרן. חנה גראָבער גיט איבער אייניקע פּרטים, וואָס זענען איר באוואוסט:

די וואָס זענען פון אונז אַוועק צו זייער אייביקן רוה:

מאניו שאפירא, דער גרינדער פון דער היינטיקער סאסייטי סאנע פיקמאן, וואס ביי אים אין הויז איז געגרינדעט געוואָרן די סאסייטי.

באסיל בייקער, אַ זייער טיכטיקע, האָט פיל אויפגעטון אין דער סאסייטי. דוד און פעסיע גוז האָבן פיל געלט אַרײַנגעבראכט. שפרה כאץ, ערשטע סעקרעטארין.

יצחק פרידמן, אַ גרויסער פריינט פון אַלעמען. אברהם חיים טוטאן און זכריהו עפיל, טיכטיקע טוער. שרה זאנדער, אַ בערעזניצער, זייער אַן איבערגעגעבענע. יצחק אפשטין. יצחק רודיאל, ווייס פרעזידענט און זייער אַ טיכטיקער.

עהרע זייער אנדיינקונג!

יולי, דעטרויט מיש.

באאמטע היינט צו טאג אין בערעזנער סאסייטי אין דעטרויט

שמואל פרידמן — פרעזידענט
בינים שינדל — ווייס־פרעזידענט
דוד שינדל — סעקרעטאר
מארקעס אסטראף — קאסירער
איטקע הייווע — קראנקע באזוכערין, ווי אויך ציפע יעטץ, בנימין הייווע — אינערגארדין, איבערהויפט טיכטיק ביים פאקן די פעקלעך.

בערעזנער אייד סאסייטי דעטרויט מיש.

אונזערע מיטגלידער

ביילע עפיל. ביילע נארבאר. גדליהו און ליבע ביינדער. משה שינדל. וויכנע בערמאן. הערשיל און גאָלדע בראנער. יוסף און אידית בייקער. בענטשיק און אסתר בייקער. אריל אין מינע בלום. פייסע און חוה בארישמאן. ליבע פרידמאן. שמואל און בלומקע פרידמאן. מאָטיל און מינע גוז. מעקס און גאָלדע גאָלד. ברוך און חנה גראָבער. בנימין און איטקע הייווע. יהודעס לעווין. מארקעס און שרה אָסטראף. נעדי רודאק. שרה פעסקאל. יצחק און יענטיל ראָזען. בינים און מארים שינדעל. באשיווע שעכטער. ניסיע און רבקה סמאלער. אריל און גיטל ווינגארדן. חיים הערש און חוה ווינשטין. ציפע יעטץ. בעני בעק.

פרוי מילער

הער לייביש מילער

נאכן ערשטן וועלט קריג איז הער לייביש מאזור (היינט מילער) מיט זיין פרוי און קינדער אָפּגעפאָרן קיין קאנאדע. ער איז געווען דער ערשטער פון בערעזנע, וועלכער האָט זיך געלאָזט קיין קאנאדע. נאָך אין בערעזנע האָט הער מילער אַרויסגעוויזן סוחרישע פעהיגקייטן. זייער משפחה האָט געגילט אַלס אַרעמ־ליכע און גוטהערציקע מענטשן. אָנגעהאלטן זייער גוטע באציהונגען מיט אַלע זייערע שכנים. אין קאנאדע האָט הער מיעלער נאָך מער זיך אויסגעצייכנט אַלס פעהיקער סוחר און איז פאַררעכנט אַלס רייכער מאַן אין קאנאדע. אַלע בערעזנער, וואָס זענען נאכער אָפּגעפאָרן קיין קאנאדע (פיל מיט דער הילף פון הער מילער), האָבן געפונען אָפּענע טירן ביי זייער שטעטישן, וועלכער האָט געגעבן די ערשטע הילף און אַלעמען געשטעלט אויף די פיס. לייביש מילער האָט אויך ניט פאַרגעסן אין זיינע שטעטישע אין ישראל און שטענדק געהאָלפן מיט ברייטער האַנט פאַר

לייביש מילער

די זייניקע. אויך איצט, וועו זיין זון דויד מיט זיין פרוי זענען געווען אויף אַ באַזוך אין ישראל, האָבן זיי צוגעזאָגט שטיצן דאס אַרויסגעבן דאס יזכור־בוך, שטיצנדיק זיך אויף דער גרייטקייט פון זייערע עלטערן צו געבן אַ געוויסע סומע פאַר דעם צוועק. לייביש מילער האָט זיך לאנג ניט געלאָזט וואַרטן און געשיקט די ערשטע סומע פאַרן בוך.

לייביש מילער מיט זיין ליבער פרוי און זון דויד זענען אַ ביישפיל פון גוט־הערציקייט און יידישער בריידערליכקייט. מיר דאנקען דער פאַמיליע מילער פאר זייער הילפס־טעטיקייט אין וויכטשן דעם הער און פרוי מילער פיל געזונט און אַ גוט עלטער.

אין נאָמען פון בערעזנער קאָמיטעט אין ישראל —

ד״ר ג. ביגיל

פרעזעס פון בערעזנער לאנדסלייט אין ישראל

יזכור

את קדושי ברזנה והסביבה — אבות ובנים, אמהות ובנות, ילדים וטף, שנהרגו, נשרפו, נטבעו, עונו עד מות, נורו ונקברו חיים על יהדותם. הי"ד.

יזכור את בתי הכנסת וספרי הקודש, חדרי לימוד ומוסדות תרבות של תינוקות דבית רבן, שנחרבו ונשרפו וקול תורה נידם.

יזכור את הקרבנות היקרים, גברים, נשים וטף שנדדו ביערות, עונו על־ידי מרצחים גרמנים ואוקראינים, נורו, נשחטו ונהרגו, מתו ממחלות שונות ומרעב. הי"ד.

יזכור

אונזער הייליקע באבעס און זיידעס, פאטערס און מוטערס, טעכטער און זון, קינדער און נאר וואס געבוירענע, וואס זענען געהרגעט געוואָרן, פארמאטערט געוואָרן צום טויט, פאַרברענט, דערטרונקען, געשאָסן און אויך לעבעדיקערהייט אין די גרובן געוואָרפן פאַר זייער אידישקייט. זאָל גאָט נקמה נעמען!

יזכוד

אונזער גרויסע שול און בתי מדרשים, חדרים און אַנדערע לערע און קולטורעלע אַנשטאַלטן, הייליקע ספרים, וואס זענען פאַרברענט און חרוב געוואָרן און געטראָטן מיט טומאה פוס פון רוצחים און דער קול פון תורה איז פארלאָשן געוואָרן.

יזכור

די אַלע מענער און פרויען, קינדער טייערע, הייליקע קרבנות, וואס האָבן געוואַנדערט אין די פעלדער און וועלדער און זענען דורך דייטשע און אוקראינישע פארברעכער — וואס האָבן זיי געכאפט און געפייניקט — דערמאָרדעט, פאַרברענט און געשאָכטן געוואָרן, און די אַלע וואס זענען פון קריינק און הונגער אויסגעאַנגען. זאָל גאָט נקמה נעמען!

ע י י ר ת י

ברזנה

אוסף זכרונות של יוצאי ברזנה
(וואהלין) בארץ ובחוץ-לארץ. —
דברי עדות של יחידים, אשר ניצלו
מידי אנשי היטלר הרצחניים
ועוזריהם. — תאורי החיים בין
הפרטיזנים הרוסיים.

אסף / כתב / ערך
והוציא לאור

ד"ר גרץ ביגיל

בעזרת ועד יוצאי ברזנה
בישראל ובסיועם של יוצאי
ברזנה בדטרויט (ארה"ב),
קנדה וארגנטינה

תל אביב – שבועות תשי"ד

Preface

This book is the result of many years of study and research in the field of [illegible]. The author has attempted to present the material in a clear and concise manner, suitable for both students and practitioners. It is hoped that this work will serve as a useful reference for those working in the area of [illegible].

The first chapter introduces the basic concepts and definitions. Subsequent chapters build upon these foundations, leading to more advanced topics. Each chapter concludes with a set of exercises designed to reinforce the material presented.

[illegible]

[illegible]

ליוצאי ברזנה בארץ בכל מקום מוצאם

בשנת 1950, באזכרת הקדושים בי"ב אלול תש"ט, הציע הד"ר ביגיל להנציח את זכר הקדושים על־ידי הוצאת ספר על ברזנה מתחילתה ועד שקיעתה. ומדיבורים למעשים: משך ארבע שנים עמל וטרח, אסף חומר ועדויות מפי ניצולי השואה בברזנה, שמע מסיפוריהם, רשם, אסף תמונות מרבים, אשר זה היה הדבר היחידי להם. מעט מאוד מחברינו, הן החדשים ועוד פחות הותיקים, נענו לקריאת הד"ר ביגיל, הן בכתב והן בעל־פה ובאמצעות „קול ישראל", לכתוב ולשלוח לו חומר, זכרונות ותמונות. הספר צריך היה לשקף את ברזנה כמו שהיתה על משפחת הרבנים, הראשונים להתישבות בעיר, על היהודים האדוקים, על כל המפלגות מכל הצבעים והגוונים, ומשום כך לא נענינו לכל אלה, אשר רצו להשפיע עלינו בכוון מסויים, הקרוב ללבם. לא נענינו לאנשי הימין, להתעלם ממפלגות השמאל, ולהיפך.

האמת ניתנה להיאמר: מעט מאוד נכתב על משפחת הרבנים, כי אף ממשפחה זו לא נענו לקחת חלק פעיל בכתיבה על בית הרב, וקשה לתבוע מאדם אחר שיזכור (אחרי היותו במשך שנים רבות רחוק מעיירה זו) רבות מבית הרב, ואפילו היה משחר ילדותו יוצא ונכנס לבית זה. מעט נכתב על המפלגות הציוניות, שכל כך הרבה פעלו בשדה הציוני והקרנות, וזה באשמת אנשי המפלגות עצמם, הנמצאים בארץ, שנוח להם לתבוע ולבקר, אבל לשבת לפחות שעות ספורות ולכתוב על המפלגות, בהן פעלו במשך שנים רבות, לא מצאו לנכון. הוא הדין לגבי כל פרק ופרק בספר. ואף־על־פי־כן מרובה בו הי ש על החסר.

אין לשכוח, שהמדובר כאן לא ברומן או בסיפור אלא בספר דוקומנטרי בעל אופי היסטורי ואין גבול לאוסף דוקומנטים או סיפורים מהעבר. אנו מוכנים לקבל כל הערה או ביקורת קונסטרוקטיבית, כדי לתקן או להיטיב. כמו־כן אנו נקבל חומר נוסף על עירנו ברזנה ובהזדמנות נוכל לפרסם את החומר. ואולם יפשפשו נא החברים קודם כל במעשיהם הם, על אשר לא נעשה על ידם, בטרם ילכו לחפש חטאים אצל אלה, שכן עשו ואף ימשיכו לעשות להבא.

ולכל אלה, אשר נתנו חלקם לספר, הן בחומר, הן בתמונות, הן בעצה והן בכסף, אנו אומרים: היו ברוכים. יבואו כולם על הברכה על אשר איפשרו את הוצאת הספר שהוא זכר לחיים טהורים, קדושים, שניהלו יהודי ברזנה כמאתיים שנה בתקווה לימות המשיח, שהתמהמה לבוא. חובות מרובים עלינו. וכל יוצאי ברזנה דוואהלין באשר הם, נתבעים לקנות את הספר, להפיצו ולנדב ביד רחבה לסילוק החובות ולמטרות האחרות שהועד לקח על עצמו להוציאן לפועל.

ועד ארגון יוצאי ברזנה וואהלין בישראל

מבוא

פרעה, לבן ארמי אשר ביקש לעקור את הכל, גירוש ספרד, האינקויזיציה, פרעות אוקראינה, כמילניצקי ויתר הרדיפות על היהודים, לא פסקו מעולם, אך כל אלה הם משחק ילדים לעומת הרציחה הגדולה של העמלק הגרמני במאה העשרים שלנו, רציחות של מיליונים, ע"י כל מיני עינויים, הריגה, חניקה, שריפה, חנק בגזים, תאי גזים ובורות ענק לקבורת אנשים, גברים נשים וטף חיים או שנורו אחרי סידורם בבורות, כל זה טרם ידעה ההיסטוריה היהודית העשירה בנגישות, לאין קץ. מה שנעשה לנו ע"י היטלר ומרעיו וחבר הרוצחים מבני עמים אחרים לעיני האב הקדוש ולעיני הנצרות שדאגה במיוחד לאלה, שהשתמדו לפני קום היטלר (ואגב, ללא הצלחה מרובה) והעולם „הנאור" הסתפק בנדנוד ראש או דברי צער, ואולם הרוב הגדול שמח להזדמנות זו להיפטר מהעם, המסרב לקבל את גואליהם כגואלם הם... כל זה ישאר בהיסטוריה ככתם שחור לתמיד על מצחם של עמי הנצרות, שראו עוול משווע זה לעם המעונה והחרישו. רק כמה עמים קטנים ויחידי סגולה העמידו עצמם ואת עצמאותם בסכנה ועזרו ליהודי ארצם ולפליטים שנעזרו אף על ידם להיכנס לתוך גבולות ארצם, דבר המוכיח, שאילו היו המעצמות האדירות רוצות באמת להציל מיליוני יהודים מן ההשמדה, היה לאל ידם לעשות רבות. אנו נזכור תמיד ונשמור בלבנו את קדושי עמנו שנהרגו אך ורק על היותם יהודים בני יהודים.

נזכור בהערצה והוקרה את העם הדני ומלכו הגאה שהצילו את יהודי דניה מהשמדה, וזה בהיותם בעצמם נתונים בכיבוש הנאצי. נזכור את העם הבלגי, השויצי, אשר נתנו מקלט לאלפי יהודים שניצלו מצפרני היטלר. נזכור את העם ההולנדי ומלכתו האצילה ואת העם השוידי ומלכו, אשר עשו רבות להצלת יהודים מהשמדה. העם היהודי יזכרם תמיד לטובה.

נזכור לטובה יחידים, אנשי שם, ואותם הרבים הבלתי נודעים, אנשי העם, בהם הרבה אכרים בסביבת הערים שם הושמדו מרבית היהודים, והאכרים האכילו, נתנו מקום לינה, וזה בסכנת חיים לעצמם, והראו דרך לתועים ולנודדים ביערות ועל־ידי כך הצילו רבים שברחו מגיא ההריגה ימים מספר לפני ה„אַקציות" הגרמניות.

והעם הגרמני הרצחני, שמרבית בניו השתתפו באופן פעיל ברצח המונים יהודים כלא־יהודים, ומרבית העם שתק באדישות לנוכח מה שבניו עשו לנו — העם, שאנשי המדע שלו העמידו עצמם לרשות הרוצחים באמצאותיהם השטניות של תאי גזים ו„נסיונות רפואיים", ישאר לדראון עולם.

ד"ר ג. ביגיל

תולדותיה של ברזנה

העיר היתה ידועה בזמן האחרון בשם ברזנה דוואהלין. בזמנים הקדומים היתה נקראת ברזין וברוסית — ברזוביה. עיירה זו ידועה מההיסטורית הפולנית הקדומה. בסביבה נמצאים שרידי פולנים, שהתבוללו בשפה ודברו רוסית משובשת, ספק אוקראינית ספק רוסית. כשחזרו הפולנים בשנת 1920, התעורר שוב הרגש הפטריוטי והחלו לדבר פולנית, אם כי בשיבוש מה. בדתם נשארו לתמיד קתולים, והיתה להם כנסיה יפה מאוד באמצע העיר, אליה היו נוהרים מהסביבה (בברזנה עצמה היה רק הכומר הקתולי) בימים ראשון וחגים פולניים וכ"כ לחתונות. לעתים היו באים ארכימונים פולנים ואז היה בא גם הפריץ מהסביבה מלינסקי, עשיר גדול בנחלאות לחגיגות בכנסיה.

בזמן כמילניצקי, כאשר צעד הצורר עם הקוזקים מעיר לעיר ומכפר לכפר, ונרצחו רוב היהודים במחוז זה, לא פסח גם על ברזנה. נרצחו כמעט כל היהודים, שמספרם היה 50 ראשי משפחה. במאה השמונה־עשרה היתה שוב קהילה יהודית. בשנת 1765 היו בברזנה, לפי הנתונים הרשמיים, 267 יהודים, ואילו יחד עם יהודי הסביבה, מנו 391.

מספר היהודים

	בברזנה	יחד עם הסביבה
בשנת 1765	267	391
" 1778	79	148
" 1784	105	214
" 1787	172	277

מספר הבתים היהודיים

בשנת 1764	48
" 1784	29
" 1787	37

ב־1847 מנו יהודי ברזנה 1283 נפש, מהם: גברים — 598; נשים — 685.

בזמן האחרון היו בברזנה קרוב לחמשת אלפים יהודים, שרובם נרצחו בדם קר ע"י ה„משצנים" מברזנה, בדמות שוטרים אוקראיניים, בהנהגת הצוררים הגרמניים, וכל רכושם נשדד על־ידי הגרמנים והתושבים העירוניים בברזנה.

בארץ נמצאים כיום קרוב למאתיים ברזנאים, מהם ותיקים, שעלו לארץ כחלוצים, ומהם עשרות מניצולי היטלר, ביניהם מגויסי הצבא האדום, פרטיזנים, שברחו ליערות וכו'. בקנדה נמצא קומץ מיהודי ברזנה, ובארגנטינה כחמישים מהם. מספרם באמריקה הצפונית אינו ידוע. יש לשער, שהוא מגיע למאתיים נפש בערך.

בראש יהודי ברזנה בישראל (המאוגדים בארגון יוצאי ברזנה—וואהלין) עומד הד"ר גרץ (נפתלי) ביגיל, בנו של חיים ברוך ואסתר מרים ביגיל, ואתו משתפים פעולה כמה מיוצאי ברזנה בועד הארגון, והם: יונה צימרמן, ש. גל (גאלוב), ל. מעדוועד, דבורה לובלינר (שהיא מהפעילות ביותר בועד) וטאניא הוכרייך דקלבוים וכן מרדכי פוקס כבא כוח יוצאי ברזנה ביפו.

הועד החליט, לפי הצעת הד"ר ביגיל, על פעולות אלו:

1. הנצחת זכר קדושי ברזנה ע"י הוצאת ספר „יזכור", שהוגשמה עם הוצאת ספר זה;
2. בניית בית כנסת, וע"י בית כנסת זה בית תרבות, שישמש מקום כינוס ליוצאי ברזנה, בו גם ייקבע לוח שיש לזכר הקדושים;
3. יסוד קופת גמילות־חסד בהון של אלף לירות, לשם מתן הלואות קטנות לנזקקים.

אנו פונים בזה לכל יוצאי ברזנה בכל אתר ואתר, שיעזרו לנו בהוצאתו לפועל של תכניתנו. הספר איננו מן הדברים הקלים, שקבלנו על עצמנו להוציאו לפועל. אנו מאמינים, שאנשי ברזנה יווכחו, שאנו עושים פעולה חשובה, פעולה לדורות — והם יעמדו לימיננו ככל שידם משגת.

תושבי ברזנה ומלאכתם

רוב תושביה של העיר היו יהודים, אך גם אי אלה פרבוסלבים גרו בתוכה, שעה שבאלפיהם שכנו מסביב לברזנה. היה גם גלח פולני אחד בכנסיה הפולנית, מקום שם היו מתכנסים המזורים, הם קטולים מתבוללים, שחזרו למקור מחצבתם עם כיבוש האיזור על־ידי הפולנים בשנת 1920.

כברוב עיירות וואהלין, עסקו גם התושבים היהודיים בברזנה במסחר בדים, עורות, שערות חזיר, עורות חיות היער, פטריות, עצים — ומיעוטם בעלי־מלאכה היו, כגון: חייטים, סנדלרים, נגרים, עושי עגלות, עגלונים (לפני הבאת האוטובוסים לברזנה), כלי זמר, כלי קודש, מלמדים, מורים, שוחטים, קצבים, פחחים — ואפילו שדכן היה בברזנה, שלא הספיקה לו הפרנסה משדכנות ואשתו ז"ל עסקה במכירת סירים בשוק.

בני הנעורים היו סמוכים אל שולחן הוריהם. רק בתקופת החלוציות הלכו רבים לקיבוצים על מנת לזכות ברשיון עליה לארץ. אחרים נדדו לעולם הגדול, מי לוורשה, מי לווילנה וערים אחרות, כדי ללמוד ולהשתלם. הרבה צעירות נסעו ללמוד מחוץ לעיר את מקצוע האחות או המילדות.

כך חיו יהודי ברזנה את חייהם. עברו עליהם זמנים טובים וזמנים רעים, אבל הם חיו בתקווה לעתיד יפה ול...בוא המשיח. אך במקום המשיח הגואל — בא רב־הטבחים, שהשמיד את מרבית יהדות אירופה, ובתוכה את יהודי ברזנה — לעיני אלהים ולעיני העולם ה„נאור".

אילו קרה כזאת לעם אחר, בוודאי היה העולם מתקומם, מטכס עצה להצילו,

הבנק העממי (פאָלקסבאַנק) בברזנה

אולם לגבינו, לגבי העם היהודי, אף הטובים שבגויים הסתפקו במנוד ראש, בהבעת־צער מילולית ותו לא...

אי האמן הגדול, המשורר, החוזה, הצייר והפסל, אשר יעצב את דמותו של העם הנדכא, הנרדף על צואר, המעונה מזה דורות על לא עוול בכפו?!

ישתוללו, ישתוללו הרוחות הרעות, אך לא לעולם ישתוללו. סופם מר יהיה כסופו של היטלר ומקורביו... כי סופו של הצדק לנצח. קום יקום עולם חדש, טוב יותר, צודק יותר, ועם ישראל ימצא בו את מקומו כשווה בין שווים. אדיר בטחוננו בנצח ישראל — כי נצח ישראל לא ישקר!

ואַל־נא לנו לשכוח את שותפי הרצח הנפשע של הגרמנים. כוונתנו לעולם „הנאור" כביכול. הנצרות יצרה דמות של מעונה על צלב. ואולם המעונה האמיתי הוא עם ישראל. הנוצרים הטובים הללו, אשר ראו, איך מובלים זקנים וזקנות, אבות ובנים, ילדים ותינוקות לבורות או לתחנות המוות, לתאי הגאזים ולכבשני המשרפות, שהוכנו בידים המומחיות של אנשי ה„מדע" מבין „הגזע העליון", — היוכלו עוד לראות בו, באדם הנושא את הצלב, את סמל הסבל של האדם?

כאות קין ישאר כתם הדם של הרציחות ההמוניות והטכניקה של המשרפות ובורות האחים על מצחם של העמים, אשר שיתפו פעולה עם העם הרצחני וגם על מצחם של אלה, אשר החרישו לנוכח מעשי הזוועה והסתפקו במנוד־ראש ובאפס מעשה.

ומאידך — נזכור לטובה את העמים הקטנים כדניה, שוודיה, נורבגיה, הולנד ובלגיה, שהעמידו בסכנה את עצמאותם למען הציל יהודיהם מהשמדה. הצטיין במיוחד מלך דניה, שעמד באומץ נגד לחץ הגרמנים ולא נתן לנגוע ביהודי דניה, כי כדנים הם... וכך נוכחנו, שבאומץ ובמסירות אפשר היה להציל מיליוני יהודים, אילו רק היה הרצון לכך מצד שליטי העולם...

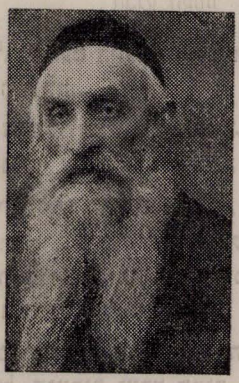
ד"ר ג. ביגיל

השושלות החסידיות בוואהלין—ברזנה

שכנה לה ברזנה העיירה בקרן־זוית, בדולה, הרחק חמישה־עשר קילומטר מתחנת־רכבת, בקו־המסילה רובנה־וילנה. עיירה וואהלינאית טיפוסית, על רחובה הראשי וסמטאותיה, בית־הכנסת הגדול שלה, בתי מדרשותיה, ולהבדיל, ככר־השוק הגדולה העגולה עם חנויות היהודים ובנין המועצה המקומית במרכזה. היו לה לברזנה בני־תורה ובני־טובים משלה, גם משכילים ואפיקורסים, תקיפים ועסקנים ציבוריים, ואפילו שוטים שלה... והחיים היהודיים פיכו בעיירה במלוא הקצב. לפנים מלאים היו בתי־המדרשות למדנים, שהיו יושבים באהלה של תורה וחותרים לעומקה של הלכה, שוזרים את חוט־הזהב של רוח ישראל סבא לאור נרות־חלב מעל דפי־

האדמו"ר ר' שמואל'קה
פצ'ניק ז"ל מברזנה

רבי נחומקה מדומברוביצה
בן הרב רבי שמואל מברזנה

גמרא מוצהבים... ואולם לימים הטיל הנוער עצמו לתוך זרועותיהן של התנועות המודרניות: ציונות, סוציאליזם, תרבות אידישאית, ספריות; אכן הכל בתוך מסגרת של חיים יהודיים ושפה יהודית, רצוף אהבה לעבר היהודי ואחריות לעתידו. סגידה לאלוהי נכר, התכחשות לקיומנו כיהודים וכעם, — תופעות אלו זרות היו לברזנה כלשאר הערים והעיירות היהודיות בוואהלין. ועכשיו? הנותרו עוד מאחינו שם אחרי מסע־השמד של קלגסי היטלר, שמאז 21 ביוני 1941 נעלמו עקבותיהם; אם עוד

שרד, לפחות, מנין יהודים, שימשיך את שרשרת־הדורות שהופסקה באכזריות כה איומה?...

יצא שמה של ברזנה בעולם, וביחוד בערים ובעיירות היהודיות של וואהלין ופולסיה, בגלל השושלת החסידית שבאה לשבת שם בראשית המאה התשע־עשרה. בעלי האחוזות הגדולות, שהחזיקו באדמות העיירות היהודיות, — שריד מימי הביניים, — ביקשו דרכים להעשר; ומאחר שהחסידות נמצאה אז במעלה ויהודים דבקו בהתלהבות במנהיגים החסידיים, חזרו ה„פריצים" אחרי חצרות ה„רביים". כך הוציא ה„פריץ" של ברזנה את אחד המנהיגים החסידיים, רבי יחיאל מיכל פצ'ניק, שהתגורר בסטולין, — עירה בפולסיה, שהיתה לה שלשלת חסידית משלה, — העניק לו אחוזת־קרקע וסייע אותו בבנין בית. נשתקע רבי יחיאל מיכל עם בני־משפחתו בברזנה ונודע בשמו כרבי מיכל'ה הברזנאי, שממנו מתחילה השושלת הברזנאית.

ר' יחיאל מיכל היה בן המגיד מסטפאן, רבי דוד הלוי, תלמידו של המגיד ממז'יריץ', נכד לרבי דוד הלוי, בעל „טורי זהב", וחתנו של המנהיג החסידי ר' יחיאל מיכל המגיד מזלוצ'ב. ר' מיכל'ה הברזנאי היה יושב, בעודו בסטולין, יומם ולילה על התורה ועל העבודה בבית־המדרש העירוני יחד עם בנו־יחידו ר' יצחק, חתנו של רבי אהרן הצ'רנובילאי. אשתו היתה חנונית, וכך סיפקה את מזונותיהם של בעלה ובנה, שהשקיעו עצמם בעבודת הבורא. ואכן, היה בזה משום משהו יוצא מן הכלל שהשושלת הצ'רנוביליאית, שזכתה כבר אז לכתר שם טוב בכל העולם, תתחתן ברבי מיכל'ה, על אף היותו עני גדול ושפל־רוח. החתן, בנו־יחידו של ר' מיכל'ה, ר' איציקל, שמו הולך לפניו כבר כעילוי וצדיק, ואחרי־כן האדירוהו מאד בצרנוביל.

השושלת הברזנאית שגשגה והתרחבה הרבה, וביחוד בימי ר' איציקל הברזנאי שמשך אליו המוני חסידים. יצאו לו מוניטין כקדוש ובעל־מופת ורבים היו גם הנוצרים שבאו אליו לבקש ממנו ישע וסעד. החסידות הברזנאית תקעה יסודותיה באמונה הלבבית, הפשוטה, והאדוקה. רבים היו הלמדנים ו„אנשים של צורה" שנסעו לברזנה, ואולם מרבית הבאים לא היו אלא המוני־העם הפשוטים, שבאמונה עוורת, אמונה לבלי־חוק, דבקו ברבי לאהבו, כילדים הכרוכים אחרי אֵם מסורה... חייטים, סנדלרים, בעלי־מלאכה וקמעונים זעירים מוואהלין, ועוד יותר מפוליסיה, בטח בו לבם ומסרו לידיו את גורל חייהם...

והיה רבי איציקל הברזנאי עושה הרבה מזמנו בערים ובעיירות השונות, ומחנך את היהודים במדות טובות ומדריכם כי ישימו מבטחם בבורא יתברך שמו... וכי יפול דבר ביהודים אלה רצו מיד אל הרבי, לחלק עמו את הטובה ששפרה עליהם ואם את הרעה אשר לא תבואם חלילה... וביום שהרבי היה בא, אם שהיו נוסעים אליו לראש־השנה, ואם בהזדמנות אחרת, חי כל לבב ונסו יגון ודאבה ובאה שעת עלית־נשמה לכל...

עם הסתלקותו של ר' שמואל'קה ישב על כסאו בברזנה בנו ר' איציק'ל, בנו

השני ר' נחום'קה קבע את מושבו בדומברוביצה והשלישי — ר' יוסה'לה — התישב בסארני.

רבי איציקל הברזנאי נפטר בברזנה בשנת תרכ"ה, ובנו רבי יוסה'לה שישב על הכסא לא „מלך" אלא ארבע שנים והלך לעולמו בשנת תר"ל. ואולם דיין היו ארבע שנים אלו שישאירו אחריו מעשיות נפלאות. בן 36 היה במותו ועל אף גילו

הרב רב יצחקל זצ"ל ברחובות לונינץ

הצעיר נערץ על־ידי חסידיו. דרך מותו אף הוא היה בו כדי לעורר תמהון: חסידים נתקבצו ובאו אליו לראש־השנה ויום־הכיפורים, אבל הוא השהם עד לאחר שמחת־תורה. לא קיבל דברי־תירוצים ואמר לכולם: „לא תתחרטו, השארו!" ב„שמחת־תורה" לפנות־ערב קרא אליו את בניו והורם כיצד עליהם לנהוג. את כל הערב בילה עם החסידים, ולפנות־בוקר נחפז לטבילה, חזר והוציא נשמתו בבית־המדרש שלו...

לאחר מות רבי יוסה'לה היה בנו־בכורו בן שמונה־עשרה שנה. נמצאו עוד בחיים אז הסבתא שלו פרה'לה ואבי־הסבא שלו, רבי אהרן הצ'רנובילאי, שנפטר בשנת תרנ"ב. נשארו אחריו שלושה בנים, ורבי אהרן הצ'רנובילאי סמך ידו על הבכור, רבי שמואל, להושיבו על כסא אביו. רבי שמואל זה היה אבי אבי, שנהג בחסידות ברזנה במשך ארבעים ותשע שנים, ונסתלק בשנת תרע"ח (שלהי 1917) בברזנה. הוא היה חמיהו של הרבי הבלזאי הנודע לשם, רבי יששכר־דוב רוקח ז"ל.

משושלת זו הסתעף עוד ענף והוא הרב ר' חיימ'קה טויבמן מברזנה, שהיה חתנו של ר' איציק'ל. גם נטע זה הכה שרשים של בנים ובני־בנים שהמשיכו את שרשרת הרביים עד יום הזעם שהגורל מינה שם לכולם.

הרב אהרון פצ'ניק („ילקוט וואהלין")

הרב הגאון רבי רב שמואל הלוי זצ"ל

הוא היה רועה נאמן ואב טוב לחסידי ברזנה והסביבה ועד פינסק ולוניניץ הגיע, מקום שם היו לו חסידים הרבה. יהודי נמוך קומה, רחב כתפיים עם שתי עיניים — גחלי אש, חודרות ופקחות. זקן לבנבן־צהבהב ארוך, לבוש קאפוטה ממשי או מאַטלס, מכנסיים לבנות. כל זה הוסיף לו הוד וכבוד אצל כל רואיו. בשמחת תורה נהרו חסידי ברזנה לבית הרבי, שם התנצחו זמרי החצר רב חיים ברוך בשירת „תקיף במלוכה!" כשהוא מכסה ביד אחת את אוזנו הימנית, שלא יתחרש מקולו הגבוה של ה„תקיף במלוכה", שנמשך... במלו—ו—ו—וכה. ולפניו ר' מנדלי (קושעליק), אשר בקול מסולסל וגבוה החל ב„אדיר במלוכה".

ובלילות חנוכה נהרו אל ביתו החסידים מכל השכבות — סוחרים ובעלי מלאכה, כל אחד נתן, לפי יכולתו ולמעלה מיכולתו, דמי חנוכה לרבי, והם נהנו מ„מעוז צור ישועתי" בסגנון הברזנאי. ובשבתות לפנות ערב באו ל„שלוש סעודות" לזכות בכזית או בחתיכת דג ממולא. והנה „אל ישועתי"... החל הרבי בקול רך ונמוך את תפילת ההבדלה והחסידים נטו אוזן לשמוע מלים אלו, ובטחו באל הישועה ולא חזו כלל את חזות העתיד החשוך הצפוי להם ואת הסוף המר והנמהר...

תפילות ותחינות בעיר! הרבי חולה! במשך לילות שלמים נאמרו תהלים ובלילה האחרון לא עצמו אנשי ברזנה את עיניהם. משנמסרו הידיעות על מצבו של הרבי בזו אחר זו, ניבא הלב, שהצדיק עומד להסתלק. ברזנה התאבלה שנה תמימה על מות הרב. ועל כסאו עלה בנו הבכור הרב רב יצחקל ז"ל.

לדמותו של רבי רב יצחקל, בן הרב הג' רב שמואלקה זצ"ל

עם פטירתו של רב רבי שמואלקה, שישב על כסא הרבנות בברזנה משך ארבעים ותשע שנה, עלה על כסא הרבנות בברזנה בנו הבכור רבי רב יצחקל, בשעה שאחיו הצעירים כבר כיהנו כל אחד בעיר אחרת כרבנים (רבי רב נחומקה בדומ־ ברוביצה ורבי יוסלה בסרנה). רבי רב יצחקל היה בעל קומה טמירה, עם זקן שחור לבנבן, שנתן לו הדרת פנים. גבוה, רחב ויפה־תואר — כולו אומר כבוד והדר. גבות עיניו היו גדולות ועיניו השחורות, החודרות, עשו רושם בל־יימחה על הבאים אליו לשם קבלת עצה. לא היה קנאי בדעותיו בעניני דת. היה חביב על המוני העם ואף על הנוצרים שבסביבה. היה בעל ידיעות בשפת לאטין, קרא וכתב תרופות וכל אם היתה שואלת קודם בדעתו, אם לתת את התרופה, שהרופא או ה„פעלדשער" רשם.

זכותו עמדה לו, שלא ראה בעיניו את סבל אחיו חסידיו בימי השואה (הוא נפטר זמן קצר לפני פרוץ מלחמת־העולם השניה). זמנים קשים עברו בשנים האח־ רונות על בית הרב, והוא היה אנוס לנסוע לארצות־הברית, שם נמצאו מחסידי ברזנה, אשר תמכו ברבם ביד נדיבה. איש סודו היה רבי חיים ברוך ביגיל, שהיה עוזב את פרנסתו ונוסע כל שנה לפני החגים בשליחות הרב לחסידי ברזנה בסביבה. שני בנים ושתי בנות השאיר אחרי מותו. רבי אהרעלע שישב ברובנה והיה לו שם מנין משלו (שם כיהן משך שנים רבות אחיו של רבי רב שמואלקה, הוא רבי

מאירקה ז״ל) מת ביערות בסביבות רובנה; אלמנתו הרבנית פייגעלע ושתי בנותיה נמצאות בארץ ישראל. ורבי מיכלה ז״ל, שנספה בשואה.

כל שאר בני משפחתו נספו בשעת השואה שבאה על ברזנה עיירתו.

הרב רב יוסעלע ראבינוביץ

נכדו של הרב רב שמואל הלוי זצ״ל. נמצא עם משפחתו בדטרויט ומשמש רב ורועה נאמן של חסידי ברזנה בעיר והסביבה. כמטרת חייו הציב לעצמו את הנצחת זכר סבו המהולל, וברוב עמל הקים בנין גדול ע״ש סבו — „בית שמואל״, בו נמצא בית כנסת מפואר, משרדים, מקווה וכל השירותים הדתיים. בנין זה הוא אחד הבנינים היפים בעיר זו מבחינה אַרכיטקטונית. הרב רב יוסעלע הוא גם ציוני טוב ולפני שנתיים בקר בארץ שמצאה חן בעיניו. אנו מקווים, שיבוא יום והוא ישתקע בארץ ויחיה בתוכנו, וכאן בארץ הזאת שלנו נקים בנין עד לזכר הרבנים הקדושים, שבטחו באלהים ושיהודי ברזנה מצאו בהם ידידים נאמנים, וביום שמחה כביום צרה באו אליהם להשיח לבם. ראויים רבני ברזנה, שבארץ יוקם בנין עד על שמם ולזכרם.

לדמותו של רבי אהרעלע בן הרב הגאון רבי רב חיימקה ז״ל

איש ישר וטוב היה ועממי מאוד. התחבב על חסידיו בהליכותיו הפשוטות, בעממיותו ובתמימות לבו. היה ירא־שמים, ובטוב־לבו רכש את חיבתם של כל מבקריו. בנו בכורו רב ליבלה עזב את העיר ועלה ארצה וממלא תפקיד אחראי בסוכנות ואח״כ עבר ללשכה הראשית של הקק״ל. מדי פעם בפעם הוא נוסע בשליחויות מיוחדות לארה״ב ואַרגנטינה. עם מותו של רבי רב אהרעלע, הושיבו על כסאו את בנו הצעיר רב חיימל. היה הכרח לקיים את הבית, וחסידי הנפטר החליטו לעשות כן. רק שנים מילדי הרב נשארו בחיים, והם רב לייבעלע, הוא יונתן, ואחותו פערעלע.

ד״ר ג. ביגיל

לדמותו של הרבי רב גדליהו בן הרב הגאון רבי רב חיימקה ז״ל

הצעיר משני בניו של רבי חיימקע — ישב על כסא הרבנות ביחד עם אחיו הבכור רבי רב אהרעלע ז״ל. היה למדן גדול, בקי בש״ס ופוסקים. חסידיו היו באים אליו לדין תורה ולשאול שאלות בעניני כשרות. הצטיין בדבקותו ביהדות ובאהבתו לעמו. הצרות הרבות שניתכו על ראש יהודי פולין עוד לפני פרוץ המלחמה השפיעו השפעה מהרסת על בריאותו. תמיד התאונן שהלחץ בו נתונות קהילות פולין, הוא למעלה מכוחות סבל האדם.

היה פעיל מאוד בכל מוסדות הצדקה ובגמילות חסדים בעיר. לפני החגים, ביחוד לפני חג הפסח, היה בעצמו הולך עם פרנסי העיר מבית לבית לאסוף כספים עבור עניי העיר, שיוכלו גם הם לשמוח בחגים, לברך על יין ומצה. שאיפתו היתה לעלות ארצה ולעסוק בתורה לשמה ולחיות חיים צנועים, בחדר צר, ובלבד לצאת מהגלות המרה. ואולם לא יכול היה גם לעזוב את אנשי קהילתו, חסידיו וידידיו. נגזר עליו

לעבור את התקופה האיומה של כיבוש העיר ע"י קלגסי היטלר והשתוללות האוק־ראינים הפורעים. ההשמדה שבאה על קהילות פולין, ובתוכן קהילת ברזנה, שמה קץ לשאיפתו. מצא מקומו בקבר האחים ביחד עם חסידיו. הי"ד.
(נרשם מפי בת הרב פנינה רבינוביץ)

בנו של הרב רבי גדליהו שמואל היה מוכשר מאוד. הצטיין בלימודיו, אך היה חופשי בדעותיו. היה פעיל בתנועה הציונית. חבר טוב ומסור, חביב מאוד על הכול. עם התבגרותו התחיל חוזר למקור. התמיד בלימודי קודש ואח"כ עבר ללימודי שוחטות. נשא את בת הרב המקומי, הממונה גם מטעם הממשלה הפולנית, רב אהרון ברז ז"ל.

פעילות תרבותית וציונית בברזנה

יהודי ברזנה היו יהודים ישרים ותמימים עם אלוהים ואדם. ברובם סוחרים ואנשי עמל. פרט למתי מעט, הם חיו בצמצום, אבל חנכו את ילדיהם ברוח הדת והמסורת. רבים היו היהודים, שבלילות, אחרי התפילה, היו נשארים בבית המדרש לשמוע דף גמרא או משניות. את ילדיהם מסרו בתחילה למלמדים, אחרי כן למלמדים יותר גדולים, שלימדו חומש ורש"י ודף גמרא. אלה שידם השיגה זאת, מסרו בניהם לרבי מרדכי דיין, המפורסם בברזנה בידיעתו בתלמוד. בהמשך הזמן נפתחו בתי ספר לדת וללימודי חול ע"י המורה סמולה ואליעזר פיביש המלמד. מעטים העזו להכניס ילדיהם לבית הספר העירוני הרוסי (כי הילדים נדרשו ללכת לבית הספר גם בשבת). היו שקיבלו שעורים לעברית אצל המורה יעקב איזמן (כיום ברזילי).

עם התרחבות החינוך הצברי בוואהלין ועם התפשטות העבודה הציונית בפולין, נפתח גם בי"ס „תרבות" ובהמשך הזמן גם גן־ילדים עברי. יהודי ברזנה ויתרו על לימוד חינם בבית הספר העירוני הפולני ומסרו ילדיהם לביה"ס „תרבות", בו חינכו את הילדים ברוח עברית לאומית. השפה העברית נתקבלה יותר ויותר בחיים היום־יומיים של הנוער הברזנאי. הישיבות של הועדים ל„תרבות" ולקק"ל התנהלו בעברית. ע"י הספריה העברית נפתח, ביוזמתו של הד"ר נפתלי (הרץ) ביגיל אולם קריאה, אליו הובאו העתון הציוני „היינט" ועתונות ציונית מפלגתית, גם בשפה הפולנית. ניתנו הרצאות, נערכו נשפי שאלות וכו'.

כן נוסד חוג ציוני לתיאטרון, אשר הציג מחזות רבים ולעתים גם בשותפות עם החוג התיאטרלי של האידישיסטים, שריכז בתוכו כוחות מעולים ובעלי כשרון תיאַטרלי. באו לברזנה גם שחקנים בעלי־שם מוורשה ווילנה, אשר, ביחַד עם הכוחות המקומיים, הציגו מחזות מפורסמים, שמשכו את הקהל הברזנאי בהמוניו.

הספריה האידישאית בהנהגת פנחוסוביץ ופיגה ליברזון, היתה עשירה מאוד בספרות יידיש וספרות רוסית, וכן ספרות עולמית מתורגמת. ספריה זו היתה העשירה בכל האזור. על ספרי הספריה הזאת התחנך דור קוראים בהדרכתם האישית של פיגה ליברזון ופנחוסוביץ. פחות עשירה בספרים היתה הספריה העברית, משום

שהכוחות הציוניים היו עסוקים בפעילות במפלגות ובקרנות, נוסף על פעילותם התרבותית.

מפלגת ה„התאחדות" ומפלגת הבת „גורדוניה" וכן הציונים הכלליים התקיימו עוד בראשית הפעולה הציונית בברזנה, שהתפשטה והתרחבה עם הצהרת בלפור. קמה מפלגת פועלי ציון שמאל בראשה יעקב איזמן ודוד הנדלמן ואבציק פורמן, „החלוץ" ו„החלוץ הצעיר" ריכזו את מיטב הנוער הברזנאי, שהחלו במילוי אחר הצווים ללמוד מקצועות ולצאת ל„הכשרה". בזמן האחרון, שנים מספר לפני השו ה (בשנת 1933) אף נוסדה נקודת הכשרה בברזנה עצמה, אשר עברה בהמשך הזמן לעיר לודז'. באותו זמן היה מיכל ביגיל מן הפעילים ביותר. בראש ה„התאחדות" עמדו: פנחס לובלינר ז"ל, יחיאל שינבלום ז"ל, שמואל טויבמן ז"ל, ויבדלו לחיים משה בולבה, נפתלי (הרץ) ביגיל. במשך הזמן נכנסו לפעולה מיכל ביגיל ויצחק הנדלמן, שהיה גם ראש „גורדוניה".

הפעילות הציונית הראשונה של הנוער היתה למעשה זו של „השומר הצעיר", שבראשו עמדו זאב ליטבק, יוסף בן ציון ביגיל (שהיה גם ראש קן הכפירים) ז"ל, יחיאל שינבלום, משה זוסמן. „השומר הצעיר" ריכז אז מסביבו את מרבית הנוער הברזנאי. רק שנים מספר אחרי כן נוסדו המפלגות הציוניות האחרות, התארגנה גם תנועת בית"ר, שבראשה עמדו יצחק רוזנברג ושמואל זילברשטין ז"ל, שהיה הרוח החיה במפלגה זו. בתקופת רצח ארלוזורוב התנהלו סכסוכים עזים בין המפלגות היריבות.

המבוגרים גילו אף הם פעילות תרבותית בתום יום עבודתם במסחר או במלאכה. הם התארגנו בארגונים משלהם: „אגוד אומרי תהלים" ו„חברה קדישא", אשר בראשה עמד הרב בעצמו, והמוציא לפועל היה הגבאי הראשון רבי יצחק יוסיל, ושני לו רב חיים ברוך. חברה זו עסקה בגמילת הכבוד האחרון לאזרחי ברזנה. הם נהלו פנקס, בו היו רשומים כל חברי האגודה. פעם בשנה היתה אסיפה, ובה נמסר דו"ח שנתי, אחרי „אל מלא" להולכים. אחרי כן סעודה גדולה עם יין, יי"ש, דגים ובשר. כעבור זמן מה נאסף שוב כסף לשם סעודה קטנה. כן היתה בעיר קופת גמ"ח. לפני פסח הלכו זקני העיר לאסוף מעות חיטים לארבע כוסות לעניים. לא נשאר יהודי בברזנה ללא „סדר" כדת ובכבוד. דאגו לבריא, לחולה, למצוות הכנסת כלה. הזמינו אורח לשבת ודאגו למתן בסתר לעניי העיר.

הנוער הציוני היה פעיל באיסוף כספים לקרנות. בשביל קרן היסוד כתתו רגליהם המבוגרים מבין הציונים, כפנחס לובלינר, מאניע רוכמן, משה הנדלמן ואחרים. למען הקרן הקיימת נוסד גדוד של הקרן הקיימת, שהמנצח הראשי בו היה יעקב איזמן, אשר ארגן את כל הפעולות בימי חול כלפני כל חג. פנחס לובלינר, אחריו י"ל נ. ביגיל ואחריו שמואל גולוב — כל אחד מהם מלא תפקידו בארגון ובחלוקת קופסאות כחולות בכל בית בברזנה. „החלוץ" בברזנה נתן מתוכו הרבה צעירים, שהלכו לקיבוצי הכשרה, והודות לפעולתו נמצאים כיום רבים מאנשי ברזנה בישראל.

אלה, אשר לא האמינו בפתרון השאלה היהודית על־ידי ריכוז טריטוריאלי של היהודים בארץ־ישראל, ואשר שאפו לפתרון השאלה האנושית כולה על־ידי מהפכה בחיי העמים והאמינו בעולם טוב יותר וצודק יותר — הכניסו עצמם בפעולה מהפכנית.

והנה באו הרוצח הגדול, מקורביו ושותפיו, ושמו במחי־יד אחת קץ לחיים פוריים, ישרים ותמימים, לתקוותיהם ולמאווייהם של יהודי ברזנה.

ד"ר ג. ביגיל

הנה כך חיינו...

מאת ד"ר ג. ביגיל

לחופי נהר סלוץ שכנה לה ברזנה העיירה, בין סרנה ללודביפול, עליזה ושמחה על בתי האבן והעץ שלה, על הרחוב הראשי עם כמה רחובות קטנים וסימטאות, והתפרנסו בה קרוב לחמשת אלפים יהודים. חיו להם יהודי ברזנה, מי בעושר ומי בעוני. מיליונרים לא היו בברזנה מעולם, אף לא באו להתארח בה... היהודים אכלו לחם וחלה ואחרים דחקו את ימות השבוע בלחם ומרק בלבד. ואולם, משבא וקרב יום השבת, החלו יהודי ברזנה נוהרים למורד הרחוב — לבית המרחץ — ושם הם היו כולם שווים. הם התרחצו, הזיעו, הרביצו וקבלו הרבצות, התקלחו במקווה וחזרו בחפזה לביתם. הם לבשו בגדי שבת ומיהרו לבית המדרש. ואילו הנשים החלו בהכנות לשבת עוד ביום חמישי בערב. עסוקות היו בהכנת הלחם לכל השבוע וחלות לשבת. העשירות יותר שביניהן הרשו לעצמן לאפות גם כל מיני „שטרודלס" ועוגות. וביום ששי הכינו דגים ממולאים, צלי, מרק ובשר או עוף וגם מעים ממולאים ו„טשולנט" ולא התרחקו מן הסירים עד אשר נזכרו... שהנה הגיעה השעה לברך על הנרות!

ותפרוש האֵם מפה לבנה ועליה מצד אחד חלות קלועות ומצד שני פמוטים, שעברו בירושה מדור לדור, ותשים נרות בתוכם ותדליק את הנרות, ותסובב שלוש פעמים ידים רחוצות לכבוד שבת — סביב הנרות, ותברך עליהם.

ובחזור ראש המשפחה מבית הכנסת או בית המדרש, ויברך את משפחתו ב„שבת שלום" ויפתח ברינה ב„אשת חיל מי ימצא!" ואם הבית, עיניה נוצצות ועליזות על התהילות שבפי בעלה... ואחרי הקידוש על היין תחל סעודת שבת כדת וכדין, וזמירות בין המנות, ולבסוף ברכת המזון...

בנות ברזנה הצעירות החלו בהכנותיהן לשבת בשעה מוקדמת ביום ששי ובנוסח אחר: מטיילות היו לבושות הדר, זוגות־זוגות, וכפי שאמרו בברזנה: הן „מדדו את המדרכות"... וריח הנפט נודף משערן... ושומעים מפיהן שפת דיבור ברזנאית, יידיש מתובלת בביטויים רוסיים, כגון: „זדראסטווטי", „פאז'אליסטא" וכו' (שלום, בבקשה). והנה מכבדת אשה את רעותה בגרעינים לפיצוח.

טרחו, סחרו ועמלו יהודי ברזנה לאו דווקא לשם האכילה בלבד... אלא ענינים חשובים עמדו ברומו של עולם: מי — להוציא בן מידי עכו"ם ר"ל, שלא ילך

קבוצת נוער מברזנה, עם צאת אי אלה מהם לארגנטינה בשנת 1935
ביניהם: ש. גל, יהושע כץ, פישמן.

לשרת את הקיסר ולא יאכל מדודו של פוניה ומי — להוציא בתו לחופה. יהודי ברזנה הפכו עולמות ממש, שבנם חלילה לא ייהפך לחייל... ימים ולילות רעבו, צמו — ובלבד להשיג שחרור לבן. ואילו אצל הגויים — שמחה וששון, שתייה וזמרה בחוצות לקראת יציאתם לצבא, ופחד נפל על יהודי ברזנה בשמעם כמה „שקצים" משתוללים אחרי ששתו דיים, ובתי היהודים נסגרו על בריח עד יעבור זעם. ואכן, הועדה הצבאית לא עסקה רבות בבני הגויים, כולם היו כשרים לשרות. ואילו עם בחורי ישראל היה להם עסק רב: מדדו ושקלו ומצאו אצבעות דבוקים ביד או ברגל, למי חסר לגובה ולמי למשקל ומי מהם בכלל „ניעגאדיען" (לא מתאים), כי מראה פניו כפני המוות... בכל זאת, כאשר קרה וחסרו כמה רובלים להוסיף על החסר, שלחו אי אלה בחורים יהודיים לשרת את פוניה, ואז פרץ בכי ויללה, ולפעמים אף נשמעו איומים למסירה... על שבני שלי הולך רק, מפני שחסרים כמה רובלים ואילו בנו שלו — חופשי או קיבל דיחוי...

וכאשר אשה צעירה עמדה ללדת, ותרחץ הסבתא את ידיה תעמוד היכון לקבל את פני האזרח החדש — ואם נולד בן זכר ויתלו סדינים סביב מיטת היולדת ועליהם דבוקים דפי „שיר המעלות", והרבי דרדקי, רב משה מרימס עם ילדי החדר באים לבית היולדת ושרים „שיר המעלות" ומחלקים דברי מתיקה וכיו"ב. בעת ברית־המילה מתחילה חלוקת התפקידים. הסבא מקבל „סנדיק" ובני משפחה כל מיני „כיבודים". שמחה וששון — עוד יהודי נולד במז"ט!...

ואם תתקשה אשה ללדת, מתערבות זקנות העיר, ידעניות, ותמשכנה חוט מרגל מיטת היולדת עד לבית הקברות, יש ורצים לארון הקודש וטוענים טענות לד' אי רצים לצדיק העיר לבכות ולבקש רחמים, ואלהים מרחם וילד חי נולד במזל. וכאשר

יחלה הילד במחלה קשה, רצים לארון הקודש ואחרי כן לצדיק, כמו שאומרים: בראשית אלהים ואחר כך הצדיק. ובקום הילד ממשכבו, וירוצו מהר לראש משפחה, שמספר ילדיו רב ו„מוכרים" לו את הילד ואומרים: תקנה את בני, יגדל בין ילדיך... ובמחיר כמה פרוטות סמליות „מוכרים" את הילד במשפחה גדולה („ער זאל זיך האַלטן צווישן אייערע...").

הנה כך חיינו, קיווינו, התפללנו, שמחנו, סבלנו יסורים באהבה, חינכנו ילדים בדרכי תורה ודרך־ארץ. ובא המשחית ושם קץ לחיי אנשים טובים וישרים ופסקו חיים טהורים וזכים. התיתמנו — ונוחם אין...

אמא...

מוקדש לאמהותינו הקדושות

בגיל שלוש, נישאתי על ידך על כפים לחדר. קווית שבנך יהיה לגדול בישראל, לרב! יום יום הבאת לי אוכל חם לחדר, שלא יפסיד בנך מלימוד תורה. וכאשר החל ללמוד חומש, אפית עוגות, וקרובים וידידים הזמנת לשבת לכבוד היום הגדול. דמעות־גיל זלגו מעיניך עת קרא את פרשת „ויקרא"...

וכאשר נפל בנך למשכב, רצת לצדיק רב שמואלקה ובדמעות בעיניך בקשת רפואה וברכה מהצדיק. ואם „חטא" הבן במשהו, ואביו, זכרונו לברכה, הסתייע בחגורתו, כדי להעניש, הגינות עליו בגופך הדל, שלא יאונה לו כל רע. יסרת אותו בדברים, אך לא בהלקאות...

יום יום, בימי חמישי הכינות לחם וחלות לשבת ולכל השבוע. בשלת, אפית, סרגת ותיקנת, ובימים קשים עזרת אף במלאכה לקיום המשפחה. הלא יש לשלם שכר לימוד! כמה טרחת לכבוד שבת וחג! טיהרת והגעלת הכלים לכבוד חג הפסח. נרות שעוה בדמעות עיניך לשת — אחד לבית הכנסת ואחד לבית, ושטחת תחינתך לאלהים, שלא יכבו הנרות. ובשבת, יום מנוחתנו, קראת את פרשת השבוע מהטייטש־חומש ומספרי אגדות. ובמוצאי שבת, עת שבת מלכה התרחקה ויום חול קרב ובא, לווית את יום השבת בקולך הנעים עם „גאָט פון אברהם, יצחק ויעקב... כאשר שבת חביב הולך לו וימי החול יבואו אלינו בבריאות ופרנסה"...

כמה ימי תענית התענית, כאשר יצאו ילדיך לארץ ישראל... ותפילתך היתה: לבוא ולחיות בארץ שכה אהבת מזה שנים רבות. וישמע אלהים את קולך ובאת לארץ, אשר אהבת והגעת לשיבה טובה, ולא עלה בגורלך לחזות ברצח עמנו.

יהי שמן של אמותינו הקדושות והזכות מבורך לעולמי עד!

ד"ר ג. ביגיל

מפרי עטם של בני ברזנה

ברזנה אמנם לא הוציאה מתוכה סופרים גדולים בעלי שם מצלצל, אף על פי כן תרמה אף היא תרומה לספרות העברית, היידיש ואף לפילוסופיה. כך פרסם בן עירנו יעקב איזמן, כיום ברזילי, כמה ספרים פילוסופיים, כגון: „קנט כפשוטו", ו„על האינסופי והסופי". כעת הוא עומד להוציא ספר על „הגל כפשוטו". כמו כן חיבר הרבה מאמרים פילוסופיים, שנדפסו בעתון „דבר".

בן עירנו, מר לייבלה יונתן כתב כבר בצעירותו ב„השילוח", ועכשיו הוא מפרסם מזמן לזמן ב„הצופה" מאמרים וסיפורים על יהדות וואהלין, תאור דמויות מברזנה וכו' — בשפה צחה וברוב טעם.

ד"ר נ. ביגיל השתתף בעתונות הארץ ובחו"ל במאמרים על נושאים שונים. בשנות 42—1941 הגיב בעתונות שוויץ בעוז על מאמרים אַנטישמיים מוסווים (זה היה בימי הזוהר של היטלר...) בשפה הצרפתית.

שמחה קלריך כתב מספר שירים, מהם חדורים תוכן רב. נתנו כאן מקום לשירים מספר מפרי עטם של יוצאי ברזנה, שנכתבו בזמנים שונים.

שתי דמויות

ר' יהודה סלמנדרא

זר שנקלע לסביבה שאינה שלו. יוצא דופן. בעל שיעור קומה. כתפים רחבות. זרועות אמיצות, שעירות. חיתוך דיבור עבה, פסקני, כולו אומר כוח.

מ„עיר החדשה" היה הולך ר' יהודה לבית הכנסת שלנו לתפילה, מהלך רב. מוכרחים לעבור, כידוע, את כל רחוב הגויים.

רחוב זה ארוך היה, ומשני צדיו בתי חמר, או בנייני עץ, קורות משולבות, ועליהם גגות קש עבים, עם מצחיות.

מצחיות אלה סוככו על מושבי קרפפים, שנמשכים לחזית הבית, לארך שני האשנבים משמשות למסגרות שתי־וערב.

על כל מין קרפף שכזה, רובץ כלב — חיה טורפת, שיש לה חוש מיוחד, מפותח לשולים ארוכים, בגדי יהודים. אבל לא איש כיהודה מפחד מפני כלב.

גברתן היה מנעוריו, ועד זקנה ושיבה הפיל את חתתו על כל הגויים בסביבה. בן כפר היה, איש שדות ויערות. עד לבחרותו, כשנשא אשה מהעיירה והשתקע ב„עיר החדשה", ופתח חנות לממכר תבואות. מבושם היה, הוא ובגדיו, מריח דגן, וכליות־חטה מרוסקות.

השתוו במחיר לשק דגן או חיטה, הרי הוא, ר' יהודה, ניגש לעגלה, לוקח את זה תחת הזרוע ומשכינו בחנות ללא כל עזרה משלהם.

וכשם שידע לנהוג בישרות ולהיטיב עם טובים וישרים שבהם, כך ידע לגמול לעקשים ורעים כגמולם. לעתים קרובות היה עליו להיאבק עם שכורים, מחרחרי ריב, ויוכל להם.

גנב שנתפס על ידו, עשה דין לעצמו במכות בו במקום, ובקנס.

שופט השלום בעיירה ידע, שיהודה דן דין אמת לאמתו, והכיר לו טובה על שחסך לו בבירורי משפטים, ולממשלה — הוצאות כלכלה בבית הסוהר.

מן הראשונים המצילים מן הדליקה. כבאי לשריפות הוא ר' יהודה.

דליקות מצויות בעיירה בכל קיץ. פעם עולה באש רק מספר בתים, לפעמים — רחוב מלא, ואחת למספר שנים עולה, כמקובל, כל העיירה באש, וסופרים בשמות את הבתים ששרדו בנס.

השלד אם יוצל, יצמח ממנו בית ליהודי הנשרף. ובית עם משקוף, עם מזוזה לשם שדי — אהלי יעקב.

ידיו מלאות עבודה בבית, שאשו עולה כלפיד, והנה צעקות מצד אחר. מבהילים אותו לבית אחר, המעמיד בסכנה את כל הרחוב. הוא משאיר שנים שלושה מעוזריו ע"י הבית האבוד, והוא נחלץ להצלה, ל„מלחמה מונעת".

זכות של שליח מצווה עמדה לו בכל פעם שעסק בהצלת נפשות באי באש — ומי שענה לחנניה מישאל ועזריה, ענה גם לר' יהודה — שהוכתר בעיירה בכינוי של חיבה, סלמנדרא.

מעשה ונשמעו פעם בשעת שריפה זעקות אם מסביב לבית בוער, שהילדה שלה איננה. קפץ ר' יהודה לתוך הלהבות, פרץ דלת בוערת, עבר את החדרים, ויצא משם כשבגדיו בוערים עליו וזקנו שרוף עד ללחיים. הילדה נמצאה בבית שכנים, והוא טיפל ברופאים ורפואות, עד שנרפא מכוויותיו המרובות. צלקות נשארו לו כחותם על פניו ומצחו... על עצמו לגלג קרא את שמו חריך־שקא.

ככוחו באש, כוחו במים. יש אבות ובנים בעיירה — ניצולי ר' יהודה.

הוא צולל למעמקים, מגלה אותם וסוחב את הטבועים על גבו תוך שחיה, שוטח אותם על החוף, ומתחיל להוציא מהם את המים. הוא אינו זז מהמשוי עד שהוא רואה אותו נושם עמוקות.

מעשה וידעו בעיירה, שהמגוייסים, העומדים לצאת למלחמה — מלחמת יפאן — מתכוונים לפרוץ את החגויות לשדוד ולעלות עם השוד על העגלות ולהיעלם.

גייס ר' יהודה את עוזריו, הזמין אצל הנפח כידונים כהים, שהוכנסו למקלות ושתוכם נחר. אלה שימשו כנדן. נשק סודי. ופגשו אותם בהפתעה, במאורגן. לאחר מספר דקירות ומהלומות התפזרו הללו לכל עבר.

הוא הוא ר' יהודה סלמנדרא, שהיה אסור בזיקים, נשלח לבית האסורים ברובנה, ורצה שם במשך שנה, את עוונו, עוון הצלת בת בישראל משמד — השבת שה נדחה לעדר.

ר' בעריל הקנאי

דרכו — מתחיל בגנות ומסיים בגידופים. „כן יאבדו כל אויביך", „שכזה מצווה לעקור מן השורש", „עם עקש תתפתל". פסוקים כאלה, וכיוצא באלה הולכים לפניו, ומבשרים את בואו.

נכנס והרי הא ר' בעריל: יהודי עבדקן, זעוף עינים, בעל ידים ארוכות, ופה רחב מלא נאצות.

על מי ונגד מי?

נגד המלמד הליטאי, שמרנים אחריו שמשתמש קצת ב„ביאור" וחשוד בידיעת דקדוק... פיעל התפעל... אם שהוא מכחיש את הדבר. נגד הציונים, שאומרים לפרוש מכמה בתי כנסיות ולייסד „מנין" לעצמם, נגד המטיף ר' ראובן גוטלין, שהספיד את ד"ר הרצל ובכה, לדבריו, ע"ז ש„הקרסביצה" יוליה נשארה אלמנה עוטיה, נגד אלה ולנגד כל מי שלדעתו יש במעשיו פגיעה, או משהו דומה לפגיעה במסורת אבות.

הוא, ר' בעריל, פותח בריב, מזדרז, מקדים, הולך לקראתו למעלה מחצי הדרך.

הוא מצא את היריב גם בבית כנסת אחר, בשוק, בחנותו הוא, ולפרקים הוא מטריח את עצמו והולך לביתו של זה, מתחיל להתגרות, לגדף.

ואם עונים לו בשתיקה, בביטול, הרי הוא גם מרים יד — — מקבל על פי רוב מכות ומהלומות מהנתקף, המתגונן ומשכניו, ו — — מסתלק.

לדעתו, יצא בזה ידי חובת „הוכח תוכיח" עד כדי ספיגת מכות. עד ועד בכלל. ואז הוא נרגע, נעלם ומבטיח לחזור.

הוא נראה על פי רוב כשידיו קשורות במטפחת, סימני כחלות תחת העינים ולעתים קרובות, „בעידנא דריתחא" בעיירה — גם במטפחת על הלחיים, סימן מובהק של הפסד מרובה בחלק חשוב מזקנו במלחמת מצווה.

הוא נולד במזל מאדים. דמו תוסס בו, מכה גלים, אש עצורה.

פרנסתו היתה על קניות זעירות בכפרים. הוא חוזר על הכפרים ברגל, קונה מהאיכרים עגלה, שק ודגן, אניצי פשתן ובדים גסים למגבות נושא אתו בשק על הגב את הטלית ותפילין, כבר לחם, ביצה קשה ובצל. אין הוא טועם „אצלם", משלהם, אף גרגיר.

להתפלל הוא יוצא למזווה בחוץ, על יד ערמת הקש והשחת, מכיוון שהבתים שלהם הם „מוקצה מחמת מיאוס" בשל האיקונין על הקירות.

הוא נתנסה נסיון קשה בסוף ימיו ועמד בו. בן היה לו שנתפס „בשנה החמישית" לסוציאליסטים, בעטיו של אותו פוחז, גוי צעיר, בנו של שיכור העיר שהתרועע אתו. קודם ניסה בקללות וחרפות, במהלומות ומכות.

כשנוכח שידו על התחתונה, לא היסס הרבה ולא נרתע ו — — מסר אותו לשלטונות.

בלילה נלקח הבן מביתו במשמר חזק והובל לעיר המחוז... הוא ישב אז בבית הכנסת, התחמם על יד התנור ואמר את פרקו בתהלים... זה שיבר את רוחו וקיצר ימיו.

הוא רצה לשמוע מהבן שיבטיח לשוב בתשובה ואז הוא ישתדל וישחרר אותו. ימים היה מסתובב על יד שערי בית הסוהר לשמוע משהו מהבן.

מסרו, שהבן כאילו שלח לאביו מכתב חרטה ותהיה על העבר וקבלה בשבועה לעתיד, שלא ישוב לכסלה.

האב החל להתרוצץ בשתדלנות לשחרר את הבן. „אני — טען לפני האיספקניק — הייתי זה שמסרתי אותו בידי לכם, עכשיו מובטחני בו שלא ישוב ויחטא —

תנו אותו לי. אנכי אערבנו לכם". אבל השתדלויותיו לא הועילו, גירשו אותו ואיימו גם עליו במאסר.

זקן היה ר' בעריל, כוחו עתה לא ככוחו אז בימי תרפו. הוא עבר בעצמו להתגורר בהקדש, סוחב על שכמו השחוח שק עם חלות — מאסף דמי המעמד.

וכבר מבחינים בקושי: „שכאלה מצוה לעקור מן השורש", „ובמתקוממיך אתקוטט"...

י. ל. יונתן

מדוע?!

ישבת במרומים והחרשת
עת הובלו בניך לשחיטה,
הם, אשר את שמך רוממו
הם אשר שמך מלמלו בקדושה...
ואתה בתינו ראית נחרבים,
בתי כנסת, לקדש שמך ברבים
נהרסים, נשרפים — — —
ספרי קודש, עם עשרת הדברות
ברגלי טמאים נרמסים...
עוללים ויונקים, תינוקות דבית רבן
שטרם ידעו חטא מהו
בידי משנאיך חיים נקברים,
ואתה ישבת במרומים והחרשת!
ויאמרו הגויים: איה אלהיהם,
האל הקדוש והנורא שמו?!
השפלתנו עד עפר, מסרתנו למרמס רגליהם...
מדוע?!!!

1953

ודם נשפך כמים...

לכב' חיילי הצבא האדום, מאת בן־ברוך

ובעיר ובשדה נשפך דם כמים
במרחבי אין קץ, בארץ מולדתי
וקמו כל העמים להגן על עצמם
ויצאו כאיש אחד לשדות הקרב
ללחום על חירות האדם...

בתחילה היו זה הרוסים הלבנים
שהראו את כוחם בגבורה בשדות קרב
לא זזו לאחור, לא חסכו מדמם
החזיקו בקיץ, בחורף ושתיו...
ונפלו גבורים כאבות אבותם...

אחריהם צעדו אוקראינים מאדמות השחור
מקיוב, פולטבה, מחצי האי הקרימי
לעזרת אחיהם חשו ללא מורא ופחד
לקטול בפולשים, לגרש השונא...
ונפלו כגיבורים במלחמת הדרור...

בא תורם של אנשי הדון,
אוהבי החירות, שונאי האדון...
על סוסי הקוזקים, במהירות הבזק
מול מכונות השונא, מול משעבד האומה
ונפלו כגיבורים על שחרור האדם...

יהודים, מוסלמים, גרוזינים וטטרים,
מונגולים, בשקירים, לטבים ואסטונים,
כולם התקבצו ללחום בשונא,
להשמידו, לנצחו, לגרשו מאדמתם
ונפלו כגיבורים על שחרור האדם...

כבוד לגיבורים, דמכם לא לשוא...
חרות לעמים נקנית אך בדם
לכם גיבורים דור חדש כי יקום
שירי תהילה ישיר לכבודכם
על דם גיבורים, על שלום בין עמים...

1942

שלח כוכבי אלהי...

מאת בן ברוך

שלח כוכבי אלהי ויאיר את דרכי החשוך,
ואלך ואמצא את דרכי, ואמצא מנוחה.
עיפתי מנדודים, נלאתי מכובד המשא
שאסחוב על גבי זה שנים בטיולי הארוך..
א אלי! הקל המשא מעלי, אל אלהים...

עד מתי עוד תתנני לחסדי אנוש,
עד מתי אשוטט גלמוד ובדד,
אליך בעניי אשלח תפילתי, אל קדוש,
כי מי בלעדיך ינחני, אותי הנודד?
א אלי! הנחני בדרכי הארוך, אל אלהים!

כל שנותי הנני מחוסר כול וכול,
ללא בית, ולא פינה, ללא פת וכסות
ואפתח בתחינה ותפילה בקול:
א אלי! שלח לי מזון ושלח לי פדות...
א אלי, השיבני הביתה, לארץ אבות...

שמע לתפילת בן עמך הנבחר
למי שהבטחת את ארץ כנענן,
למי שהארת הדרך בצאתם ממצרים
למי שהטלת המשא: עשרת הדברות.
א אלי, האר את דרכם, ד' צבאות...

ש. קלריך בשירה

(קטעים משיריו)

ובמותי, קללה על שפתי:
ללוחמים ולכובשים עולמות —

אחר מותי, כולכם ארץ תקיא
כבדי און ודלוך, יוצרי עמל;
ולא ימצא בכם אחד
אשר עליו אל נקם חמל...

(מוסקבה, 1922)

לילה לילה עם חצות

(בלדה)

לילה, לילה עם חצות
עת ברם ימתיקו סוד
כוכבי זוהר וסהר הוד
חיש מקבר יקום אז
בן ישי אדיר ועז

ואל חרבו ישלח ידו.
כרעם ירעם אָז קולו:
מי אלי יחלץ חיש?
אַל מכם יפקד איש!
ראש יגביה הר ציון,
רון ירון עמק אילון,
חיל יאחוז מואב ואדום,
ארץ פלשת נאנקה דום...

ש. קלריך היה ציוני נלהב. ואולם באותם הימים ברוסיה, כאשר עמיה נאנקו משיעבוד הצאר, היה גם הוא, כאינטליגנציה היהודית כולה, במורדים.

כבן משפחת קלריך הידועה בברזנה, היה מן הראשונים שיצאו לעולם הרחב ללמוד עריכת דין במוסקבה. הביא לשם גם את אחיו ועשה מאמצים רבים כדי לתמוך בהם בלימודם. בזמנו החופשי „חטא" בכתיבת שירים ובלדות, אשר גרמו לו סיפוק נפשי. לא מסר לדפוס משיריו פרט לשיר אחד, שהודפס בעתון יומי לפני שנים רבות.

ש. קלריך מת בגיל ששים. השאיר אחריו כמה אחים, מהם אחד, שהוא רופא ונמצא בארץ.

אריה קופליק מספר

שלוש פצצות שנפלו על ברזנה עם כניסת הגרמנים, הרסו כשליש מבתי ברזנה. הפאניקה היתה גדולה, כל מי שיכול היה להבריח למקום „בטוח" את ילדיו, עשה כן. הוא, קופליק, ואחותו הקטנה עברו לגור בכפר אצל הסבא. עם כניסת הגרמנים עדיין התנהלה מלחמה על העיר בינם לבין הרוסים, ושוב נשרפו כשני שליש מבתי ברזנה שעדיין עמדו על תלם. מיד עם כבשם את העיר, לקחו הגרמנים 250 יהודים, ביניהם את הרב אהרון ברז, מתוך אמתלה כוזבת, שיש נשק בידם, וכלאו אותם במרתף. הם שוחררו אחרי ששלמו עבורם דמי־כופר. הרעב בעיר היה גדול. אנשים רעבו ללחם וקופליק היה יוצא לכפר להביא אוכל בשביל בני משפחתו.

מעטים הם זכרונותיו של קופליק על היודנראט. הוא יודע, ששמחהלה שפירא (הגרוע שבין אנשי היודנראט) ברח ליער ומת שם אחרי מחלה. היהודים עבדו בזבל, והמשגיח הגרמני האיץ בהם, על־ידי זריקת אבנים עליהם, לעבוד מהר ככל־האפשר. הם היו רצים, כשמשא כבד על גבם. פעם לקחו אותם לתוך בית ואיימו עליהם שיהרגום, אם לא יפצחו פיהם בשיר... דוד רכט (עוד לא היה אָז שוטר) שר את תפילת „אל מלא רחמים", זה מצא חן בעיני הגרמני והוא עזב אותם לנפשם.

קופליק מספר, שהשוטרים היהודים ליוו את הפועלים היהודים לעבודה (כנראה היה תפקידם גם לדאוג לכך, שלא יברחו). על ההשמדה הקרובה הסיק מן העובדה, שהגרמנים אצו אל היהודים בעלי המלאכה להוציא את חפציהם שנתנו להם לתיקון

או לתפירה. על כך שהגרמנים מסוגלים להרוג את כל היהודים עד אחד, כבר ידעו, לאחר שיהודי רובנה כבר טעמו את נחת זרועם של הרוצחים. בכל זאת האמינו יהודי ברזנה משום־מה, שאולי הם דווקא ישארו בחיים. הם גם שמעו על נצחונותיו של הצבא האדום והאמינו, שאולי עוד יעלה בידם להשאר בחיים.

כ־300 יהודים עבדו במחנה בקוסטופול. מוסר הדברים הציע לאחיו שיברחו לכפר, אולם אחיו סרב ללכת בטענה שהפחד הוא פחד־שוא. אריה לא ישן כל אותו לילה. בשעה שתים בלילה הקיפו את המחנה ואמרו לכולם לצאת. אריה התחבא מתחת למיטה, אולם אחד האוקראינים מצאו והכה אותו. הם העמידו את כולם בשורות של ארבעה. הוא החזיק ביד אחיו ואמר לו, שאם יירו, ישכבו מיד, כאילו הם מתים ואולי יצליחו אחרי־כן לברוח. יהודי אחד ממלינסק קרא בקול רם „הורה", ואז החלו רבים לברוח. כמה יהודים הציעו להתנפל על שני הגרמנים, שהיו מזויינים בנשק חם ועל האכרים, שמלקות היו בידיהם. אולם האחרים התנגדו לכך. בינתיים החלו לירות והם רצו בכיוון לרכבת. משני צדי הרכבת היה יער, והם קיוו להנצל ביער. הגרמנים החלו לרדוף אחר הבורחים בעזרת רכבות קטנות (וואגוניעטקעס) לפנים היער. בינתיים נתאספו כחמשה־עשר יהודים: הוא היחידי מברזנה, 12 מקוסטופול ושנים ממלינסק (אחד מהם זה שהחל לצעוק „הורה"). הם הלכו בכיוון העיר. אולם אכר אחד שפגשם בדרך, יעץ להם לחזור מדרכם, כי בעיר הורגים את כל היהודים, ומוטב להם לברוח.

החבילה נתפרדה. שנים הלכו לכיוון אחד והוא יחד עם עוד שנים הלכו לכיוון העיר ובאו לרחוב הראשי. הגרמנים הרגישו בהם והחלו לירות. אותה שעה הוא היה קרוב לבריכת המים, הוא נכנס פנימה ועבר לצידה השני — ומשם ברח היערה. ביער מצא שתי נשים, שנתנו לו אוכל להשיב את נפשו והראו לו את הדרך לברזנה. בדרך פגש גוי אחד, שהכיר כי הנו יהודי ואמר לו להוריד את הטלאי הצהוב, אחת יכירוהו ויהרגוהו. הוא עשה כן. לפני הגיעו לברזנה פגש בילד, שסיפר לו, כי בברזנה הורגים את היהודים. הוא פנה לכפר קרוב ליבלוניה, שם פגש בגיסו של טייטלבוים, שגם הוא מסר לו על השחיטה הגדולה בברזנה. הם לנו אצל איכר אחד ואחרי כן נפרדו. הוא הלך אל גרמני אחד, שהיה נשוי לפולניה, אחד ממכריו של אביו. שם נודע לו על קרובתו חנה ועל יצחק סוחה, שנשארו בחיים. מאז נדד ממקום למקום. פעם נפל בידי ה„בנדרובצעס", אך ניצל מידם. רק בשנת 1949 חזר לברזנה ומשם חתר לעליה ארצה.

עדותו של אזארוב

מר אזארוב, אשר שירת בתקופה מסויימת במשטרה היהודית בברזנה ובמשך זמן קצר גם שימש פקיד במועצה היהודית, נענה להזמנתנו וסיפר לנו על הקורות אותו בברזנה בעת הכיבוש הגרמני.

אזארוב מילא תפקיד מסויים בשרות הרוסים. משנכנסו הגרמנים לברזנה, לקחו כמה אנשים ידועים בעיר מאלה שעבדו בשרות הרוסים (שמספרם למעשה לא קטן היה בברזנה). הוא, דוד שוחט ואחרים נכלאו במרתף באשמת בולשביזם

(בין הנאשמים היה גם... הרב!). הסימן להיותם אדומים היה, שהם מגולחי ראש. כאשר נלקח אזארוב לקצין החקירה, נוכח במקום גם קרמניצקי כמתרגם, ואולם הוא מסר את כל דברי אזארוב במהופך. על כן בקש אזארוב לדבר בעצמו, על אף ידיעותיו הקלושות בגרמנית, ואז נזרקה האשמה, שבנו הוא קומסומולץ וברח מן העיר. לתמהונם נענו שבנו נמצא בעיר. ואמנם אזארוב ומשפחתו ברחו מברזנה, אולם נאלצו לחזור, מכיוון שבדרך כבר פגשו את הגרמנים. (רומיאק, שומר היער, גמל לו וליהודים אחרים טובות רבות, הוא אשר העמיד לרשותם עגלה וסוסים לבריחה מברזנה.) בנו התיצב לפני הגרמנים, ותשובותיו כנראה הניחו את דעתם, והם שוחררו. אמנם כעבור זמן קצר נלקח שוב הפעם לחקירה. אזארוב חשב על בריחה חדשה, ברם הדבר לא יצא לפועל. הוא קיבל מכות רצח בעת החקירות, לפניהן ואחריהן. האשימו אותו, כי יש לו אחים ברוסיה, דבר שאזארוב הכחיש בכל תוקף, בטענה שאין לו כלל אחים.

בין אלה שנכלאו במרתף, היה גם יואל גילברג. הלה, אדם חלש־אופי, בכה יותר מכולם. ביום אחד באו והוציאו את גילברג (כפי הנראה יעצו לו אז ליצור את היודנראט, כמובן תוך כדי הבטחות שונות...), ואכן אחר שחרורו נוסד היודנראט, שמנהליו היו ארבעה אנשים: גילברג, שמחה שפירא, פנחס חוברס ומיכל חמוט. אליהם הצטרפו עוד שני ההארמידערס (מקרובי שמחה שפירא) ואחרים, שאת שמותיהם המספר אינו זוכר. אזארוב הצליח בעזרת ראמיאק לעבור לעבוד ביער עם עוד 42 יהודים ברודע לעצניצע, כך שמצבם היה הרבה יותר טוב ממצב האחרים.

כאשר הקימו את הגיטו, חולקו התושבים למעשה לשלושה סוגים: בעלי מלאכה, שלא הוכנסו לגיטו; חלק מבין עשירי ברזנה, שגם הם היו מחוץ לגיטו, באשר מהם יכלו אנשי היודנראט לסחוט כספים; וחלק שלישי, אשר היווה את הרוב, מעניי ברזנה, שאותם הכניסו לשטח מצומצם, מגודר בחוטי תיל. בית גרוד הפך לבית היודנראט והמשטרה היהודית. אחרי כן הם עברו לדירות נפרדות. במשטרה שלטו „הקומיסר היהודי" מאיר קיילר ועוזריו, בני בליעל. המשטרה נוצרה ע"י היודנראט לפי הוראות הגרמנים. לדברי אזארוב רק מעטים התנדבו להיות שוטרים. הטענה, שקבלו רק עשרים שוטרים ושבעד הכניסה למשטרה שלמו שוחד, איננה מתקבלת על הדעת, מכיון שרוב השוטרים היו אנשים עניים (אברהם סופר, הרצל משה מרימס, ישעיהו בבצוק בודאי שלא היו עשירים, ואשר למאיר קיילר, הוא היה ידוע כטפש ושואף שררה וסרטים). יותר נכון הוא, שרק מעטים שבמעטים הסכימו להיות שוטרים ולהוציא לפועל פקודות, אשר במקרים ידועים גבלו בשוד ממש, בהכאות, בגירוש אנשים לעבודת פרך ולאבדון. תפקיד השוטרים היה, ללוות עובדים למקום עבודתם ולשמור עליהם (עפ"ר מסרו את העובדים במקום עבודתם למשטרה האוקראינית). רק יחידים הצליחו לחזור משם חיים, כי לא היו קופצים להחלפת העובדים, כך שמי שנקלע לעבודת פרך, התמיד בה עד יום השחיטה.

העבודה ב„טורף" היתה עבודת פרך. אף החזקים לא יכלו להחזיק מעמד לנוכח דרישות הממונים על העבודה. אזארוב עצמו חלה בעטיית עבודת פרך זו ונשלח לבית החולים היהודי ששכן בבית הרב. משהחלים, נכנס לעבודה במשרדי היודנ־

ראט, ואולם חיש מהר נשלח לעבודה בקוסטופול. כנראה לא רצו בו ביודנראט, מכיוון שראה וידע יותר מדי... הוא מספר, שהיודנראט לא מסר את כל מנות הלחם שהיו מיועדים לאנשים, אלא מכרון וגרמו להרעבת אנשי ברזנה. (את הלחם היו מובילים לקוסטופול, כביכול לחלוקה בין הפועלים, ושם מכרוהו; אין איפוא פלא, שחברי היודנראט יכלו לזלול ולשבוע מכל טוב, בעת שיהודי ברזנה האומללים התענו וחיכו ליום גאולתם.)

ההליכה לעבודה בקוסטופול היתה למעשה כמוה כפסק־דין מוות. העשירים שיחדו את חברי היודנראט, ואלה חיפשו את העובדים מבין עניי העם. כך קיבל בענצע „די קאָפּ" מכות רצח מידי אברהם סופר ומאיר קיילר. אילולא התערבותו של שקליוק, שהיה בזמן האחרון עוזרו של קיילר (מעין ראש מטה), בוודאי היו הורגים אותו.

אַזארוב עצמו היה בגיטו, אולם רומיאק הוציא אותו משם, ואַז נשלח לעבודה בטורף. בנו היה בקוסטופול. עד כמה התאכזר מאיר לאנשים, תוכיח עובדה זו: אַזארוב השתוקק לראות את בנו בקוסטופול וביקש מקיילר רשות ללכת לשם, ואילו זה לא הסכים לכך. אחד משוטרי־העזר השאיל לאַזארוב את הסרט שלו וכך הצליח לבקר אצל בנו. אך לחלץ אותו משם לא עלה בידו. לדעתו לא היה בבצוק מן השוטרים הרעים (עצם היותו שוטר, הוא ענין לחוד).

בדבר האשמות של ביזה בבתים בצורה „דליקטית" („הגרמנים תובעים...") משיב אַזארוב: „היינו נאלצים למלא אחר פקודות היודנראט." כך הם הלכו לחפש יין אצל ביילה מונס (כמובן בשביל הגרמני...). למטרה זו בחרו בהרצל שרייבר, והוא מילא את המוטל עליו באמונה... כמובן היו הולכים גם בליווי אוקראינים, אבל כנראה רק לשם הפחדה, כי השאירום לרוב בחוץ. לא פעם היו היהודים פשוט מסרבים לתת את החפץ האחרון מן הבית.

אַזארוב מאשר, כי אנשי היודנראט היו מבלים בנעימים על יין ועוף. ומכיוון שההרגל נעשה טבע — סחטו ממי שאפשר היה לסחוט, כדי שיוכלו להמשיך באורח חייהם. הם האמינו בחיי שעה וחשבו, שהם יהיו היחידים, אשר חייהם יהיו להם לפליטה תמורת שרותם הנאמן לגרמנים, ולא יישארו עדים למעשיהם.

ברזנה בשקיעתה

כאחיותיה — קוסטופול, סטפאן וקהילות אחרות בוואהלין — שתתה ברזנה החסידית והתרבותית מכוס־היגון של צוררי ישראל הנאצים. רבות יספרו הניצולים הספורים של העיירה על כל מה שעבר על ברזנה היהודית במסע־השמד הנורא של הגרמנים, מדברינו אפשר לקבל תיאור מה על שקיעתה של ברזנה.

מיד בחודש הראשון למלחמה (ספטמבר 1939) עזבו הפולנים את ברזנה, והצבא האדום נכנס לעיירה, בכבשו את כל הסביבה. הרוסים החלו מיד להנהיג את סדרי הסוביטים, שלא היו לרצון לרוב רובם של יהודי העיירה, אבל מי יעיז להביע התנגדות? כמעט כל בני הנוער הצטרפו לשורות ה„קומסומול", הלימודים בבית

הספר העברי עברו לאידיש ולשפת המדינה, וברזנה היהודית, שמנתה אז כחמשת אלפים נפש, הפכה ל„אדומה".

כשנה וחצי משלו הרוסים, עד אמצע שנת 1941, והנה הופתעו בני ברזנה ליציאתם הפתאומית של הרוסים ואחריהם הופיע צבא כיבוש גרמני. עם יציאת הצבא האדום הלכו אחריהם כ־30—40 נערים ונערות שנמנו על ה„קומסומול", — אך כל יהודי העיירה נשארו בה בלי שעלה על דעת מישהו, מה שיביא להם הגורל תחת עול הנאצים, ומשהובהר להם מקצת ממזימותיהם של אלה האחרונים — היה כבר מאוחר. הצבא האדום שרף והשמיד בנסיגתו את מה שניתן לחסל בברזנה, בדומה לישובים רבים בווהלין, — רכושם של משרדים, מוסדות ומפעלים — והגרמנים, בראשית צעדיהם, נאלצו לערוך הרשמות ולעשות סידורים שונים גם בעיירה וגם בכפרים. לתכלית זו גייסו כמה עשרות יהודים צעירים ושלחום לערוך מפקדים ורשימות של רכוש חקלאי ועוד. ביניהם היתה גם הצעירה שרה ביליאנקו, שבהיותה בכפר אוקראיני (בין לוצ'ק ודרז'נה) שמעה על קבוצת פרטיזנים המתרכזים ביערות הסמוכים וברחה מהכפר אל היער. בעמל רב מצאה שם פלוגה של חיילים רוסים, בת 200 איש בערך, שהיוו קבוצת הצנחנים הראשונה שהגיעה באוירונים מרוסיה עם תחמושת וציוד לפעולות נגד הגרמנים.

כך נמשכה הפרשה: „מספטמבר 1941 עד נובמבר 1944 היינו עם הפרטיזנים. לא בנקל נתקבלנו אנו וכמה יהודים אחרים שהסתובבו באותו יער, לקבוצת הפרטיזנים שמנתה כמאתים איש. בראשונה שאלונו אם אנו יודעים להשתמש בנשק, ואנו מהרנו לענות בחיוב, אף על פי שפחדנו להחזיק רובה ביד. רק אחרי הפצרות נתנו לנו להיספח אליהם, ומאז התחילו הנדודים והסבל ביערות תוך סכנות יומם ולילה, באַתמוספירה זרה ומורעלה של ביטול ואף שנאה כבושה אלינו כאל יהודים.

והנה הופיעו ביערות עוד כמה יהודים ומפיהם נודע לנו על התעללות הנאצים באוכלוסיה היהודית ופעולת האוקראינים שעמדו לימינם ועל השמדת קהילות שלמות בזו אחר זו. על יהודי ברזנה סיפרו: תחילה קבעו שטח מסוים בעירה ל„גיטו" וריכזו בו את כל היהודים וביניהם גם בית ה„רביים" פצניק—טויבמן; מינו ועד־יהודים (יודן ראַט) וכמה שוטרים יהודים, שהוטל עליהם להוציא לפועל פקודות הגרמנים באספקה, במילוי עבודות וכו'; נערך מפקד מדוקדק של היהודים ועל־ידי־כך ידעו הנאצים את מספרם ושמותיהם של כל היהודים — שבזה השתמשו כל הזמן.

קשים היו התנאים ומר היה ליהודי ברזנה, אבל הם נשאו בסבל וגברים ונשים היו יוצאים לעבודת־כפיה — לחפירה בהפקת טורף, בסלילת דרך לתחנת־הרכבת מוקבין, שבמרחק 18—20 ק"מ. ועוד, בקבלם מזון דל וגרוע: 150 גרם לחם ומרק דליל. על הכלואים בגיטו וחייהם, על המחסור והדכאון בו במשך 7 חדשים, בערך, לא הרבו למסור, כי היו אחוזי פחד וביניהם גם פצועים, שבדרך נס עלה בידם להתחמק משדה־ההריגה לפני הקבורה. אך תוך שיחות הצלנו מהם את הפרטים הבאים: באחד הימים ביום י"ב אלול תש"ב (1942), בשעה חמש בבוקר, הקיף פתאום משמר חזק את הגיטו ואין יוצא ואין בא. זקיפים נאצים ואוקראינים עברו

מבנין לבנין הוציאו בכוח את היהודים למקטון ועד גדול ואף חולים ותשושים, והובילו אותם בגסות אכזרית אל השוק. משם העבירו קבוצות קבוצות — גברים לחוד ונשים וילדים לחוד — אל מחוץ לעיירה בדרך המובילה למלינסק, וכקילומטר אחרי בית הספר הפולני ראו לפניהם שלושה בורות גדולים, שנחפרו על־ידי אוקראינים. שם נורו האומללים ונקברו מתים ופצועים בעודם חיים יחד. גם המספרים וגם האוקראינים מסרו שכמאתים מבני ברזנה ברחו, אבל ידוע היה שאחרי־כן נתפסו רבים על־ידי הגרמנים ועוד יותר על־ידי אכרים אוקראינים שקיבלו פרסים במלח, מלבושים ועוד בעד כל יהודי שתפסו והסגירו לנאצים, וכך אבדו גם ניצולים אלה ברובם.

מספר היהודים שבאו אלינו מכל הסביבה היה כ־150, ביניהם כשליש מבני ברזנה. למזלנו התיחס אליהם הפולקובניק של הקבוצה הפרטיזנית מדבידיב ברחמים וציוה לצרפם למחנה. אולם, אם כי היהודים סייעו בידי הפרטיזנים — הכבידו עליהם, בפרט לאחר שהגרמנים הרגישו במעשה החבלה של הפרטיזנים והחלו לרדוף אחריהם ולתפשם ביערות. מידבידיב שהיה אדיב, יעץ להעביר את היהודים האלה -- שבינתים לא־מעטים מהם חלו, מתו או נפלו בפעולות — לרוסיה הלבנה, כי שם היה המצב יותר נוח וקל יותר וניתנו להם לנשלחים 15 רובים להגנה בדרך, אף כמה רוסים כמלווים. בדרך פגעו בהם הגרמנים ופיזרום. הפרטיזנים הרוסים חזרו למחנם והפיצו שמועות על מורך־לבם של היהודים. מאז נמנעו לצרף יהודים לפלוגתם.

כשהתאחדו פלוגות הפרטיזנים עם מחנות הצבא הרוסי הכובש בנובמבר 1944 — שוחררנו מהפרטיזנים ונשלחנו לקיוב. עם שחרור ברזנה עברנו על כמה מישובי היהודים בווהלין ואף נתעכבנו בהם. הגענו לברזנה שלנו, ואוי לעינים מה שראו בה „ עזובה העיירה וריקה מיהודים. החורבן נורא ואינו ניתן לתיאור, בתי היהודים הרוסים ועזובים ואלה שנשתמרו — נתפסו על־ידי זרים. אין להכיר את העיירה, זו שתססה ופרחה רק לפני חמש שנים. היכן היהודים — האבות, האחים והאחיות — לא שאלנו. אנו, כארבעה מניינים יהודים שהסתובבו בין חורבות העיירה הלבושה באלמנותה, ידענו כי עצמותיהם טמונות בבורות — בקברים הגדולים — ופחדנו ללכת שמה לבדנו, עד שהגיעה ועדה ממשלתית־ציבורית מיהודים ורוסים לבדיקת הקברים ואז הלכנו בלוית שוטרים לקבר אבות ובנים. מצאנו שטח חלק, אף ללא סימן תל. גירדנו את השכבה העליונה של האדמה ואז נתגלה לעינינו קבר גברים מלא, הגויות מונחות אחת על השניה שכבות־שכבות, כשבין שכבה לשכבה נשפך סיד ומסביב — ליד קירות הבור גופות מסודרות בישיבה. הבור השני היה קבר נשים וגם בו היו הגויות מונחות באותו סדר כמעט, ובשלישי — שלדי ילדים. אלה היו הורים וקרובים יקרים שפתיל חייהם קופח ביד רשעים והלב התפלץ בקרבנו למראה הנורא והמבהיל.

כתום הבדיקה ע"י הועדה ניגשנו לתקן את הקברים בידינו אנו, הוספנו אדמה סביבם והעמדנו „ציון" לזכר, בלי שהיה לנו בטחון שהסימן ישמר במקום. עמדנו שבורים ליד הקברים והוזלנו דמעות. אחרי אמירת „קדיש" עזבנו את המקום.

כה תמה פרשת ברזנה.„ שרה ביליאנקו ויוכבד פיוון

דב שיינבלום

במלחמת העצמאות נפל דב שיינבלום, בנו של אליעזר ופניה שיינבלום (כעת בתל־אביב), נצר למשפחות וולהליניות מסועפות. דוב היה חבר ב„הגנה" כבר מגיל 13 בתפקיד מדריך־נוער, פלוגות חי"ש, מקשר. היה תמיד ער ונאמן לתפקידו.

בראשית מלחמת השחרור והעצמאות, בדצמבר 1947, התיצב בשורות המגינים בירושלים וסביבותיה לתפקיד ליווי שיירות בדרכי ציון המשובשות. והיה זה ביום ששי, 26.12.47, הוא יצא יחד עם קבוצת חברים להצלת הר־טוב. בדרך התנפלו עליהם כמאה ערבים, והתלקח קרב. דוב עם שנים מחבריו מיהרו לעזרת חבריהם שנשלחו להחיש תגבורת. חבריו נפצעו והוא נשאר לוחם יחידי נגד המון ערבי פרוע. ואולם דוב לחם באומץ עד הרגע האחרון ועד הכדור האחרון, ולא נכנע לערבים. נפל מות גבורים.

כבוד למגיני המולדת!

דבריו האחרונים של האדמו"ר מברזנה ווהלין זצ"ל

(ליום השנה העשירי לפטירתו — כ"ג סיון תרצ"ט — כ"ג סיון תש"ט)

שלשה ימים לפני שהצדיק הרב ר' יצחק בהרב שמואל הלוי מברזנה ווהלין נסתלק מן העולם, אמר לבני לוויתו: „רואה אני, כי סערה גדולה קרבה ובאה, סערה, שבעקבותיה יתרוממו גלי זעף, אשר יעברו וישטפו את ארץ פולניה. גם עלינו בא ענן גדול וכבד, שיחשיך את אור היום בצהרים. אך מי שיזכה ויעבור את הענן — יראה את אור היום מאיר שבעתיים. אך אני, הוסיף, עיני לא תראינה זאת; ויש ברצוני להפרד מכם בשבת."

במשך כל היום הששי נשארתי בביתו, מפני שבנו הראשון, הרב ר' אהרן היה אותו זמן ברובנו ובנו השני הרב ר' יחיאל מיכל נמצא אותה שבת בקלווני.

בליל שבת אחרי התפילה באו כל בעלי הבתים מעיר ברזנה לומר לו „שבת שלום" ולאחל לו החלמה מהירה. בשעה עשר יצא למרפסת ביתו, התבונן באנשים המטיילים לאחר סעודת ליל השבת ואמר: „שבת יפה היום ואני צריך להפרד מכם, אבל אין דבר, אני בן 72 שנה, וטוב לו לאדם שיש לו לפחות מעט מעשים טובים, אשר הוא יכול לקחתם עמו לעולם הבא. לא איכפת לי שעלי לעזוב את העולם הזה, צר לי רק שצרה גדולה מתרגשת ובאה על עם ישראל ואין מי שיעזרם אלא הקב"ה לבדו.

נמסר ע"י אריה בן אליעזר מדווד

אלה שלא עמדו בנסיון...

כידוע, ניסה המרצח הגרמני לפני ההשמד הגדול לחסל את האינטליגנציה, אשר רק היא היה בכוחה לארגן התנגדות של ממש. כמו־כן היה בדעתו לשעבד ולהרעיב את האנשים המסוגלים לעבוד, ולהתיש את כוחם וחיוניותם של יתר

האנשים, כך שבבוא יום ההריגה יראו היהודים את יום מותם כיום גאולתם. מקודם יצרו ועדי העדות, כמו ועד יהודי (יודן־ראַט), ועד אוקראיני, ובמקומות בהם גרו פולנים, גם ועדי פולנים. כן זרעו מתיחות בין אוקראינים ליהודים, בין פולנים ואוקראינים. הועדים הללו הקלו על מלאכתם של הגרמנים. הם היו הספקים של עובדים בשביל מעשי־השוד שלהם. הם גם היו הספקים של בחורות לתענוגותיהם ושל זקנים להריגה. משתבעו הגרמנים מספר מסויים של יהודים להשמדה, נהפכו הועדים למשתפי פעולה אַקטיביים במעשה פשע זה. כעזר נגד היודנראַטים שימשו השוטרים היהודים, שלהם תפקידים מיוחדים: הובלת פועלים למקומות העבודה והשמירה עליהם (פן יברחו ליערות...).

חברי היודנראט היו מצד אחד ספקי היהודים לעבודות פרך ולהריגה (במקרים רבים הצדיקו את מעשיהם בעובדה, שהם מפקירים את הזקנים וחרף זה הם מצילים את הנוער...) ומצד שני היו שתדלנים, כביכול: כאשר לקחו ערבים במטרה לסחוט את הפרוטה האחרונה שנשארה אצל היהודים, היו אוספים כסף להצלת נפשות כביכול... וכך החלו להאמין בכוחות עצמם ובמעשיהם, שאכן תפקיד נכבד נטלו על עצמם ולא אחד מהם טען, שהודות לו, ובאם יישמעו לו, יינצלו יהודי הגיטו שלו ממוות. למעשה רק ניצלו את מעמדם ואת מצבם האיום בו היו נתונים אחיהם, לטובתם הם הן ע"י גזילת הפת המצומצמת, שהגרמני חילק ליהודי הגיטו, והן ע"י גזילת רכוש, כסף ולפעמים בגד אחרון מקרבנות האומללים, באמתלות ובטענות שונות.

היודנראט בברזנה היה מורכב מאנשים אלה: יואל גילברג, יהודי חלש־אופי, שבמשך שנים עסק בצרכי צבור והיה ידוע כציוני, חבר ה„התאחדות" ופעיל בעניני הבנק ו„תרבות" ועם כניסת הגרמנים נפל זה דווקא בגורלו למלא את התפקיד הבזוי של יו"ר היודנראט (לא פעם קורה, שמעמידים בראש אדם בעל אופי חלש, ומאחוריו מסתתרים אנשים, המנהלים למעשה את העניינים).

שני לו היה פנחס חוברס, בנו של רבי קלמן המלמד (אילו ידע על כך בקברו, היה קם וזועק מקצה תבל אל קצהו!). היה בעל תכונות רעות והכניס אפו בכול: בקהילה ובין הסוחרים הזעירים. שיחק בכשרון בתיאטרון הברזנאי. והנה בזמן היותו ביודנראט היה חי ברחבות על חשבון צרות אחיו.

וכך מספר אחד מיוצאי ברזנה: פניתי אל פנחס חוברס ושאלתיו: מדוע אין אתם נותנים לי את מנת הלחם, שהגרמנים הקציבו עבורי, והלא אמות מרעב! על כך השיב לו פנחס: „יהלא כל זה נעשה, כדי שכולם ימותו!..." תשובת המתלונן היתה: „תמות אתה קודם!" שניהם הצליחו להגיע לארץ. בינתיים מת פנחס חוברס וכך נסגר תיקו של חבר היודנראַט בברזנה, משתף הפעולה עם הנאצים.

שלישי היה שמחה'לה שפירא, בנו של לייזער בעל הטאקסע. הבן ירש את תכונות אָביו ואת האַמביציה להיות בעל בית ובעל דעה. אף אלה המוצאים כל מיני הצדקות לטובת חברי היודנראט, אף הם בדעה, ששמחה'לה שפירא היה הרע שבכולם! הוא התאכזר לאחיו הרעבים ועשה מעשים רעים, שאנו נמנעים מהעלותם

כאן על הנייר. הוא מת בברזנה לאחר שחרורה, ובזה נסגר גם תיקו והוא מועבר למשפט עליון.

מיכעלע חאמוט, בן מרדכי חאמוט, היה גם הוא בין אנשי היודנראט. אף הוא כבר מצא את מותו ביער, ולא נעסוק בו. יואל גילברג לא נרצח בזמן האַקציה הכללית של יהודי ברזנה, אבל הוא ואשתו רוזה חזרו לברזנה מחוסר אומץ להמשיך את חיי היער (ואולי מפחד הפרטיזנים...) הם פנו אל המשטרה האוקראינית (משתפי הפעולה היהודיים האמינו, כי חייהם ישארו להם לפליטה — עד כדי כך טומטמו על־ידי הבטחות הנאצים). האוקראינים לא ידעו מה לעשות עם מי שהיה ראש היודנראט ושאלו את המפקד הגרמני בקוסטופול. משם באה התשובה: כל יהודי — להורג! ואַז הובילו אותם לבית הקברות, הם חפרו לעצמם קבר, והאוקראיני היחידי שהיה אתם, ירה בהם, וכך גמרו את חייהם. ילדם היחידי נמסר קודם לכן לביילה האחות, שהצילה אותו בדרכה הארוכה ביערות, ועתה הוא בארץ אצל דודתו.

לפי דברי עדים אספו אנשי היודנראט הרבה זהב, והם חשבו בתמימותם, שהם יינצלו ואתם הכסף. הם גם חשבו, שלא ישאר בחיים אף יהודי מעיר זו, שיוכל אי פעם להעיד כנגדם.

אנשי היודנראט היו שותפים לרצח, על כי שלחו בכוח ובמרמה את אנשי ברזנה למחנה בקוסטופול ימים מספר לפני השחיטה בעיר זו. יהודי ברזנה לא תארו לעצמם, שהשחיטה בברזנה ובקוסטופול תבוצע באותו יום, אולם כולם פחדו מפני המלה „קוסטופול", שמשמעותה לא היתה לגביהם אלא מוות בטוח.

להלן ניתן רק פרטים מעטים, אשר יעידו על רשעותם ופשעיהם של אנשי היודנראט והמשטרה.

עדותה של אלטע ספוז'ניק על תעלולי היודנראט בברזנה

חברי היודנראט נכנסו בו מרצונם החופשי; איש לא הכריחם לכך. ואולם ארבעת אנשי היודנראט (יואל גילברג כיו"ר, פנחס חוברס כמזכיר, שמחה'לה שפירא ומיכעלע חמוט לא הרגישו עצמם כל כך נוח בתפקידם החדש ורצו למשוך ליודנראט אנשים נוספים. כך קראו לניסן ספוז'ניק ז"ל והציעו לו להצטרף לחבילה. הלה סרב סירוב מוחלט, למרות האיומים. ואַז החלו הנגישות במסרב. שלחו אותו מיד למחנה עבודה. כן לקחו ממנו את המעיל החורפי היקר שלו. אח"כ לקחו ממנו הרבה זוגות נעלים וחילקום ביניהם, הלבישו בהם את בני משפחותיהם והשתדלו למרר לבני משפחתו את חייהם. ניסן ספוז'ניק סירב גם להיות שוטר. היא אמר: „אף אראה את משפחתי גוועת מרעב, לא אתן ידי למעשים אלה!"

המוציאים לפועל את פקודות היודנראַט היו השוטרים היהודיים, אשר כמה מהם הצטיינו באכזריות כזו, עד כי אפילו המשטרה האוקראינית לא יכלה להתחרות בהם. ביחוד הצטיינו שנים מבין השוטרים: מאיר קיילר, שהיה חבר המפלגה הרביזיוניסטית ועם כניסת הגרמנים כנראה מצא מקום לניצול שאיפות אַמביציוזיות של שליטה, ויהא זה אפילו על חשבון אחים רצוצים ומושפלים. יוניק ספוז'ניק,

צעיר בן 13 שנה, התנדב ללכת לנקות את הרחובות, על מנת לקבל חצי קילו לחם, כפי הכרזת היודנראט. כאשר נודע, שהיתה זו רק תואנה על מנת למשוך את האנשים לקוסטופול, התעוררו רעש ומבוכה רבה. ניסן ספוז'ניק האב רץ ליודנראט לצעוק חמס, על מה ולמה לקחו את בנו, שהוא כה צעיר (אף הגרמנים לא הרשו לקחת צעירים בגיל פחות מ־16 שנה). ואז לקחו גם את ניסן והכניסוהו לרשימת היוצאים לקוסטופול... אין לתאר את היללות בבית ספוז'ניק: „כבר אבדנו גם את האב גם את הבן!" — ואז החליטה ליובה, בתו של ניסן, לרוץ אל אביה למסור לו חתיכת לחם לדרך, ואולם בבואה ליודנראט לא הרשה זאת מאיר קיילר, ה„קומיסאר" של המשטרה. ולא עוד אלא גם היכה אותה מכות נאמנות במקל גומי. שוטר אוקראיני, שהכיר את ליובה, גינה את מאיר על מעשהו והרשה לליובה למסור את הלחם לאביה.

על רשעותו ללא רחם של מאיר קיילר תעיד עובדה נוספת:

אמו של יוכה ביגיל, שהיתה נפוחה מרעב, עמדה למות בכל רגע. רצו אל מאיר קיילר, שירשה לבני המשפחה להישאר אותו יום בבית, ואולם הוא טען בשקט, שכולם ימותו, והלא היא זקנה וממילא תמות בקרוב, ועל כן על בני הבית ללכת לעבודה. למחרת מתה האֵם והמשטרה באה אף אֵז לקחת את בני משפחתה לעבודה. אַלטע ספוז'ניק תפסה משהו ביד ואמרה: „לא נלך ולוּ אף ניהרג! נתנגד לכך בכוח!" ואכן, משהרגישו הגבורים, שנשקפת להם התנגדות, הלכו להם.

סנדר שפין בא מטוטשין לברזנה, ומיד הרגישו בו אנשי היודנראט והחליטו לשלחו לקוסטופול. מאיר קיילר ואברהם „דער גראף" (סופר) עמדו מוכנים לקחתו. אמר סנדר שפין: „כל מי שיגש אלי, יקבל סכין בבטן! אין סנדר מן הפחדנים, ואין לי מי שישאר אחרי! לא אלך!" החליטו ה„גבורים", שלא יוכלו לו ועזבוהו לנפשו...

סנדר שפין נפגש עם פנחס חוברס ביער (פנחס חוברס ושמחה שפירא הלכו לקוסטופול „לסדר ענין" ובדרך חזרה החליטו לברוח ליער). דמו רתח בו. הוא ניגש אל חוברס ואמר: „עתה תשלם בעד כל הנבלה שעשית בברזנה, בעד שיתוף הפעולה עם הנאצים, בעד שליחת יהודים לעבודות פרך, בעד לקיחת רכוש לא לך! חשבת, שרק אתה תשאר בחיים, הנה נשארנו גם אנחנו („מיר האָבן איבערגעלעבט דעם דייטש!"). שפין הוציא אקדח ורצה לעשות דין לעצמו. אולם יוסל גכמן התערב, הפציר בסנדר שלא יעשה מעשה זה והוסיף שהוא די אומלל בלאו הכי... עוד העיז בעל גוף זה לבוא בקהלנו באזכרה בשנת 1950, ואולם איש לא כיבד אותו אף במבט. הוא מת בארץ בשנת 1951.

איסר גנדלמן (נמצא בארץ, בחיפה) הוציא כספים מזאב פישמן ורוב הכסף נכנס לידיו של פנחס חוברס. כן לקח רכוש ממשפחת צרנוטה, ואף עם כניסת הרוסים בחזרה לברזנה, לא הסכים להחזיר את הרכוש לבני המשפחה וטען, שהוא רוצה כי תבוא בתיה צרנוטה בעצמה (בתיה צרנוטה היתה אותו זמן ברוסיה — כעת בארץ, ברמת־יצחק).

איסר גנדלמן תפס את ילדתה של פירל וקס, שהלכה לקטוף עלי סלק והיכה

אותה מכות רצח. כמו־כן היכה את פליק ברמן ואת אשתו מכות נאמנות וסחב אותם לעבודה. (עוד נחזור לכך.)

רב חלקם של השוטרים בגירוש יהודים מברזנה לקוסטופול. הם ליוו אותם ומסרו אותם בידי המשטרה האוקראינית. הוצאה לפועל של פקודה מעין זו היא ללא ספק שיתוף בהוצאה להורג של יהודים. אשמה כבדה רובצת גם על אותם השוטרים שנהרגו על־ידי הגרמנים בזמן ההשמדה הכללית וגם על אותם אשר ניצלו ביער ואנשי המקום לא יכלו לכסות על פשעיהם ומסרום לפרטיזנים, שהוציאו משפטם לאור. ואשמה כבדה רובצת על ארבעה מהם, שהצליחו להגיע לישראל על חשבון כספי האומה ואף לקבל שיכון ופרנסה על־ידי מוסדות הסוכנות והעזרה הסוציאלית. אל יבואו אלה בקהל עדתנו! לקלון עולם יהיו האנשים הללו, שאף בלא יודעין, ורובם ביודעין, עזרו לגרמנים לבצע את השמדת היהודים אחיהם.

מעוללות השואה

— יוכבד ביגיל נאלצה על־ידי אוקראיני, שרדף אחריה כשהוא רכוב על אופנים, לרוץ מזירנע מרחק רב. עם שחרור ברזנה נמסר שוטר זה על־ידי יוניק ספוז'ניק לרוסים והלה קיבל את העונש הראוי לו: מוות.

— צרניש היכה את אזארוב מכות נאמנות. עם השחרור נמסר על־ידי אזארוב ל־נ.ק.וו.ד. ובא על ענשו.

— יהושע זוסמן נהרג על־ידי האוקראינים מיד עם כניסת הגרמנים, כנראה בכוונה למנוע ממנו כל אפשרות לארגן התנגדות, כי הוא היה ידוע כבעל מרץ ובעל כוח והטיל פחד אפילו על הגויים בסביבה.

— לעבודה היו שולחים על־פי־רוב את העניים, ואילו העשירים שלמו ליודנ־ראט דמי כופר. כך הביאו כ־500 יהודים לכפר מוקווין לעבודה בבית־חרושת. פוכראדילו האוקראיני, שהכיר הרבה מהם, שאל: והיכן בנו של זה? הוא קרא בשמות של בני עשירי ברזנה והעיר: בזמן הרוסים לא עבדו, ולא בזמן הפולנים. כעת יבואו לעבוד אצלי ואתם תלכו לכם הביתה לנוח...

— השוטר ישעיהו בבצוק הצליח לברוח ליער ונהרג על־ידי הצבא האדום.

— איסר גנדלמן וישעיהו בבצוק סחבו את פליק ברמן ואת אשתו לעבודה והיכו אותם.

— בזירנה עבדו מרבית היהודים ב„טורף". יוכבד חלתה בחום גבוה, למעלה מ־40 מעלות, ואף־על־פי־כן תבעו ממנה לצאת לעבודה. בעלה של ליובה הלך ליודנראט ואיים עליו (הוא היה מהנדס, והיתה לו באותו זמן השפעה על המפקד הגרמני בברזנה). ואמנם משבאו השוטרים להוציאה מן המיטה, הלך אל המפקד הגרמני וקיבל פתק לשחרור מעבודה.

— בבית גלזר בנה צליוק מקום מחבוא, שם הסתתרו אלטע ומשפחתה, קלמן הנדלמן ועוד.

— לפי עדות הניצולים היה הרצל, בנו של משה מרימס מנווול, יחד עם אברהם סופר, דוד רכט, יצחק שפירא ואחרים הלך להביא את 130 הפועלים

היהודיים, שעבדו בחפירת טורף, לשם השמדתם בברזנה, ורק התערבותו של יצחק אטשטין מטישיצע, שגילה לעובדים את הכוונה האמיתית, הצילה הרבה מהם ממוות בטוח על־ידי בריחתם ליער. מבין השוטרים הושפע גם דוד רכט מדברי הזקן, ששכנע אותו, שאף הוא סופו ליהרג בידי הגרמנים ולא תעמוד לו זכות היותו שוטר. ואמנם, כל שאר השוטרים שלא ברחו, נהרגו.

מעדותו של ברדר

ביום שלישי, י״ב באלול, בשעה 4 בבוקר, העירו את כל היהודים בברזנה ונאמר להם, שלוקחים אותם לעבודה. הכניסו את כולם למקום מגודר — שם כבר חיכו האוקראינים לקרבנותיהם. הוציאו אותם לרחוב קומיסרסקה, ובהגיעם לקצה הרחוב, לקחום ימינה לכיוון בית הקברות... אז החלו יללות פולחות את האוויר. השוטרים היכו את היהודים וכך הגיעו לבית הקברות, לפני שלושה בורות מוכנים. בן הקצב גודל הרהיב עוז וצעק: „יהודים! נתנגד — מובילים אותנו מעולם כה יפה למוות!״ הוא נורה מיד על־ידי אחד השוטרים. השתררה אדישות גמורה לגורל, והחלה הרציחה. לא כולם נרצחו באותו יום, את הנותרים לקחו בחזרה לפרק. הם קיוו כי כבר לא יהרגו אותם, אולם למחרת בבוקר הובילום לבית הקברות — גברים לחוד ונשים לחוד התפשטו לפי פקודה ונרצחו.

ברדר עבד אצל הגרמנים. הוא ועוד כמה יהודים שמעו, שעומדים לערוך חיפוש אחר יהודים שנמלטו מהאקציה. הם הלכו לחוטארעס של ביעלקי, שם פגשו באשה נכריה, שנתנה להם לחם והם הסתתרו בביתה. בשעה עשר בלילה חיפשו אחר יהודים. אנשינו ראו את הרודפים, אבל הם לא אותם. משם ברחו למקום אחר. אולם הגוי שאצלו הסתתרו, יעצם לברוח. הם הלכו לכיוון סרנה. בדרך שמעו, כי באותו שבוע נהרגו כל יהודי סרנה. הם הסתתרו ביערות והסתובבו ימים ולילות בשדות וביערות. הם פגשו את מאטקע קאגאן. קאגאן נתפס באחד הימים על־ידי איכר ונרצח, השאר ברחו ליער. בתו של קאגאן נשארה אצל גוי בחוטאר. לשם באו פרטיזנים ושלחו את כל היהודים, שהצליחו להמלט מהפעולה, הרחק לבילורוסיה. ברדר בעצמו נכנס לשורות הפרטיזנים ונשאר ביניהם עד לשנת 1945. כעת הוא נמצא בארץ.

י״ב אלול — יום שואת ברזנה

י״ב אלול הוא היום המוסכם כתאריך ביניים בין האקציות השונות שבוצעו בברזנה בשנת תש״א—ב. ביום זה מתיחדים כל יוצאי ברזנה באשר הם עם הקדושים מברזנה, שנקטפו ללא עת על־ידי עריצים טמאים ונטמנו בבורות בבית הקברות, שהיה קיים כמאתים שנה. עתה כמעט וניטשטש המקום על־ידי חרישה. קהילת ברזנה שמרה על הגחלת ויהודיה קיוו ליום בוא המשיח, והלה התמהמה, ובינתיים שתו מכוס התרעלה עד תומה והובלו כצאן לטבח אל בורות מוכנים מראש. והלב מתפלץ מכאב, שכל זה נעשה לעין השמש, לעיני „העולם התרבותי״ כביכול, שראה

כל זאת ושתק. מכה גדולה הוכינו, חורבן שההיסטוריה היהודית לא ידעה כמותו במשך כל תקופת היותנו בגלות המרה.

אֲבל כבד לנו, לא נדע נוחם. ואולם בא היום המקווה. קמה המדינה והעם היושב בציון ידע ללחום, לנצח אויבים שעטו עליו מסביב — ובאו בנים לגבולם. אכן, זה היום קוינו לו! העם, שעיניו לבנין ויצירה, נושא בקרבו זכר קרבנותיו הקדושים ודמותם מלווה אותנו תמיד. הם אשר ציוו לנו את החיים.

אהרון ליב מדווד

לזכר קדושי ברזנה (8 שנים לשואה)

קטנה היתה עיירה זו ותושביה מעטים, כ־3000 נפש בסך־הכל — ואף־על־פי־כן הלך שמה לפניה בפולין ואף מחוצה לה. פרסומה בא לה הודות לרבנים ששכנו בה כבוד. שני „בתי מלכות" משלו בכפה: האחד, בית הרב הגאון והצדיק ר' שמואלקה ז"ל, והשני, בית רבי אהרעלע ואחיו גדליהו ז"ל. הראשון היה יהודי חרד מאוד וצדיק, והשני — למדן מופלג בתורה ובדיני ישראל.

קטנה היתה העיר, עליזה ושמחה, מלאת הוד והדר. כי צדיקים שכנו בה, וכשבא צדיק לעיר, בא עמו הוד והדר, בא זיו השכינה. וכאן חיו צדיקים במשך כל הזמן, ולא פג הודה ושכינתה של עיירה זו מימיה.

וצדיק כי נסתלק, מיהרו אבלי ברזנה להמליך עליהם ממלא מקום, כי לא יכלה ברזנה להתקיים בלי רבי, והיו יהודיה בוטחים בד' וברבם.

איזה אושר היה זה לקבל על־יד שולחן הרבי כוסית „לחיים" מידי הרבי בכבודו ובעצמו! והשיריים — טעם גן־עדן להם!

בבוא שמחת תורה, היתה העיר צהלה ושמחה. בית הכנסת של הרבי היה מלא על גדותיו. רבי חיים ברוך ז"ל עמד לו על כסא, ובקול תקיף היה מכריז: מורנו ורבנו הר' הג' מרן ר' שמואל מתכבד לכבוד התורה! ואחרי כן בא ממלא־מקומו הרב הצדיק ב"ר הרב רבי שמואל... ואחרי כן נכבדי ברזנה ואַז כל הנערים בצוותא מתכבדים לתת כבוד לתורה. והיו יהודי ברזנה לוחמים בעוז, בגבורה ובכסף על מצוות „אתה הורית" ועל מצוות אחרות.

ומי שלא ראה חתונה במשפחת הרב בברזנה, לא ראה שמחה מימיו: על יד שולחן ארוך היו יושבים הרבה רבנים וגדולי תורה, הדורי פנים, וכל העיר היתה בתוך בית המדרש ומסביבו. וכאשר הגיע זמן ריקוד המצוה והרבי רקד את הריקוד עם הכלה, היה מחזיק הצדיק בקצה האחד של מטפחתו וראשו הצדה, והקצה השני הוחזק בידי הכלה. מיכל שפילמן הכלי־זמר ניגן מנגינה עליזה ועוזריו על ידו, וברזנה כולה מתמוגגת משמחה.

וחתונה של סתם בת ברזנה? — היו מובילים את החתן והכלה בחוצות הראשיים עד לבית הכנסת הגדול. בראש — ובשורה ראשונה הלכו הכלה ושני מלוויה והחתן ושני מלוויו, ואחרי כן כל המוזמנים לבושים הדר. והמוזיקנטים עם חיים שמחה בראש, עם התוף הגדול, ולקול צלילי המארש היו הולכים כולם לחופה. אחר

הברכות, שבירת הזכוכית ו„הרי אַת"... היו חוזרים הביתה ורק אָז מתחילה השמחה, שתיה כדת, אכילה וריקודים, עד אור הבוקר.

ובלילה, עת ישנו אנשי ברזנה את שנתם הערבה, היו פתאום מתעוררים לקול נגינת שיר נוקב, אין זה כי מובילים את הזוג לביתם החדש למזל ולברכה.

ברזנה קטנה היתה, אך מה רבו מקדשיה: שני בתי כנסת של הרבנים, בית הכנסת הישן, לשם נחפזו עמלים, סוחרים וסתם יהודים להתפלל שחרית, מי במנין ומי בלי מנין. שם גם היו דרשנים באים כל שבת לדרוש והיו מושכים את הקהל הברזנאי ע"י בקיאותם בתורה ומשלים, ויהודי ברזנה ממש התמוגגו מפקחותם, ואף נשי ברזנה לא היו מונעות מעצמן את התענוג לשמוע את הדרשן כל שבת ושבת.

ובתי הכנסת האחרים: בית הכנסת הגדול עם הכיפה היפה בפנים, עם הירח והכוכבים למעלה, גאוות יהודי ברזנה. לפני הימים הנוראים היו יהודי ברזנה מתכוננים ליום הדין, למסור דו"ח על מעשיהם בשנה שחלפה. הם היו טובלים עצמם, רצים בלילות ל„סליחות", מקבלים מלקות כדין, ומכים כפרות. ואמהות ברזנה היו מכינות נרות שעווה גדולים, והיו דמעות זולגות לתוך השעווה, וכל פתיל שהכניסוּ — כפתיל החיים היה בעיניהן. ובבואם יהודי ברזנה על נשותיהם וילדיהם לבית־הכנסת, היו מכניסים את הנרות בארגז חול גדול ומדליקים את הנרות. ועת רבי יצחק יוסיל ז"ל היה פותח בקולו מלא החרדה והאימה, את „כל נדרי"... היו נשי ברזנה מעיפות בחרדה מבט אל עבר הנרות... שחס וחלילה לא יכבה הנר שלהן.

ונוער מצוין היה בברזנה. כמעין המתגבר התפרץ הנוער הברזנאי אל העולם הרחב, מי מהם נסע לכרך בפולין עצמה להשתלם בבית־ספר תיכוני או גבוה, ומי נסע ללמוד מקצוע המילדות, אחות מוסמכת וכיו"ב. רבים מהם נסעו להכשרה קיבוצית ומשם עלו לארץ. זה היה הנוער ששם את כל מעייניו על ארץ ישראל כמי שאומר כי „ככל הגויים נהיה, עם וארץ שלנו ומיניסטרים שלנו, והקיץ הקץ על שנאת ישראל..." על כן ביקרו בבתי־ספר של „תרבות", קראו ספרות עברית בספריית „תרבות", שנוסדה על־ידי פעילי הנוער הברזנאי. הם עמלו למען הקרנות, למדו עברית והתכוננו לעליה.

והיה חלק מן הנוער אשר חלם על עולם אחר יותר טוב יותר צודק — עולם של אחווה ושוויון, והיתה להם ספריה משלהם, ספרית י. ל. פרץ ותיאטרון משלהם.

והנה בא המשחית ורצח זקנים ונערים, הרס בתי משפחה וחיי תרבות. יתומים היינו, ואין מנחם...

ד"ר ג. ביגיל

תשע שנים לשואה

(נאום שנישא ביום י"ב אלול תשי"א)

בחיל וברעדה ובחרדת קודש, הנני מעלה על זכרוני את הקדושים והיקרים, הישרים והצדיקים: הסבתא היהודית, שאת עיניה ניקרה עבור בניה ונכדיה. את האמהות שלנו, שעיניהן התיבשו לזכות בבן, במלאך, במשיח — כל ילד שנולד היה במחשבת האם כמשיח... כי הרגיש הלב, שהגלות שחורה ומרה, ומה יהיה על

עם ישראל ללא משיח?! ורצתה האם היהודיה להביא גואל לעם. אני מעלה על זכרוני את היהודים היקרים והנעימים, יושבי בתי הכנסת, סוחרי עצים, מוכרי תבואות, את בעלי המלאכה ששרתו אלוהם באמונה, הנוער העֵר והתוסס, הילדים הקטנים, תינוקות דבית רבן, העוללים והיונקים, כל אלה אשר עונו ונהרגו, נורו ונשרפו על לא עוול בכפם, על היותם יהודים בני יהודים, שומרי תורה ומצווה.

אני מעלה על זכרוני את ברזנה השקטה והעליזה, על רחובותיה המרוצפים אבן, והבלתי מרוצפים, על בתיה המטוייחים, צבועי לבן. החרדו קירותיכם עת גרשו בוניכם לשחיטה?!

מה גורלך בית הכנסת הגדול, עם הכיפה, הירח והכוכבים, והבמה באמצע בית הכנסת, שם עלו חזני ישראל להנעים זמירות ליהודי ברזנה. ואתה ארגז עץ ישן, שספגת נרות שעווה כל שנה ושנה, נרות עשויים בידי אמהות יהודיות, ודמעות רבות ספגה השעווה, פן חס־חלילה יכבו הנרות... האמנם גם הגוי, ששמר על הנרות ושמע מדי שנה בשנה את ה„כל נדרי" — האם גם הוא ניצח על מלאכת ההשמד של יהודי ברזנה?!

ובית המדרש של הרבי רב שמואלקה, עם ארון הקודש, שם שכנו ספרי קודש יקרים, ביניהם האחרון, שרבי בנימין סופר עוד כתב אותו, ואמי זכרונה לברכה מהרה לכתוב אות על שמי, ומה רבה היתה השמחה לגמר הספר: בחופים ותופים, רקדו לכבוד התורה... והיכן הכתרים המרובים עם הפעמונים המוזהבים? היצקו מהם כלי מלחמה או מכרום לקוני עתיקות?

ומה שלומך, בית מדרשי, בית המדרש הישן, שקול תפילה ותורה נשמע ממנו יומם ולילה. מה נעים היה קולו של רבי אליהו מהעיר החדשה: אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובמושב לצים לא י—ש—ב... מה נעים היה להתחמם על־יד התנור החם בימי החורף הקשים ,שם בבית־המדרש, אשר סוחרים ובעלי מלאכה היו משכימים לבוא לפתחו בשעות הבוקר ומאחרים לשוב ממנו בשעות הערב.

לשם באו דרשנים, מגידים מטיפים למצוות ולמעשים טובים, שמשכו את יהודי ברזנה בשבתות אחרי הצהרים, וכאשר היה מסלסל המגיד בקולו הערב והיה מוכיח, היו הנשים ביציע פורצות באנחות ובהזלת דמעות. כאילו הנה העונש הולך ומתקרב... שם גם באו מטיפים מודרניים, שהטיפו אלה לציונות ואלה נגד הציונות והסעירו את הרוחות אף עוררו לעתים תגרות ידים (אמנם בידי יעקב, ללא סכינים).

ומה שלום בית הכנסת של בעלי־המלאכה, שם התקבצו החייטים, הסנדלרים ובעלי השרירים, בעלי־עגלה, שהראו כוחם בימי צרה, שם יכול היה רבי משה ליטבק להתפלל בחופש גמור על יד התיבה, בקולי קולות, כמי שאומר: כאן אני בעל הבית! ומה גורלך, הפרוכת מכתיפה אדומה עם שני האריות בעלי הרעמות, שכל יהודי העובר לפניך, היה נושק אותך. הגם בפני האריות יד הרוצחים לא רעדה, והלכה בלי מורא לחלל את ספרי הקודש?! ההיית למרמס או שמשת לסמרטוטי רגלים טמאות?

איך נשכח את נעים זמירות ברזנה, רבי יצחק יוסלס, שהנעים בתפילותיו

הערבות בימי החג ואת ה„כל נדרי", ואיך לא נשמע עוד את המנצח על חגיגות שמחת־תורה, זמר־החצר בעת „שלוש סעודות" ועל־יד שולחן הרבי, גבאי שני — הוא רבי חיים ברוך! — הנה הוא עומד על כסא ליד ארון הקודש ומכריז: „מורנו ורבנו הרב הגאון רבי שמואלקה ברב יוסלה מתכבד לכבוד התורה! מורנו ורבנו רבי יצחק בן הרב רבי שמואל מתכבד לכבוד התורה! הרב רבי אהרון ברז מתכבד לכבוד התורה!" וכשהיה מגיע לכלל ישראל, אחרי שהזמין לכבוד התורה את הרבנים, הדיינים, השוחטים והמכובדים מברזנה, היה מסיים: „כ ל היהודים מתכבדים בכבוד התורה." ואז כולם תפשו ספרי תורה בשמחה וכל אב היה מעביר את ספר התורה לילדיו וביחד הם מסתובבים ורוקדים עד שעה מאוחרת בלילה.

אתם, יהודים כשרים, אשר בראש השנה וביום הכיפורים אמרתם בחיל ורעדה: „מי במים ומי באש, מי בחניקה ומי בסקילה, ולא ידעתם, יקרים, שיצא גזר דין מפי קורפורל מטורף, בן העם הברברי, שהנהיג המונים מטורפים צמאי דם. לא ידעתם שפסק דין זה היה: להשמיד ולאבד את כל היהודים. ורוצחים בני העמים הנוצריים רצחו ואנסו, עינו ושרפו, הם בני האיש שיצר „דת אהבה ומחילה". סופרים וציירים, משוררים ופסלים כתבו ושרו, ציירו בכל מיני צבעים את האיש המעונה כסמל לאהבה ולרחמים. והנה אלה אשר חונכו על דת זו, הפכו לרוצחים המוניים.

הם ניפצו ראשי ילדים לקיר, לעיני אמהות שירדו מדעתן בראותן את עוללותיהן בכך. ולא הועילו הדמעות, לא הועילו התחנונים. לא הועילה אף ההתרפסות בפני מגפי הרוצחים...

ואלוהי ישראל ראה כל זה — ושתק! לא, אין תירוצים! לא יחידים, לא חוטאים נודעים נרצחו. כאן נרצח עם שלם, זקנים וזקנות כשרים, אבות ובנים שקיימו מצוות, נטלו וברכו... בנות יהודיות שברכו על הנרות ושמרו על טהרתן, כלות נאמנות לחתנן, עוללים ויונקים שלא ידעו חטא מהו. הכל הלך בדם ובחרב. מדוע?!

אין לנו שום תביעות כעת, ואין אנו חייבים ולא כלום. את הכל נתנו. את הטוב שבעם נתנו קרבן. לפני מי לטעון? לא נשאל, כאותו עילוי, שכל ימיו עברו עליו בבית הכנסת, בלכתו לקבר האחים המוכן — „ואולי אין זו אלא טעות?"

חשבון לנו עם העמים ה„נאורים" שאת הגולם הקימו: מי בכסף, ומי בברכה עם עינים מופנות לשמים, מי בהסכמה שבשתיקה ומי במעשים, ברציחה ובהריגה המונית, ובחלוקת השוד. עוד הדם לא נספג, עוד הלב שותת וכבר מתחיל המשחק מחדש... כאילו כלום לא היה, כאילו מיליונים לא נרצחו בדם קר על לא עוול... שוב מתחיל הפיוס והסליחה לחיה הטורפת, שכבר החלימה מפציעה. ושוב מחדדים את הסכין לשחיטה! ושוב מכניסים אותה בין אנשים כמי שאומר: ‚אתה משלנו!...'

סכנה חדשה באה לעמים ובראש וראשונה לשארית הפליטה. ולאלה הזועקים: „נ ק מ ה!" נאמר: אתכם אנחנו. אף אנו מחויבים לחזק את רוחנו, להגביר את כוחנו ולא לסמוך על נסים ולא על „ידידים". עלינו להיות מוכנים להגנה על קיומנו בכל מקום בו נמצא יהודי, כי החיים מצווים עלינו: בדמיך חיי, בדמיך חיי!

ד"ר ג. ביגיל

עשר שנים לחיסול ברזנה

הטרגדה היא כפולה: כל קיומנו מזמן היותנו בגולה היתה מבוססת על האמונה באלהי ישראל וגם על יושר וצדק בעמים.

לנוכח הרצח ההמוני של ששה מיליוני יהודים, הפלא הוא, שקשה לנו שלא להעמיד את השאלה: ואולי כל זה לא היה אלא טעות? כי היתכן שאלוהי ישראל יראה את הנעשה במקדשי שמו ויחריש?!

ואשר לצדק וליושר בעמים — הלא אין מדברים אלה אף שארית שבשארית לעמים המדברים בשם אהבה... גם בתוכנו נגע הרע. אנשינו ראו רציחות והשמדה. האמנם לא נחרת משהו לנותרים מזה?

אילו יכולנו לאמר שהיה כאן קידוש השם, כבימי האינקוויזיציה או בזמני אנטיוכוס. והלא כאן לא שאלונו, האם רצונו לחיות במחיר התנצרות, כאן נהרגו על היותם יהודים. הם רצו את הגוף והנשמה כאחד! וכך נתיתמנו משליש מעמנו.

ואולם בא היום בו מצאנו את עצמנו גאולים ובני חורין — במידה שעם קטן בעולמנו זה יכול לקוות לחרות ולעצמאות של אמת. ומכל קצווי תבל באים ושבים בנים לגבולם. תהי זו נחמתנו, שאלה הנמצאים כאן, לא יובלו לשחיטה כאחיהם בארצות ההם. כאן נחיה ונבנה, נגן על עצמנו ועל ילדינו בכוח הנשק וברצון החיים שלנו.

יזכור עם ישראל את בניו ובנותיו, ילדיו ועולליו, שנפלו בידי מרצחים חיתו טרף הנאציים ועוזריהם, נזכרם לעולמים ונצרור את נשמתם בצרור חיי האומה. הבה נטע בלבנו אהבה, אחווה וריעות בין אדם לחברו, נעקור מתוכנו שנאת חינם ונהיה דוגמה לעמים אחרים!

ד"ר ג. ביגיל

פעולות ועד ארגון יוצאי ברזנה משנת 1950

בשנת 1950, בי"ב אלול, הוברר שהועד הקודם, שהיה מורכב מה"ה: רודיע קופרמן־ביגיל, יהודית קיילר־ספיבק, שמואל גל־גולובוב, מיכאל ביגיל, אשר עשו פעולות עזרה למען העולים החדשים בצורת מתן הלואה ראשונה וחלוקת בגדים משומשים (שנשלחו מיוצאי ברזנה באַרגנטינה) התפרק — כנראה מתוך סברה, שעם גמר שובם של ניצולי ברזנה לארץ, שוב אין טעם להמשיך בפעולה כל שהיא. ואולם רבים באספת האזכרה חשבו אחרת. התארגן ועד חדש בראשותו של ד"ר גרץ ביגיל, אשר העמיד לו כמטרה, להנציח את זכר הקדושים על־ידי פעולות אלו: —

א) הוצאַת „ספר יזכור" בליווי תמונות מברזנה מתחילת בנינה ועד חורבנה;

ב) יצירת קופת מלוה לחברי הארגון ללא רבית;

ג) בניית בית כנסת ועל ידו מועדון, בו יוכלו יוצאי ברזנה לערוך כינוסים, אסיפות וחגיגות לשם החזקת קשר חי בין יוצאי ברזנה.

הצלחנו לקיים קשר הדוק עם יוצאי ברזנה בדטרויט, המתרכזים מסביב לבית הכנסת ע"ש הרב שמואלקה פצניק ז"ל, מיסודו של הרב רב יוסף רבינוביץ,

נכדו של הרב שמואל. כמו־כן אנו מקיימים קשר עם יוצאי ברזנה המעטים שבקנדה, המתרכזים מסביב לראשון המהגרים לקנדה מעירנו — מר לייביש מילר. עשינו כמיטב יכולתנו לקיים קשר אחים עם יוצאי ברזנה בבוסטון, שהפעיל בהם הנו מר בארניי גרוסמאן, אך, לדאבוננו, מחוץ למכתבים (די קרירים) לא השגנו לא עזרה חמרית ולא עידוד כל שהוא. אולם לא התיאשנו, ואנו מקווים שבסופו־של־דבר יווכחו גם בבוסטון, שועד ארגון יוצאי ברזנה איננו שלט בלבד, אלא הוא פועל לפי תכנית מחושבת להנצחת קדושי ברזנה. הוצאת ספר „יזכור", עליה החליטו לפני ארבע שנים, היא עדות לפעולה החיובית והראויה לתמיכה. עם יוצאי ברזנה באַרגנטינה אנו מקיימים כעת קשר אמיץ על־ידי ידידנו יהושע כץ, ואנו מקווים, שקשר זה ילך ויתחזק. כאשר יוודע מעבר לים על הספר שלנו „עיירתי ברזנה", לא יימצא אחד מאחינו אי שם, אשר לא יחפש קשר עם ארגוננו בארץ, ודבר זה יאפשר לנו להמשיך במאמצינו להקים בנין ע"ש קדושי ברזנה. עמדנו לקבל אדמת קק"ל עבור שיכון ברזנאי, אולם תכנית השיכון העממי של הממשלה הפרה את תכניותינו, כי בינתיים לא קיימה הקרן הקיימת לישראל את הבטחתה בדבר מתן חלקת אדמה בקרבת הרצליה או כפר אונו, כפי שהובטח לנו ע"י המחלקה המיוחדת לכך מטעם הקק"ל בירושלים.

נאסף סכום כסף קטן ע"י יוצאי ברזנה בארץ ליסוד קופת מלוה. סכום זה איננו מספיק למטרה זו. כל פעולות הועד מכוונות כרגע לחיסול חובות הנובעים מהוצאת הספר. כאשר תיגמר פעולה זו, ניגש ביתר שאת להמשך הפעולה לקיום התכניות והוצאתן לפועל, כפי שהותוו בשנת 1950.

בנשף חנוכה, 1953, אצל ד"ר ביגיל

הועד מורכב מה"ה: ד"ר ג. ביגיל (יו"ר), שמואל גל, דבורה בענעס, טאניא הוכרייך, ל. מדוד, מ. פוקס ויונה צימרמן.

מר י. ל. יונתן, כיו"ר כבוד משנת 1952, הראה התעניינות פעילה בכל מעשי הועד.

הנני מוצא חובה נעימה להביע הוקרתי ותודתי לכל חברי הועד, אשר בהתאם ליכולתם וזמנם עזרו מי בעצה ומי בפעולה לקדם את עניני הועד.

ויבואו על הברכה גם אלה, אשר מבלי להיות הנבחרים לועד, נתנו את ידם לא פעם לעזרה פעילה בהזדמנויות שונות.

ד"ר גרץ ביגיל
יו"ר ארגון יוצאי ברזנה בישראל

ד"ר הרץ ביגיל — יו"ר

טאניא הוכרייך

יונה צימרמן

דבורה לובלינר

מ. פוקס

ל. מדווד

יזכור את נשמת סבי היקר מר חיים ספוזניק ז"ל, שנפטר בברזנה בשנת 1936 ואת נשמת סבתי היקרה, מרת בילה ספוזניק ז"ל שנפטרה בשנת 1940. יזכור את נשמת בעלי ואב'נו היקר ניסן ספוזניק ז"ל, שמת ביערות באיזור כפר בובר בפרטיזנים ב־1934.

מנדיל, יעקב ושפרה בינדר ז"ל

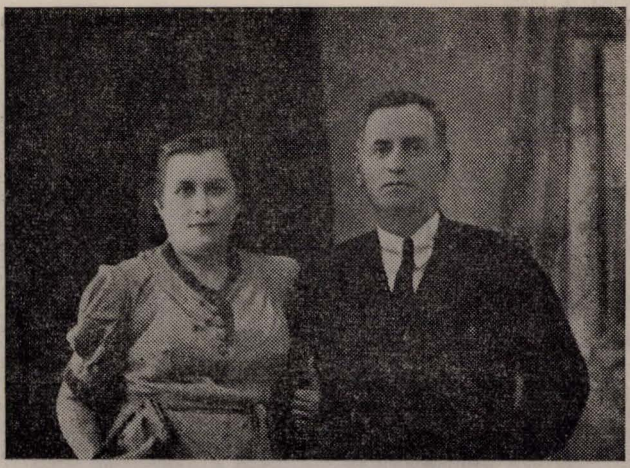

קבוצת „החלוץ" בברזנה

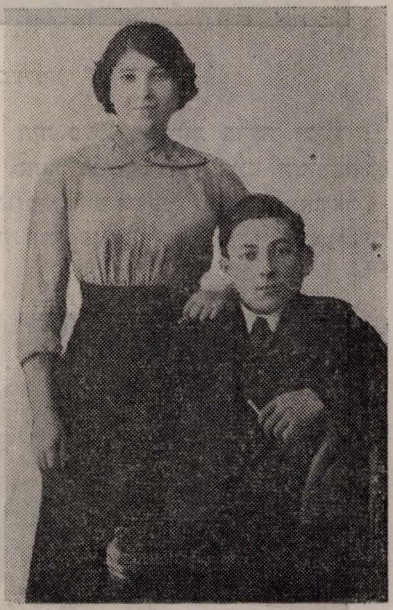
א. קופליק, מראשוני הציונים בברזנה, היה פעיל בחברות צדקה וביחוד בחברת גמ"ח. איש ישר, חביב על הבריות, סוחר מנופקטורה. ביום השחיטה פגשוהו בגיטו ושאלוהו: מדוע אינך עוזב את הגיטו? הוא השיב: לא אברח ואשאר עם יתר היהודים. מה שיהיה עם כולם, יהיה אתי. הוא נרצח על־ידי הנאצים ונקבר בקבר אחים.

משפחת בינדער בשנת 1935

יזכור את נשמת הורינו היקרים דוד ואסנה שכטר ז"ל, נספו בשואה בשנת 1942

אהרן קופליק ז"ל

אהרן קופליק ופירל וואקס ז"ל
שנהרגו בידי המרצחים בי"ב אלול תש"ב

גב' דבורה פישמן ז"ל
(נולדה 1882 — נספתה 1942)

ניסן בר' חיים סאפאז'ניק ז"ל
מת ב'ערות רוסיה ב־1943

יוסף בורדולייי
(נספה ב"ב אלול
תש"ב)

ברזנה על הסלוץ — בין ערים ועיירות יהודיות בוואהלין

בערעזנער אין ישראל

אזארוב (הדר יוסף)
אפשטין אריה (חיפה)
ד"ר ביגיל הרץ (תל־גנים, רח' גדעון 49, רמת־גן) — פרעזעס פון קאמיטעט
בולבה משה (חיפה)
ביגיל מיכאל (רמת גן)
בילינסקי פליק (רמת יצחק)
בהרל בתיה (רמת יצחק)
שוועסטער בילנקו (חיפה)
ברוזה יהודה (חיפה)
ברלינסקי דובה (סלמה)
בלזק לייב (פרדס חנה)
בייזמאן צבי (רחובות, כפר יבנה)
בוסליק שושנה (דגניה ב')
בינדער פנחס (הרצליה)
ברוזה בתיה (חיפה)
ברמן פליק (לוד)
שיינבלום (אבידוב) אליעזר (ת"א)
ביידער יעקב (עתלית)
ברונר פסח (גבעתיים)
בנס (לובלינר) דבורה (חיפה)
בידערעץ חיניה (רמת יוחנן)
בן שאול (בילצקי) צבי (רחובות)
בילצקי יוסף (חולון)
בבצוק מאנעס (חדרה)
ברדר אהרון (קרית חיים)
גל (גולוב) שמואל (תל־אביב)
גלזר דוד (אזור)
גנדלמן יצחק (חיפה)
גנדלר (בן נחום) צבי (מעלה החמשה, ע"י ירושלים)
גנדלמן אברהם (קרית מוצקין)
גלוני דוד (רחובות)
דוכמן יהודית (תל־אביב)
דמך אברהם (רמלה)
דודקביץ (פישמן) (גבעתיים)
דרוביצר פריל (תל־אביב)
הוכרייך טאניא (רחובות)
הנדלר סוניה (מעלה החמשה)
זיג לאה (רמת השרון)
טשערנאטע שרה (יפו)
טייטלבוים משה (חדרה)
טורק יששכר (חיפה)
טוכמן משה (חדרה)
טוטיון מנדיל (חיפה)
יוז פעסיל (תל־אביב)
יונתן (טויבמן) אריה (תל־אביב)
יוז מרדכי (עכו)
כהן יצחק (תל־אביב)
כספי צפורה (גבעתיים)
לובלינר צבי (קבוץ נגבה)
ליברמן פסיה (חיפה)
ליטבק ליובה (קרית יוסף)
ליכט מאנעס (חיפה)
לרנר אַלתר (סרפנד)
ליטאור לאה (חולון)
מוצניק אידה (חדרה)
מריל (שרייבר) חסיל (תל־אביב)
מילר טובה (קבוץ חצור)
מלקין מרדכי (חולון)
מדוד אריה (בני ברק)
מדוד סנדר (בני ברק)
מלמד יצחק־יעקב (גבעתיים)

מרפלד חונע (גבעת עליה)
מק שושנה (רמלה)
מלוביצקי דוסיה (רוחמה)
מלמד יהושע (חיפה)
ניר שמואל (פלדמן סיומה) (תל־אביב)
סלפוי אבא (תל־אביב—יפו)
סאפוזניק אַלטע (הרצליה)
סאפוזניק לייבל (הרצליה)
סאפוזניק יוניק (הרצליה)
ספיוואק יהודית (רמת גן)
עגלוני דוד (רחובות)
פרלשטין (פצניק) חדוה (קרית שלום, תל־אביב)
פצניק הרבנית פייגעלע (בצרון, תל־אביב)
פצניק (רייטער) בילה (בצרון, ת״א)
פרישקולניק רייזל (חדרה)
פרלוב חאסעלע (תל־אביב)
פיוועז משה (עטלית)
פלייש אברהם
פלייש יהודית (ירושלים)
פישמאן זאב (חיפה)
פישמאן חניע (בי״ח בילינסון, פתח תקוה)
פסמאן (הדר יוסף)
פוקס מרדכי (יפו)
צוקרמן אליעזר (בת ים)
צודלר אברהם (רחובות)
צימרמאן יונה (תל־אביב)
צרנו יששכר (תל־אביב)
צוקרמאן נישקע (מחנה ישראל)
קליימאן דבורה (לוד)
קופרמאן רודיע (תל־אביב)
קיילער לאה (רחובות)
קופרוואס דוד (חולון)
קרס הדסה (גבעתיים)
קולניק שרה (יפו)
קיילער שלום (לאליק) (תל־אביב)
קופליק אריה (שיכון צבא קבע, תל־ברוך)
קוץ יצחק (תל מונד)
קולגר שמאי (גבעת עליה)
קריצמן מרים (רמת יצחק)
קופילוביץ דובה (כפר סבא)
קנוניץ הינך (חיפה)
קיילער יונה (רחובות)
רבינוביץ פנינה (כפר נטר, חיפה)
רייזברג שמואל (הדר יוסף)
רוזנברג יצחק (ירושלים)
רכט דוד (רמת גן)
רוכמאן מלכה (ירושלים)
שפין סענדער (יפו)
שרייבר מרדכי (תל־אביב)
שכטר מרדכי (תל־אביב)
שכטר יעקב (רמת יצחק)
שכטר חיים (תל־אביב)
שכטר יצחק (תל־אביב)
שינבלום גיטל (חולון)
שינבלום שושנה (חיפה)
שטין יצחק (רמת השרון)
שקליוק דוב (עכו)
שיינבלום בריינדיל (תל־אביב)
שילר (פרס) לאה (קבוץ מענית)
שניפער זינדל (סאראפנד)
שרייבער הערצל (יפו)
שחורית (צרניאק) ברכה
שפעטריק משה (גבעתיים)
שיבקה שניידער
שעכטערמאן שיינדל (חיפה)
שינבלום אהרון (בשרון)
שניידער זאב (תל־אביב)
שניידער אליהו (גבעת עליה)
שוסטרמאן נחום (חיפה)
שניפער בן יצחק (יפו)

בכל ענייני ועד יוצאי ברזנה, בהזמנת ספרי „עיירתי ברזנה" ומשלוח כספים נא לפנות אל: —

ד"ר ג. ב י ג י ל, תל־גנים, רמת־גן.

אין אַלע ענינים פון בערעזנער קאַמיטעט אין ישראל, באשטעלונגען פון בוך „מיין שטעטעלע בערעזנע", געלט־איבערווייזונגען א.א.וו. ביטע זיך ווענדן צו: —

ד"ר ג. ב י ג י ל, תל־גנים, רמת־גן.

In all matters concerning Berezner Society in Israel, Orders for the Berezner Book, Money transfer, Contributions etc., please apply to:—

Dr. G. Bejgiel, Tel-Ganim, Ramat Gan — Israel.